

ॐ

श्री परमात्मने नमः ।

श्री समयसार टीकाभृत

मंगलं भगवान वीरो मंगलं गौतमो गणी ।
मंगलं कुन्दन्दार्यो जैनधर्मोऽस्तु मंगलम् ॥
सर्व मंगल मांगल्यं सर्व कल्याण कारणम् ।
प्रधानं सर्व धर्माणां, जैनं जयतु शासनम् ॥

(हरीगीत)

- * स्थापी अनंता सिद्धने मुज ज्ञाननी पर्यायमां,
श्रद्धु अहो सिद्धत्वने मुज आत्मना ध्रुवभावमां.
- * हुं पूर्णं छुं, कृतकृत्य ने अविनाशी शुद्धात्मा भरे,
शक्तिपक्षे हुं सिद्ध छुं, व्यक्तिपक्षे मानीश हवे.
- * निज स्वरूपनी सन्मुख थवुं, स्वाध्याय छे ज्ञानी कहे,
प्रारंभुं जिनवाणी पठन हुं वंदीने गुरुदेवने. (२)

શ્રી પૂર્વરંગ અધિકાર

કલશ-૧

ઉત્થાનિકા : પ્રથમ સંસ્કૃત ટીકાકાર શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય ગ્રંથના આદિમાં (પહેલા શ્લોક દ્વારા) મંગલ અર્થે ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરે છે.

શ્લોકાર્થ (સંક્ષિપ્ત)

- (૧) **(નમઃ સમયસારાય)** ‘સમય’ અર્થાત્ જીવ નામનો પદાર્થ, તેમાં સાર જે દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ, નોકર્મ રહિત શુદ્ધ આત્મા, તેને મારો નમસ્કાર હો.
- (૨) તે કેવો છે? **(ભાવાય)** શુદ્ધ સત્તારૂપ વસ્તુ છે. વળી તે કેવો છે?
(ચિત્સ્વભાવાય) જેનો સ્વભાવ ચેતનાગુણરૂપ છે. વળી તે કેવો છે?
(સ્વાનુભૂત્યાચકાસતે) પોતાની જ અનુભૂતિરૂપ ક્રિયાથી પ્રકાશે છે, અર્થાત્ પોતાને પોતાથી જ જાણે છે, પ્રગટ કરે છે.
- (૩) વળી તે કેવો છે? **(સર્વભાવાન્તરચ્છિદે)** પોતાથી અન્ય આત્મા સર્વ જીવાજીવ, ચરાચર પદાર્થોને સર્વ ક્ષેત્ર કાળ સંબંધી, સર્વ વિશેષણો સહિત એક જ સમયે જાણનારો છે.
- (૪) આ પ્રકારના વિશેષણો (ગુણો)થી શુદ્ધ આત્માને જ ઇષ્ટ સિદ્ધ કરી તેને (-શુદ્ધાત્મને મંગલરૂપે) નમસ્કાર કર્યો છે.

કલશામૃત

(હરિગીત)

- (૧) **(નમઃ સમયસારાય)** * જે દ્રવ્ય ને નોકર્મ તેમજ ભાવકર્મથી રહિત છે, એવા સમયના સાર સમ શુદ્ધાત્માને નમન છે.
- (૨) **(ભાવાય, ચિત્સ્વભાવાય)*** જે શુદ્ધ સત્તાસ્વરૂપ વસ્તુ, ચિત્સ્વભાવી છે વળી, **(સ્વાનુભૂત્યાચકાસતે)** સ્વાનુભૂતિથી પ્રગટ છે, જાણે સ્વને જ સ્વયં થકી.
- (૩) **(સર્વભાવાન્તરચ્છિદે)** * ભાવાંતરો જે અન્ય સર્વે જીવ-અજીવ પદાર્થને, સહુ કાળ, ક્ષેત્ર, વિશેષથી તે જાણતો યુગપદ્મણે.
- (૪) [ઉપસંહાર :] * આવા ગુણોથી યુક્ત એવો ઇષ્ટદેવ જ તે અહો ! મંગલરૂપે શુદ્ધાત્મને તેથી અહો મુજ નમન હો.

કલશ-૨

ઉત્થાનિકા : હવે (બીજા કલશમાં) સરસ્વતીને નમસ્કાર કરે છે :—

(૧) (અનેકાન્તમયી મૂર્તિ:) જેમાં અનેક અંત (ધર્મ) છે એવું જે જ્ઞાન તથા વચન તે-મયમૂર્તિ (નિત્યમ્ એવ પ્રકાશતામ) સદાય પ્રકાશરૂપ રહે. કેવી છે તે મૂર્તિ?

(૨) (અનન્ત ધર્મણઃ પ્રત્યગાત્મનઃ તત્ત્વં)

- * તે પરદ્રવ્યોથી ને પરદ્રવ્યોના ગુણપર્યાયોથી તથા
- * પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી થતા પોતાના વિકારોથી કથંચિત્ ભિન્ન એકાકાર છે અને
- * જે અનંત ધર્મોવાળો છે એવા આત્માના તત્ત્વને અર્થાત અસાધારણ-સજાતીય વિજાતીય દ્રવ્યોથી વિચક્ષણ-નિજ સ્વરૂપને તે મૂર્તિ અવલોકન કરે છે, દેખે છે.

કલશામૃત

- (૧) જેમાં અનંતા અંત^૧ છે, એ જ્ઞાન ને વાણી અહા!
'નેકાંતમય મૂર્તિ અહો તે પ્રગટરૂપ રહે સદા.
- (૨) પરદ્રવ્ય ને પરદ્રવ્યના ગુણપર્યાયોથી રહિત જે,
પરના નિમિત્તિક ભાવથી પણ જે કથંચિત્ અન્ય છે;
અનંત ધર્મ સહિત ને પરજીવ-અજીવથી ભિન્ન જે,
એવા અહો નિજ સ્વરૂપને તે મૂર્તિ અવલોકન કરે.

૧. અંત=ધર્મ

કલશ-3

ઉત્થાનિકા :- હવે (ત્રીજા શ્લોકમાં) ટીકાકાર આ ગ્રંથનું વ્યાખ્યાન કરવાના ફળને યાહતાં પ્રતિજ્ઞા કરે છે :-

શ્લોકાર્થ :- શ્રીમાન્ અમૃતચંદ્ર આચાર્ય કહે છે કે :- આ સમયસાર (શુદ્ધાત્મા તથા ગ્રંથ)ની વ્યાખ્યા (કથની તથા ટીકા)થી જ મારી અનુભૂતિની અર્થાત્ અનુભવનરૂપ પરિણતિની પરમ વિશુદ્ધિ (સમસ્ત રાગાદિ વિભાવ પરિણતિ રહિત ઉત્કૃષ્ટ નિર્મળતા) થાઓ.

(૨) કેવી છે તે પરિણતિ?

- * પરપરિણતિનું કારણ જે મોહ નામનું કર્મ તેના અનુભવ (-ઉદયરૂપ વિપાક)ને લીધે જે અનુભાવ્ય (રાગાદિ પરિણામો)ની વ્યાપ્તિ છે,
- * તેનાથી નિરંતર કલ્માષિત (મેલી) છે અને હું કેવો છું?
- * દ્રવ્યદ્રષ્ટિથી શુદ્ધ ચિન્માત્ર મૂર્તિ છું.

કલશામૃત

આ સમયસાર તણી જ વ્યાખ્યાથી અહો મુજ અનુભૂતિ,
પામો પરમ વિશુદ્ધિને, પરિણતિ વિભાવ રહિત થઈ.
મોહન કરમના ઉદયરૂપ વિપાકથી મુજ પરિણતિ,
અનુભાવ્ય રાગાદિ તણી વ્યાપ્તિથી કલ્માષિત થઈ
નિરંતરે (પર્યય મહી), પણ હું અહો કેવો ખરે?
દ્રવ્યદ્રષ્ટિથી તો શુદ્ધ ચેતનમાત્ર છું મૂર્તિ (અરે!)

ઉત્થાનિકા :-હવે મૂળગાથાસૂત્રકાર શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય ગ્રંથના આદિમાં મંગળપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

ગાથા-૧

ગાથા : ધ્રુવ, અચલ ને અનુપમ ગતિ પામેલ સર્વે સિદ્ધને,
વંદી કહું શ્રુતકેવળી ભાષિત આ સમયપ્રાભુત અહો! ૧.

- ટીકામૃત (૧) 'અથ સૂત્ર'નો 'અવતાર' કહી મંગળ કરી આચાર્યશ્રી,
સ્તુતિ સર્વ સિદ્ધોની અહો કરી દ્રવ્ય તેમજ ભાવથી.
સ્થાપિત કરી સહુ સિદ્ધને પોતા તથા શ્રોતા મહીં,
પરિભાષતા આ સમયપ્રાભુત દ્રવ્ય-ભાવ વચન થકી.
- (૨) પ્રતિચ્છંદ સમ છે સિદ્ધ પ્રભુ આ સાધ્ય આત્માને અહો!
તેના જ જેવું સ્વરૂપ નિજનું ધ્યાવીને તેવો થતો,
ચારેય ગતિથી જુદી તે પંચમગતિને પામતો,
એવી વિલક્ષણ સિદ્ધની છે કેવી પંચમગતિ અહો?
- (૩) સ્વભાવભાવરૂપે અહો છે તેથી તે ધ્રુવ છે અને,
પરના નિમિત્તે થાતી તેથી ચાર ગતિ વિનાશી છે.
- (૪) પરના નિમિત્તે ભ્રમણ જે થતું પર મહીં જ અનાદિથી,
વળી તે નથી તેથી અચલતા પામી છે પંચમગતિ.
- (૫) અદ્ભૂત મહિમાવંત એવી તેની કો ઉપમા નથી,
અનુપમ ગતિ છે તેથી તે નથી કોઈ ગતિ એના સમી.
- (૬) ધર્મ, અર્થાદિ ત્રિવર્ગથી પણ વિલક્ષણ જે અતિ,
અપવર્ગ એથી છે અહો! સિદ્ધો તણી પંચમગતિ.
- (૭) એ સર્વ સિદ્ધોની કરીને સ્વ-પરમાં હું સ્થાપના,
નિજના તથા પરના અનાદિના અહા વિમોહના
વિનાશ કરવાને અહો, અરિહંત-પ્રવચન અંશનું,
પ્રારંભ પરિભાષણ કરું આ સમયના પ્રાભુત તણું.
- (૮) સર્વજ્ઞથી જે પ્રણીત છે, ગણધર થકી જે કથિત છે,
આ શબ્દબ્રહ્મ અનાદિ'નંત, પ્રમાણતા પામેલ છે.
નથી અન્યવાદીઓ તણા આગમ સમાન રચિત તે,
છદ્ધસ્થથી, તેથી નથી અપ્રમાણતા પામેલ તે.

[ઉપસંહાર :] : ધ્રુવ, અચલ, અનુપમ સિદ્ધને હું સ્થાપીને મુજ અંતરે,
જિનવાણીનું હું પઠન કરું છું વંદીને ગુરુદેવને.

- ટીકા : (૧) અહીં 'અથ' શબ્દ મંગળના અર્થને સૂચવે છે. ગ્રંથના આદિમાં સર્વ સિદ્ધોને ભાવ-દ્રવ્ય સ્તુતિથી પોતાના અને પરના આત્મામાં સ્થાપીને આ સમય નામના પ્રાભુતનું ભાવવચન અને દ્રવ્યવચનથી પરિભાષણ શરૂ કરીએ છીએ,—એમ શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય કહે છે.
- (૨) એ સિદ્ધ ભગવંતો, સિદ્ધપણને લીધે, સાધ્ય જે આત્મા તેના પ્રતિચ્છંદના સ્થાને છે. જેમના સ્વરૂપનું સંસારી ભવ્ય જીવો ચિંતવન કરીને, તે સમાન પોતાના સ્વરૂપને ધ્યાઈને, તેમના જેવા થઈ જાય છે અને ચારે ગતિઓથી વિલક્ષણ જે પંચમગતિ મોક્ષ તેને પામે છે. કેવી છે પંચમગતિ?
- (૩) સ્વભાવભાવરૂપ છે તેથી ધ્રુવપણને અવલંબે છે. ચારે ગતિઓ પર નિમિત્તથી થતી હોવાથી ધ્રુવ નથી, વિનાશિક છે; ધ્રુવ વિશેષણથી પંચમગતિમાં એ વિનાશિકતાનો વ્યવચ્છેદ થયો.
- (૪) વળી તે ગતિ કેવી છે? અનાદિકાળથી અન્ય (પર)ભાવના નિમિત્તથી થતું જે પરમાં ભ્રમણ તેની વિશ્રાંતિ (અભાવ) વશ અચલતાને પામી છે. આ વિશેષણથી, ચારે ગતિઓને પર નિમિત્તથી જે ભ્રમણ થાય છે તેનો પંચમગતિમાં વ્યવચ્છેદ થયો.
- (૫) વળી તે કેવી છે? જગતમાં જે સમસ્ત ઉપમાયોગ્ય પદાર્થો છે તેમનાથી વિલક્ષણ અદ્ભૂત માહત્મ્ય હોવાથી તેને કોઈની ઉપમા મળી શકતી નથી. આ વિશેષણથી, ચારે ગતિઓમાં જે પરસ્પર કથંચિત્ સમાનપણું મળી આવે છે તેનો પંચમગતિમાં વ્યવચ્છેદ થયો.
- (૬) વળી તે કેવી છે? અપવર્ગ તેનું નામ છે. ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રિવર્ગ કહેવાય છે; મોક્ષગતિ આ વર્ગમાં નહિ હોવાથી તેને અપવર્ગ કહી—આવી પંચમગતિને સિદ્ધ ભગવંતો પામ્યા છે.
- (૭) તેમને પોતાના અને પરના આત્મામાં સ્થાપીને, અનાદિકાળથી ઉત્પન્ન થયેલ મારા અને પરના મોહના નાશ માટે, સમયનો (સર્વ પદાર્થોનો અથવા જીવ પદાર્થનો) પ્રકાશક એવો જે પ્રાભુત નામનો અર્હત પ્રવચનોનો અવયવ (અંશ) તેનું હું પરિભાષણ કરું છું.
- (૮) કેવો છે તે અર્હતપ્રવચનોનો અવયવ?
- સર્વ પદાર્થોના સમૂહને સાક્ષાત્ કરનાર કેવળી ભગવાન સર્વજ્ઞથી પ્રણીત હોવાથી અને કેવળીઓના નિકટવર્તી સાક્ષાત્ સાંભળનાર તેમ જ પોતે અનુભવ કરનાર એવા શ્રુતકેવળી ગણધરદેવોએ કહેલ હોવાથી અનાદિનિધન પરમાગમ શબ્દબ્રહ્મથી પ્રકાશિત હોવાથી, પ્રમાણતાને પામ્યો છે. અન્યવાદીઓના આગમની જેમ છદ્મસ્થ (અલ્પજ્ઞાની)ની કલ્પનામાત્ર નથી કે જેથી અપ્રમાણ હોય.

ગાથા-૨

ઉત્થાનિકા : પ્રથમ ગાથામાં સમયનું પ્રાભુત્વ કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. ત્યાં એ આકાંક્ષા થાય કે સમય એટલે શું? તેથી હવે પહેલાં સમયને જ કહે છે :-

ગાથા જીવ ચરિત-દર્શન-જ્ઞાનસ્થિત સ્વસમય નિશ્ચય જાણવો;
સ્થિત કર્મપુદ્ગલના પ્રદેશે પરસમય જીવ જાણવો. ૨.

ટીકામૃત : ટીકાના પહેલા પારિગ્રાહમાંથી **જીવો** કેવો છે?

(A) 'સમય' કોને કહે છે?

- * જાણે અને જે પરિણામે પણ એક સાથે દ્રવ્ય તે,
એકત્વપૂર્વક બે ક્રિયાઓ જે કરે તે 'સમય' છે.
- * આ 'જીવ' નામક દ્રવ્ય પણ જાણે અને છે પરિણામે,
એકત્વપૂર્વક એક સાથે તેથી જીવ તે "સમય" છે.

(B) 'જીવ' પદાર્થની સાત વિશેષતાઓ

- (૧) ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યમય : * પરિણામનરૂપ સ્વભાવમાં જીવદ્રવ્યનું અસ્તિત્વ છે,
ઉત્પાદ-વ્યયને ઘૌવ્ય ત્રણની એકતા જીવ-સ્વરૂપ છે.
- (૨) દર્શનજ્ઞાનમયી : * ચૈતન્યસ્વરૂપપણા થકી ઉદ્યોતરૂપ છે નિત્ય ને,
ચેતનાસ્વરૂપ સ્પષ્ટ નિર્મળ જ્ઞાનદર્શનજ્યોતિમય જીવદ્રવ્ય છે.
- (૩) અનંતધર્મસ્વરૂપ : * અનંત ધર્મોમાં રહેલા એકધર્મીપણા વડે,
છે પ્રગટ દ્રવ્યપણું અહો અનંતધર્મી જીવને.
- (૪) ગુણપર્યયવત્ : * ક્રમ ને અક્રમરૂપ વર્તતા ભાવો અનંતા જેહમાં,
તે ગુણપર્યયવત્ અહો છે જીવ નામક દ્રવ્ય આ.
- (૫) સ્વપરપ્રકાશક : * જેમાં અનંતા સ્વ-પરના આકાર સૌ પ્રતિભાસતા,
પણ એક જ્ઞાનાકારરૂપ રહેતું સદા જીવદ્રવ્ય આ.
- (૬) અસાધારણ : * અવગાહના આદિ વિશિષ્ટ ગુણો નથી તેમાં અને
ચૈતન્યગુણસ્વરૂપ ચૈતન્યના સદ્ભાવથી સૌ દ્રવ્યથી જીવ ભિન્ન છે.
- (૭) પોતાના સ્વરૂપને : * અનંત દ્રવ્યો સાથ એક જ ક્ષેત્રમાં રહેતો ભલે,
છોડતો નથી નહિ છૂટતો નિજ સ્વરૂપથી જીવ તેથી ટંકોટ્કીર્ણ છે.

ટીકાના બીજા પારિગ્રાહમાંથી

- (A) સ્વસમય : * આ જીવ જ્યારે ભેદજ્ઞાનથી અન્ય દ્રવ્યોથી છૂટી,
દ્રગ જ્ઞાનમય આત્મા મહીં, એકત્વગત વર્તન કરી.
- * દ્રગ જ્ઞાન ચરિત મહીં સ્થિતિ તેની (જ) ત્યારે હોઈને,
યુગપદ્ અહો એકત્વપૂર્વક જાણતો નિજને અને
- * નિજરૂપ પણ એકત્વપૂર્વક પરિણામન કરતો થકો,

- (B) પરસમય : *
- * પણ જીવ જ્યારે પુષ્ટ મોહ તણા ઉદયને અનુસરી, પરદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન એવા મોહને નિજરૂપ કરી;
 - * પુદ્ગલકરમના ક્ષેત્રમાં ત્યારે સ્થિતિ તેની થતી, યુગપદ્મપણે એકત્વપૂર્વક જાણતો પરને વળી.
 - * એકત્વપૂર્વક પરિણમન પરરૂપ કરતો જીવ તે, એવી પ્રતીત થતી અહો કે જીવ આ 'પરસમય' છે.
- (C) દ્વિવિધપણું :
- * એ રીત પ્રગટે દ્વિવિધતા આ જીવ નામ પદાર્થને, 'સ્વસમય' અથવા 'પરસમય' (સંજ્ઞા મળે) તે જીવને.
- [ઉપસંહાર :] :
- * સંયોગમાં, સંયોગીમાં - રત હું અરે પરસમય છું, જ્ઞાયક તણો આશ્રય કરી 'સ્વસમય' નિશ્ચય હું બનું.

* સંયોગીમાં = પુદ્ગલકર્મના નિમિત્તે થતા મોહ-રાગ-દ્વેષાદિ સંયોગીભાવોમાં

સંક્ષિપ્ત ટીકા

[પહેલો પારિગ્રાહ] ("જીવો" કેવો છે?) (A 'સમય' કોને કહે છે?)]

- * 'સમય' શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :—એક સાથે જાણવું અને પરિણમન કરવું એ બે ક્રિયાઓ જે એકત્વપૂર્વક કરે છે તે 'સમય' છે.
- * આ જીવ નામનો પદાર્થ એકત્વપૂર્વક એક જ વખતે પરિણમે પણ છે અને જાણે પણ છે, તેથી સમય છે. આ જીવ પદાર્થ કેવો છે?

[B : 'જીવ પદાર્થની સાત વિશેષતાઓ :—]

- [(i) ઉત્પાદ-વ્યય-ધૌવ્યમય છે.] * સદાય પરિણામસ્વરૂપ સ્વભાવમાં રહેલો હોવાથી, ઉત્પાદ-વ્યય-ધૌવ્યની એકતારૂપ અનુભૂતિ જેનું લક્ષણ છે એવી સત્તાથી સહિત છે.
- [(ii) દર્શનજ્ઞાનમયી ચેતનાસ્વરૂપ છે.] * ચૈતન્યસ્વરૂપણાથી નિત્ય-ઉદ્યોતરૂપ નિર્મળ સ્પષ્ટ દર્શન-જ્ઞાનજ્યોતિ સ્વરૂપ છે.
- [(iii) અનંતધર્મસ્વરૂપ છે.] * અનંત ધર્મોમાં રહેલું જે એકધર્મીપણું તેને લીધે જેને દ્રવ્યપણું પ્રગટ છે (કારણ કે અનંત ધર્મોની એકતા તે દ્રવ્યપણું છે.)
- [(iv) ગુણપર્યાયવાળો છે :] * ક્રમરૂપ અને અક્રમરૂપ પ્રવર્તતા અનેક ભાવો જેનો સ્વભાવ હોવાથી જેણે ગુણપર્યાયોને અંગીકાર કર્યા છે.
- [(v) સ્વપરપ્રકાશક છે.] * પોતાના અને પરદ્રવ્યોના આકારોને પ્રકાશવાનું સામર્થ્ય હોવાથી જેણે સમસ્તરૂપને પ્રકાશનારું એકરૂપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે (અર્થાત્ જેમાં અનેક વસ્તુઓના આકાર પ્રતિભાસે છે એવા એક જ્ઞાનના આકારરૂપ તે છે)

[(vi) અસાધારણ ચૈતન્યગુણસ્વરૂપ છે] * અન્ય દ્રવ્યોના જે વિશિષ્ટ ગુણો અવગાહન-ગતિ-સ્થિતિ-વર્તનાહેતુપણું અને રૂપીપણું-તેમના અભાવને લીધે અને અસાધારણ ચૈતન્યરૂપતા-સ્વભાવના સદ્ભાવને લીધે આકાશ, ધર્મ, અધર્મ, કાળ અને પુદ્ગલ—એ પાંચ દ્રવ્યોથી ભિન્ન છે.

[(vii) પોતાના સ્વરૂપને છોડતો નથી] * અનંત અન્ય દ્રવ્યો સાથે અત્યંત એકક્ષેત્રાવગાહરૂપ હોવા છતાં પણ પોતાના સ્વરૂપથી નહિ છૂટવાથી જે ટંકોત્કીર્ણ ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ છે.

[ઉપસંહાર :] –આવો જીવ નામનો પદાર્થ સમય છે.

[બીજો પારિગ્રહ]

[A સ્વસમય :-] * જ્યારે આ (જીવ), ભેદજ્ઞાનજ્યોતિનો ઉદય થવાથી સર્વ પરદ્રવ્યોથી છૂટી દર્શનજ્ઞાનસ્વભાવમાં નિયત વૃત્તિરૂપ (અસ્તિત્વરૂપ) આત્મતત્ત્વ સાથે એકત્વગતપણે વર્તે છે.

* ત્યારે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સ્થિત હોવાથી યુગપદ સ્વને એકત્વપૂર્વક જાણતો તથા સ્વરૂપે એકત્વપૂર્વક પરિણમતો એવો તે ‘સ્વસમય’—એમ પ્રતીતરૂપ કરવામાં આવે છે.

[B પરસમય :-] પણ જ્યારે તે, અનાદિના પુષ્ટ મોહના ઉદય અનુસાર પ્રવૃત્તિના આધીનપણાથી પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન મોહ-રાગ-દ્વેષાદિભાવો સાથે એકત્વગતપણે (એકપણું માનીને) વર્તે છે.

* ત્યારે પુદ્ગલકર્મના પ્રદેશોમાં સ્થિત હોવાથી યુગપદ પરને એકત્વપૂર્વક જાણતો અને પરરૂપે એકત્વપૂર્વક પરિણમતો એવો તે ‘પરસમય’—એમ પ્રતીતરૂપ કરવામાં આવે છે.

[C દ્વિવિધપણું :-] આ રીતે ‘જીવ’ નામના પદાર્થને ‘સ્વસમય’ અને ‘પરસમય’—એવું દ્વિવિધપણું પ્રગટ થાય છે.

ગાથા-૩

ઉત્થાનિકા :- હવે, સમયના દ્વિવિધપણામાં આચાર્ય બાધા બતાવે છે :-

ગાથા એકત્વનિશ્ચય-ગત, સમય સર્વત્ર સુંદર લોકમાં;
તેથી બને વિખવાદિની બંધનકથા એકત્વમાં. ૩

ટીકામૃત :-

- ૧) * નિજ ગુણ તેમજ પર્યાયોને એક સાથે પ્રાપ્ત થઈ,
જે પરિણમે તે સર્વ દ્રવ્યોને 'સમય' સંજ્ઞા કહી.
- ૨) * ને તેથી ધર્માદિ બધાય પદાર્થ જે આ લોકમાં,
એકત્વનિશ્ચય પ્રાપ્ત સુંદરતા ખરે તે પામતા;
[કારણ કે] * અન્ય રીતે સર્વ સંકર આદિ દોષો આવતા,
કેવા અહો છે સર્વ તેહ પદાર્થ લોક સમસ્તમાં?
- ૩) * નિજમાં નિમગ્ન રહી બધા સ્પર્શો સ્વધર્મસમૂહને,
તોપણ પરસ્પર દ્રવ્ય સૌ સ્પર્શન કરે નહીં અન્યને;
* અતિ નિકટ એક જ ક્ષેત્રમાં રહેતા ભલે સાથે છતાં,
પડતા નહિ નિજ સ્વરૂપથી તે દ્રવ્ય સૌ કદીએ અહા!
* પરરૂપ પરિણમતા નહિ તેથી અનંતી વ્યક્તિતા,
નહિ નાશ પામતી તેમની, સ્થિતિ તેથી છે શાશ્વત અહા!
* હેતુપણાથી વિરુદ્ધ ને અવિરુદ્ધ એવા કાર્યના,
ટકાવતા-ઉપકાર કરતા-વિશ્વને તેઓ સદા.
- ૪) * આ રીત સર્વ પદાર્થનું એકત્વ નિજ નિજ હોઈને,
વિખવાદ બંધકથાથી થાતો જીવ નામક સમયને.
* તો બંધ જેનું મૂળ એવું કર્મમધ્યે સ્થિત થવું,
જે મૂળ છે પરસમયનું જેનાથી થાતું દ્વિવિધપણું-
* સ્વસમય ને પરસમયરૂપ, તે હોય ક્યાંથી જીવને?
આ રીત સિદ્ધ થયું અહો એક જ પણું આ સમયને.
- [ઉપસંહાર :-] * એકત્વ મુજ સૌંદર્ય છે, એકત્વ છે શ્રેયસ અને,
વિખવાદ છે પર-બંધમાં, પરને ન સ્પર્શું હું ખરે!]

હેતુ પરંપરા :- બંધકથા (બંધભાવ)—પુદ્ગલકર્મમાં સ્થિર થવું—પરસમયપણું—દ્વિવિધપણું

ટીકા (સંક્ષિપ્ત)

(૧) અહીં 'સમય' શબ્દથી સામાન્યપણે સર્વ પદાર્થ કહેવામાં આવે છે કારણ કે એકીભાવે (એકત્વપૂર્વક) પોતાના ગુણપર્યાયોને પ્રાપ્ત થઈ જે પરિણમન કરે તે 'સમય' છે.

- (૨) તેથી લોકમાં સર્વત્ર ધર્માદિ જે કોઈ જેટલા જેટલા પદાર્થો છે તે બધાય નિશ્ચયથી (નક્કી) એકત્વનિશ્ચયને પ્રાપ્ત હોવાથી જ સુંદરતા પામે છે.
કારણ કે અન્ય પ્રકારે તેમાં સર્વ સંકર આદિ દોષો આવી પડે. કેવા છે તે સર્વ પદાર્થો?
- (૩) * પોતાના દ્રવ્યમાં અંતર્મગ્ન રહેલ પોતાના અનંત ધર્મોના ચક્રને (સમૂહને) યુગ્મે છે—સ્પર્શે છે.
* તોપણ જેઓ પરસ્પર એકબીજાને સ્પર્શ કરતા નથી.
* અત્યંત નિકટ એકક્ષત્રાવગાહરૂપે રહ્યા છે તોપણ જેઓ સદાકાળ પોતાના સ્વરૂપથી પડતા નથી.
* પરરૂપે નહિ પરિણમવાને લીધે અનંત વ્યક્તિતા નાશ પામતી નથી માટે જેઓ ટંકોત્કીર્ણ જેવા (શાશ્વત) સ્થિત રહે છે અને
* સમસ્ત વિરુદ્ધ કાર્ય અને અવિરુદ્ધ કાર્યના હેતુપણાથી જેઓ હંમેશા વિશ્વને ઉપકાર કરે છે—ટકાવી રાખે છે.
- (૪) * આ પ્રમાણે સર્વ પદાર્થોનું ભિન્ન ભિન્ન એકપણું સિદ્ધ થવાથી જીવ નામના સમયને બંધકથાથી જ વિસંવાદની આપત્તિ આવે છે;
* તો પછી બંધ જેનું મૂળ છે એવું જે પુદ્ગલકર્મના પ્રદેશોમાં સ્થિત થવું, તે જેનું મૂળ છે એવું પરસમયપણું, તેનાથી ઉત્પન્ન થતું દ્વિવિધપણું.
* (પરસમય-સ્વસમયરૂપ) તેને (જીવ નામના સમયને) ક્યાંથી હોય? માટે સમયનું એકપણું હોવું જ સિદ્ધ થાય છે.
* હેતુ પરંપરા – બંધકથાથી વિસંવાદ (દ્વિવિધપણું) :-
બંધકથા (બંધભાવ)—પુદ્ગલકર્મના પ્રદેશોમાં સ્થિત થવું—પરસમયપણું—દ્વિવિધપણું

ગાથા-૪

ઉત્થાનિકા :-હવે તે એકત્વની અસુલભતા બતાવે છે :-

ગાથા :- શ્રુત-પરિચિત, અનુભૂત સર્વને કામભોગબંધનની કથા;
પરથી જુદા એકત્વની ઉપલબ્ધિ કેવળ સુલભ ના. ૪.

ટીકામૃત :-

૧) [કામભોગબંધનની કથા સુલભ છે :]

- * સમસ્ત આ જીવલોકને કામભોગબંધનની કથા,
એકત્વથી વિપરીત છે તેથી વિસંવાદી મહા;
- * તોપણ શ્રવણમાં ને પરિચયમાં તથા અનુભૂતિમાં
આવી અનંતી વાર છે, જીવલોક તે કેવો અહા?
- * સંસારચક્રની મધ્યમાં સ્થિત દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિરૂપે,
પરિવર્તનો કરતો થકો, ભમતો નિરંતર તે અરે!
- * કરી વિશ્વને વશ પૂર્ણ રીતે મોહરૂપી ભૂત જે,
જીવને કરાવે વહન તે બહુ ભાર બળદ સમાન ને
- * તૃષ્ણારૂપી જ્વરદાહથી પીડા પ્રગટ છે અંતરે,
તે આકુલિત થઈ ગ્રહણ કરતો વિષયના સમૂહને;
- * આચાર્યપણું કરતો વળી આવું પરસ્પર અન્યને,
કામભોગબંધનની કથા તેથી સુલભ છે લોકને.

૨) [આત્માનું એકપણું સુલભ નથી :]

- * નહિ જાણતો નિજ આત્મને તે સંગતિ પણ નવ કરે,
બીજા જીવો સહ, જે અહો જાણે-અનુભવે આત્મને;
- [તેથી] * પ્રકાશતું જે અંતરંગે પ્રગટરૂપ સદા છતાં,
અત્યંત ઢંકાતું અરે કષાયચક્રની મધ્યમાં;
- * પણ ભેદજ્ઞાનપ્રકાશથી જે સ્પષ્ટરૂપે દીસતું,
નિર્મળપણે એવું અહો એકત્વ નિજ આત્માતણું;
- * પૂર્વે નથી કદી શ્રવણ-પરિચય કે અનુભવ પણ કર્યું,
તેથી નથી તેને સુલભ એકત્વ નિજ આત્માતણું.
- [ઉપસંહાર :] * અનુભવ-શ્રવણ-પરિચય કર્યા મેં ભોગના ભૂતકાળમાં,
પરથી જુદા મુજ આત્મની નહીં સાંભળી કદીયે કથા.

ટીકા [Slightly Rearranged]

(૧) [કામભોગબંધનની કથા સુલભ છે :]

- * આ સમસ્ત જીવલોકને, કામભોગ સંબંધી કથા એકપણાથી વિરુદ્ધ હોવાથી અત્યંત વિસંવાદી છે (આત્માનું અત્યંત બૂરું કરનારી છે.)
- * તોપણ, પૂર્વે અનંતવાર સાંભળવામાં આવી છે, અનંતવાર પરિચયમાં આવી છે અને અનંતવાર અનુભવમાં પણ આવી ચૂકી છે. કેવો છે જીવલોક?
- * જે સંસારરૂપી ચક્રના મધ્યમાં સ્થિત છે, નિરંતરપણે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવરૂપ અનંત પરાવર્તનોને લીધે જેને ભ્રમણ પ્રાપ્ત થયું છે,
- * સમસ્ત વિશ્વને એકછત્ર રાજ્યથી વશ કરનાર મોટું મોહરૂપી ભૂત જેની પાસે બળદની જેમ ભાર વહેવડાવે છે.
- * જોરથી ફાટી નીકળેલા તૃષ્ણારૂપી રોગના દાહથી જેને અંતરંગમાં પીડા પ્રગટ થઈ છે, આકળો બનીને મૃગજળ જેવા વિષયગ્રામને (ઇન્દ્રિય વિષયોના સમૂહને) જે ઘેરો ઘાલે છે.
- * અને જે પરસ્પર આચાર્યપણું કરે છે (અર્થાત્ બીજાને કહી તે પ્રમાણે અંગીકાર (ટાળે છે). તેથી કામભોગની કથા તો સૌને સુલભ (સુખે પ્રાપ્ત) છે.

(૨) [આત્માનું એકપણું સુલભ નથી :]

- * પોતામાં અનાત્મપણું હોવાથી (-પોતે આત્માને નહિ જાણતો હોવાથી) અને બીજા આત્માને જાણનારાઓની સંગતિ-સેવા નહિ કરી હોવાથી
- * જે સદા પ્રગટપણે અંતરંગમાં પ્રકાશમાન છે તોપણ કષાયચક્ર (કષાયસમૂહ) સાથે એકરૂપ [જેવું] કરવામાં આવતું હોવાથી અત્યંત તિરોભાવ પામ્યું છે (-ઢંકાઈ રહ્યું છે)
- * પણ નિર્મળ ભેદજ્ઞાનરૂપી પ્રકાશથી સ્પષ્ટ ભિન્ન દેખવામાં આવે છે એવું માત્ર આ ભિન્ન આત્માનું એકપણું જ
- * (તે) નથી પૂર્વે કદી સાંભળવામાં આવ્યું, નથી પૂર્વે કદી પરિચયમાં આવ્યું અને નથી કદી પૂર્વે અનુભવમાં આવ્યું તેથી ભિન્ન આત્માનું એકપણું સુલભ નથી.

ગાથા-૫

ઉત્થાનિકા :-હવે આચાર્ય કહે છે કે તેથી જ જીવોને તે ભિન્ન આત્માનું એકત્વ અમે દર્શાવીએ છીએ :-

ગાથા :- દર્શાવું એક-વિભક્ત એ, આત્મા તણા નિજ વિભવથી;
દર્શાવું તો કરજો પ્રમાણ, ન દોષ ગ્રહ સ્ખલના યદિ. ૫.

ટીકામૂત :

- (૧) [આચાર્યશ્રીની પ્રતિજ્ઞા :] * હું કહીશ એક-વિભક્ત આત્માને અહો નિજવિભવથી, નિર્ણય કરી એવો, કહું જે વિભવ છે તે સર્વથી.
- (૨) [મારો નિજ વૈભવ કેવો છે?]
- (i) [આગમનું સેવન :] * જે પૂર્ણ લોકાલોકની વસ્તુ સમસ્ત પ્રકાશતો; તે શબ્દબ્રહ્મ-ઉપાસનાથી નિજવિભવ જન્મ્યો અહો!
- (ii) [યુક્તિનું અવલંબન] * નયપક્ષ વળી જે સર્વથા એકાંતવાદીઓ તણો, નિરસ્ત કરી નિર્બાધ તેને, વિભવ આ જન્મ્યો અહો!
- (iii) [પરંપરા ગુરુઓનો ઉપદેશ] * સર્વજ્ઞ પરમગુરુ અને ગણધરથી લઈ મુજ ગુરુ તણા, શુદ્ધાત્મના ઉપદેશથી પણ જન્મ છે તેનો અહા!
- (iv) [સ્વાનુભવ :] * આનંદ જે ઝરતો નિરંતર આવતો આસ્વાદમાં, નિજના પ્રચુર વેદનથી પણ જન્મ્યો અહો નિજવિભવ આ.
- (૩) [આચાર્યશ્રીની પ્રેરણા/ આજ્ઞા] * દર્શાવું છું આ રીત સર્વે જ્ઞાનના મુજ વિભવથી; દર્શાવું તો કરજો પ્રમાણ સ્વયં કરી નિજ અનુભૂતિ. * પણ ક્યાંય અક્ષર-યુક્તિ આદિમાં કદી જો ભૂલ થઈ, તો છલ-ગ્રહણ કરશો નહિ, કરજો પરીક્ષા અર્થની.
- [ઉપસંહાર :] [* આચાર્યશ્રી દર્શાવતા નિજવિભવથી મુજ આત્મને; તેનું કરીશ પ્રમાણ હું શ્રદ્ધા અને સ્થિરતા વડે.]

ટીકા :-

(૧) [આચાર્યશ્રીની પ્રતિજ્ઞા :]

* આચાર્ય કહે છે કે જે કાંઈ મારા આત્માનો નિજવૈભવ છે તે સર્વથી હું આ એકત્વ-વિભક્ત આત્માને દર્શાવીશ એવો મેં વ્યવસાય (ઉદ્યમ, નિર્ણય) કર્યો છે.

(૨) કેવો છે મારા આત્માનો નિજવિભવ?

(i) * આ લોકમાં પ્રગટ સમસ્ત વસ્તુઓનો પ્રકાશ કરનાર અને

* ‘સ્યાત્’પદની મુદ્રાવાળો જે શબ્દબ્રહ્મ-અર્હતના પરમાગમ-તેની ઉપાસનાથી જેનો જન્મ છે.

* (‘સ્યાત્’નો અર્થ ‘કથંચિત્’ છે એટલે કે ‘કોઈ પ્રકારથી કહેવું.’ પરમાગમને શબ્દબ્રહ્મ કહ્યાં તેનું કારણ : અર્હતના પરમાગમમાં સામાન્ય ધર્મો-વચનગોચર સર્વ ધર્મોના નામ આવે છે; અને

વચનથી અગોચર જે કોઈ વિશેષ ધર્મો છે તેમનું અનુમાન કરાવવામાં આવે છે; આ રીતે તે સર્વ વસ્તુઓના પ્રકાશક છે માટે તેમને શબ્દબ્રહ્મ કહે છે.)

- (ii) * સમસ્ત જે વિપક્ષ-અન્યવાદીઓથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ સર્વથા એકાંતરૂપ નયપક્ષ-
* તેમના નિરાકરણમાં સમર્થ જે અતિનિસ્તુષ્ણ નિર્બાધ યુક્તિ તેના અવલંબનથી જેનો જન્મ છે.
- (iii) * વળી તે કેવો છે?
* નિર્મળ વિજ્ઞાનઘન જે આત્મા તેમાં અંતર્નિમગ્ન પરમગુરુ સર્વજ્ઞદેવ અને અપરગુરુ ગણધરાદિકથી માંડીને અમારા ગુરુપર્યંત,
* તેમનાથી પ્રસાદરૂપે અપાયેલ જે શુદ્ધાત્મતત્ત્વનો અનુગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ તેનાથી જેનો જન્મ છે.
- (iv) * વળી તે કેવો છે?
* નિરંતર ઝરતો-આસ્વાદમાં આવતો, સુંદર જે આનંદ
* તેની છાપવાળું જે પ્રચુર સંવેદનસ્વરૂપ સ્વસંવેદન, તેનાથી જેનો જન્મ છે.
- (3) [આચાર્યશ્રીની પ્રેરણા/આજ્ઞા :]
* એમ જે જે પ્રકારે મારા જ્ઞાનનો વિભવ છે તે સમસ્ત વિભવથી દર્શાવું છું. જો દર્શાવું તો સ્વયમેવ (પોતેજ) પોતાના અનુભવ-પ્રત્યક્ષથી પરીક્ષા કરી પ્રમાણ કરવું;
* જો ક્યાંય અક્ષર, માત્રા, અલંકાર, યુક્તિ આદિ પ્રકરણોમાં ચૂકી જાઉં તો છલ (દોષ) ગ્રહણ કરવામાં સાવધાન ન થવું, શાસ્ત્રસમુદ્રનાં પ્રકરણ બહુ છે માટે અહીં સ્વસંવેદનરૂપ અર્થ પ્રધાન છે તેથી અર્થની પરીક્ષા કરવી.

ગાથા-૬

ઉત્થાનિકા :-હવે પ્રશ્ન ઊપજે છે કે, એવો શુદ્ધ આત્મા કોણ છે કે જેનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ ગાથાસૂત્ર કહે છે :-

ગાથા :- નથી અપ્રમત્ત કે પ્રમત્ત નથી જે એક જ્ઞાયકભાવ છે,
એ રીત 'શુદ્ધ' કથાય, ને જે જ્ઞાત તે તો તે જ છે. ૬

ટીકામૂત :-

A [પહેલો પારિગ્રાહ]

- (૧) * ઉદ્યોતરૂપ છું નિત્ય હું અનાદિ તેમ અનંત છું,
પ્રકાશમાન હું સ્પષ્ટ જ્યોતિ-એક જ્ઞાયકભાવ છું.
- (૨) * છું વર્તમાને ક્ષીરનીરવત્ કર્મપુદ્ગલ સહિત હું,
પણ શુભ-અશુભરૂપ નહિ થતો હું પર્યયોથી રહિત છું.
- (૩) * મુજને હું પરદ્રવ્યો તણા ભાવોથી ભિન્ન ઉપાસીને,
“છું શુદ્ધ” જ્ઞાયકભાવ હું ત્યમ અનુભવીશ-જાણીશ હવે.

B [બીજો પારિગ્રાહ]

- (૪) * અગ્નિ ભલે ઇંધન તણા આકારરૂપે પરિણમે,
પણ દાહકૃત ન અશુદ્ધતા થાયે કદી એ અગ્નિને.
- (૫) * ત્યમ જ્ઞેયના આકારરૂપે જ્ઞાન‘ભાવ’ પરિણમે,
પણ જ્ઞેયકૃત ન અશુદ્ધતા થાયે કદી એ જ્ઞાનને.
- (૬) * ઘટપટરથાદિ પ્રકાશતો દીપક ખરે દીપક જ છે,
ત્યમ જ્યોતિ નિજની પ્રકાશતો દીપક ખરે દીપક જ છે;
- (૭) * છે જ્ઞાન કર્તા, જ્ઞાન કર્મ જ-એમ બેય અનન્ય છે,
પરને નહિ, નિજને જ આ રીત જાણું હું જ્ઞાયક** ખરે.

[ઉપસંહાર :] [* નથી અપ્રમત્ત કે પ્રમત્ત નથી હું એક જ્ઞાયકભાવ છું,
એ રીત શુદ્ધ કથાઉં વળી હું જ્ઞેય-જ્ઞાતા-જ્ઞાન છું.]

* ‘ભાવ’= જ્ઞેયાકાર (જ્ઞાનાકાર) થયેલું જ્ઞાન =જ્ઞાનની પર્યાય=અભેદથી જ્ઞાયક

** ‘જ્ઞાયક’ =જ્ઞાનની પર્યાય=અભેદથી જ્ઞાયક

ટીકાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ :-

A [પહેલો પારિગ્રાહ :]

- (૧) * જે અનાદિ-અનંત છે, નિત્ય ઉદ્યોતરૂપ છે માટે ક્ષણિક નથી,
* સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન જ્યોતિ છે-એવો હું એક જ્ઞાયકભાવ છું.
- (૨) * [જો કે] હું સંસાર અવસ્થામાં કર્મપુદ્ગલો સાથે ક્ષીરનીરની જેમ એકરૂપ છું.

- * [પરંતુ] દ્રવ્યસ્વભાવની અપેક્ષાએ શુભાશુભભાવરૂપે પરિણમતો નથી તેથી પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત નથી. [હું કોઈપણ પ્રકારની પર્યાયથી રહિત છું.]
- (૩) * હું સમસ્ત અન્ય દ્રવ્યોના ભાવોથી ભિન્નપણે ઉપાસવામાં આવતો શુદ્ધ છું. [હવે સમસ્ત અન્ય દ્રવ્યોના ભાવોથી મને ભિન્નપણે જાણીને હું “શુદ્ધ” એક જ્ઞાયકભાવ છું એમ જાણીશ-અનુભવીશ.]
- B [ભીજો પારિગ્રહ]
- (૪) * દાહના આકારે થવાથી અગ્નિને દહન કહેવાય છે, પરંતુ તેને દાહકૃત અશુદ્ધતા નથી.
- (૫) * [તેવી જ રીતે] જ્ઞેયાકાર થવાથી તે “ભાવ”ને જ્ઞાયકપણું પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તેને જ્ઞેયકૃત અશુદ્ધતા નથી.
- (૬) * જેમ દીપક ઘટપટાદિને પ્રકાશિત કરવાની અવસ્થામાંય દીપક છે અને પોતાને-પોતાની જ્યોતિરૂપ શીખાને પ્રકાશવાની અવસ્થામાં પણ દીપક જ છે, અન્ય કાંઈ નથી, તેમ જ્ઞાયકનું પણ સમજવું.
- (૭) * કારણ કે જ્ઞેયાકાર અવસ્થામાં જ્ઞાયકપણે** જે જણાયો તે સ્વરૂપ-પ્રકાશનની અવસ્થામાં પણ દીવાની જેમ કર્તાકર્મપણું હોવાથી જ્ઞાયક** જ છે.
- * પોતે જાણનારો માટે પોતે કર્તા અને પોતાને જાણ્યું માટે પોતે જ કર્મ. [આ પર્યાયની વાત છે. પર્યાય કર્તા છે અને પર્યાય જ કર્મ છે.]
- * ‘ભાવ’= જ્ઞેયાકાર (જ્ઞાનાકાર) થયેલું જ્ઞાન =જ્ઞાનની પર્યાય=અભેદથી જ્ઞાયક
- ** ‘જ્ઞાયક’ =જ્ઞાનની પર્યાય=અભેદથી જ્ઞાયક

ગાથા-૭

ઉત્થાનિકા :-હવે પ્રશ્ન થાય છે કે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર—એ આત્માના ધર્મ કહેવામાં આવ્યા છે, તો એ તો ત્રણ ભેદ થયા, એ ભેદરૂપ ભાવોથી આત્માને અશુદ્ધપણું આવે છે! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગાથાસૂત્ર કહે છે :-

ગાથા :- ચારિત્ર, દર્શન, જ્ઞાન પણ વ્યવહાર-કથને જ્ઞાનીને;
ચારિત્ર નહિ, દર્શન નહીં, નહિ જ્ઞાન, જ્ઞાયક શુદ્ધ છે. ૭.

ટીકામૃત

ઉત્થાનિકા	*	દ્રગ જ્ઞાન ને ચારિત્ર એવા ધર્મ જે કહેવાય છે, અશુદ્ધપણું આવે અહો એ ભેદભાવથી આત્મને !
(૧)	*	એ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે ગાથા કહે છે આ હવે, કે ધર્મ તેમજ ધર્મીમાં સ્વભાવથી જ અભેદ છે.
(૨)	*	પણ ધર્મી એક-અનંત ધર્મો જાણતો નહિ શિષ્ય જે, છે નિકટવર્તી તેહને, આચાર્ય સંબોધન કરે-
(૩)	*	[અભેદરૂપ છે વસ્તુ તોપણ ધર્મીને ઉપદેશવા,] વિશેષરૂપ કો' ધર્મના નામો વડે સમજાવતા.
(૪)	*	કે જ્ઞાન ને દર્શન તથા ચારિત્ર છે આ જ્ઞાનીને, વ્યવહારમાત્રથી, પણ અહો જે દેખતો પરમાર્થને;
(૫)	*	અનંત પર્યય પી જવાથી એક એવા દ્રવ્યને, કિંચિત્ અભેદ, સ્વભાવી એક જ તત્ત્વ અનુભવનારને;
(૬)	*	દર્શન નથી, નથી જ્ઞાન ને ચારિત્ર પણ તેને અરે, છે શુદ્ધ જ્ઞાયકમાત્ર એક જ [તેથી સિદ્ધ થયું ખરે :]
(૭)	*	નથી કર્મબંધ નિમિત્તથી અશુદ્ધપણું તો આત્મને, પણ જ્ઞાન દર્શન ચરિત્ર નહિ, જ્ઞાયકસ્વભાવી દ્રવ્યને.
[ઉપસંહાર :]	[*	ચારિત્ર દર્શન જ્ઞાન પણ વ્યવહાર કથને છે મને; ચારિત્ર નહિ, દર્શન નહિ, નહીં જ્ઞાન જ્ઞાયક શુદ્ધ હું.]

ટીકા [Rearranged]

(૧) જો કે ધર્મ અને ધર્મીનો સ્વભાવથી અભેદ છે.

(૨) તોપણ અનંત ધર્મોવાળા એક ધર્મીમાં જે નિષ્ણાત નથી એવા નિકટવર્તી શિષ્યજનને ઉપદેશ કરતા આચાર્યોનો

(૩) ધર્મીને ઓળખાવનારા કેટલાક ધર્મો વડે નામથી ભેદ ઉપજાવીને

- (૪) વ્યવહારમાત્રથી જ એવો ઉપદેશ છે કે જ્ઞાનીને દર્શન છે, જ્ઞાન છે, ચારિત્ર છે પરંતુ પરમાર્થથી જોવામાં આવે તો
- (૫) અનંત પર્યાયોને એક દ્રવ્ય પી ગયું હોવાથી જે એક છે એવું કાંઈક મળી ગયેલા આસ્વાદવાળું અભેદ, એકસ્વભાવી (તત્ત્વ) અનુભવનારને
- (૬) દર્શન પણ નથી, જ્ઞાન પણ નથી, ચારિત્ર પણ નથી, એક શુદ્ધ જ્ઞાયક જ છે. [આમ સિદ્ધ થયું કે]
- (૭) આ જ્ઞાયક આત્માને બંધપર્યાયના નિમિત્તથી અશુદ્ધપણું તો દૂર રહે, પણ એને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પણ વિદ્યમાન નથી.

ગાથા-૮

ઉત્થાનિકા :-હવે ફરી પ્રશ્ન ઉઠે છે કે જો એમ છે તો એક પરમાર્થનો જ ઉપદેશ કરવો જોઈએ; વ્યવહાર શા માટે કહો છો? તેના ઉત્તરરૂપ ગાથાસૂત્ર કહે છે :-

ગાથા :- ભાષા અનાર્થ વિના ન સમજાવી શકાય અનાર્થને,
વ્યવહાર વિણ પરમાર્થનો ઉપદેશ એમ અશક્ય છે. ૮.

ટીકામૂલ

- (૧) * જે અર્થ 'સ્વસ્તિ' શબ્દનો નથી જાણતો એ મ્લેચ્છને,
'સ્વસ્તિ' કહે બ્રાહ્મણ પુરુષ, ત્યારે ન સમજે શબ્દ તે.
- (૨) * ટગટગ કરીને મ્લેચ્છ તે કહેનારને દેખ્યા કરે,
સમજાવતો બ્રાહ્મણ અહો વા અન્યજન તે મ્લેચ્છને;
- (૩) * 'કલ્યાણ તારું નિત્ય થાઓ-સ્વસ્તિનો છે અર્થ એ,'
આનંદ સહ તત્કાલ ત્યારે મ્લેચ્છ સમજી જાય છે.
- (૪) * એવી રીતે વ્યવહારી પણ નહીં જાણતો જે આત્મને,
સૂણી 'આત્મા' એ શબ્દને ટગટગ જુએ કહેનારને.
- (૫) * વ્યવહાર ને પરમાર્થમાર્ગી જ્ઞાની કોઈ અન્ય વા,
કહેનાર 'આત્મા' શબ્દને સમજાવતો જ્યારે અહા;
- (૬) * કે 'જ્ઞાન દર્શન ચરિતને જે પ્રાપ્ત તે આત્મા સદા'
અત્યંત આનંદિત થઈ તત્કાલ સમજે 'આત્મા'.
- (૭) * છે મ્લેચ્છ સમ આ જગત ને વ્યવહાર ભાષા તેહની,
કહેનાર છે પરમાર્થની, તેથી કહી આગમ મહીં.
પણ જેમ નથી જરી યોગ્ય મ્લેચ્છ થવું કદી કો' બ્રાહ્મણે;
વ્યવહાર સ્થાપનયોગ્ય છે પણ અનુસરણ નથી યોગ્ય તે.
- [ઉપસંહાર :] [* વ્યવહાર પ્રતિપાદન કરે નિશ્ચય તણું આગમ કહે,
પણ તેથી ના વ્યવહારી મારે થાવું એ સમજું ખરે.]

ટીકા :-

- ૧) * જેમ કોઈ મ્લેચ્છને કોઈ બ્રાહ્મણ 'સ્વસ્તિ' એવો શબ્દ કહે છે ત્યારે તે મ્લેચ્છ એ શબ્દના વાચ્યવાચક સંબંધના જ્ઞાનથી રહિત હોવાથી કાંઈપણ ન સમજતાં
- ૨) * બ્રાહ્મણ સામે મેંઢાની જેમ આંખો ફાડીને ટગટગ જોઈ જ રહે છે,
* પણ જ્યારે બ્રાહ્મણની ભાષા અને મ્લેચ્છની ભાષા-એ બંનેનો અર્થ જાણનાર અન્ય કોઈ પુરુષ અથવા તે જ બ્રાહ્મણ મ્લેચ્છ ભાષા બોલીને તેને સમજાવે છે કે

- ૩) * 'સ્વસ્તિ' શબ્દનો અર્થ 'તારું અવિનાશી કલ્યાણ થાઓ' એવો છે ત્યારે તુરત જ ઉત્પન્ન થતા અત્યંત આનંદમય આંસુઓથી જેના નેત્રો ભરાઈ જાય છે એવો તે મ્લેચ્છ 'સ્વસ્તિ' શબ્દનો અર્થ સમજી જાય છે;
- ૪) * એવી રીતે વ્યવહારીજન પણ 'આત્મા' એવો શબ્દ કહેવામાં આવતાં જેવો 'આત્મા' શબ્દનો અર્થ છે તે અર્થના જ્ઞાનથી રહિત હોવાથી કાંઈપણ ન સમજતાં મેઢાની જેમ આંખો ફાડીને ટગટગ જોઈ જ રહે છે.
- ૫) * પણ જ્યારે કોઈ આચાર્ય અથવા તો 'આત્મા' શબ્દ કહેનાર પોતે જ વ્યવહારમાર્ગમાં રહીને
- ૬) * 'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જે હંમેશા પ્રાપ્ત હોય તે આત્મા છે' એવો 'આત્મા' શબ્દનો અર્થ સમજાવે છે.
- * ત્યારે તુરત જ ઉત્પન્ન થતા અત્યંત આનંદથી જેના હૃદયમાં સુંદર બોધતરંગો (જ્ઞાનતરંગો) ઊછળે છે એવો તે વ્યવહારીજન તે 'આત્મા' શબ્દનો અર્થ સુંદર રીતે સમજી જાય છે.
- ૭) * એ રીતે જગત મ્લેચ્છના સ્થાને હોવાથી અને વ્યવહારનય પણ મ્લેચ્છભાષાના સ્થાને હોવાને લીધે
- * પરમાર્થનો પ્રતિપાદક (કહેનાર) હોવાથી વ્યવહારનય સ્થાપન કરવાયોગ્ય છે; તેમજ બ્રાહ્મણે મ્લેચ્છ ન થવું-એ વચનથી તે (વ્યવહારનય) અનુસરવાયોગ્ય નથી.

ગાથા ૯-૧૦

ઉત્થાનિકા :-હવે, એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે વ્યવહારનય પરમાર્થનો પ્રતિપાદક કેવી રીતે છે? તેના ઉત્તરરૂપે ગાથાસૂત્ર કહે છે :-

- ગાથા :-
- * શ્રુતથી ખરે જે શુદ્ધ કેવળ જાણતો આ આત્મને,
લોકપ્રદીપકરા ઋષિ શ્રુતકેવળી તેને કહે. ૯.
 - * શ્રુતજ્ઞાન સૌ જાણે જિનો શ્રુતકેવળી તેને કહે;
સૌ જ્ઞાન આત્મા હોઈને શ્રુતકેવળી તેથી ઠરે. ૧૦.
- ટીકામૃત :- (૧)
- * જે [ભાવા]શ્રુતથી જાણતો આ શુદ્ધ કેવળ આત્મને,
નિશ્ચય થકી તેને કહે શ્રુતકેવળી-પરમાર્થ છે.
 - * ને જાણતો શ્રુતજ્ઞાન સર્વ [તણા અહો તાત્પર્યને]
કહેવાય તે શ્રુતકેવળી વ્યવહારથી [-આગમ કહે.]
- (૨)
- * ઉપરોક્ત કથન તણી પરીક્ષા જો કરીએ આ રીતે,
કે આત્મા છે કે અનાત્મા સર્વ છે શ્રુતજ્ઞાન એ?
 - * જડરૂપ આકાશાદિથી તદરૂપ જ્ઞાન થતું નથી,
તેથી 'અણાત્મા જ્ઞાન સૌ'-તે પક્ષ તો બનતો નથી;
 - * ને અન્ય પક્ષ તણા અભાવે 'સર્વ તે શ્રુતજ્ઞાન છે
આત્મા જ'-એવા પક્ષની તેથી જ સિદ્ધિ થાય છે.
- (૩)
- * આ રીત જાણે આત્મને શ્રુતકેવળી તે છે ખરે,
એમ જ ઠરે છે તેથી તે શ્રુતકેવળી છે નિશ્ચયે.
 - * 'છે જ્ઞાન તે આત્મા' અહા એ ભેદ જ્ઞાની-જ્ઞાનના,
તેનાથી પણ વ્યવહાર કહેતો માત્ર પરમાર્થ જ યથા.
- (૪)
- * વળી [ભાવા]શ્રુતથી જાણતો જે શુદ્ધ કેવળ આત્મને,
શ્રુતકેવળી છે નિશ્ચયે તેવું કથન અશક્ય છે;
 - * 'જે સર્વશ્રુતને જાણતો કહેવાય તે શ્રુતકેવળી'
-કહેનાર એ વ્યવહાર પણ પરમાર્થ પ્રતિપાદક નકી
- [ઉપસંહાર :-]
- * [નિશ્ચય અને વ્યવહાર એવા ભેદ શ્રુતકેવળી તણા,
પરમાર્થને સમજાવવા સર્વજ્ઞ જિનદેવે કહ્યાં;
અનુસરણ હું વ્યવહારનું કદીયે કરીશ નહીં અહો!
શ્રદ્ધેય-જ્ઞેય બનાવી આશ્રય કરીશ હું ધ્રુવધામનો.]

ટીકા [Slightly Rearranged]

- ૧) * પ્રથમ, “જે [ભાવ]શ્રુતથી કેવળ શુદ્ધ આત્માને જાણે છે તે [નિશ્ચય] શ્રુતકેવળી છે”-તે તો પરમાર્થ છે;
- * અને જે સર્વ શ્રુતજ્ઞાન [ના તાત્પર્ય]ને જાણે છે તે શ્રુતકેવળી છે.”-તે વ્યવહાર છે.
- ૨) * અહીં બે પક્ષ લઈને પરીક્ષા કરીએ છીએ :-
- ઉપર કહેલું સર્વજ્ઞાન [સર્વશ્રુતજ્ઞાનનું તાત્પર્ય] આત્મા છે કે અનાત્મા?
- * કારણ કે સમસ્ત જે જડરૂપ અનાત્મા આકાશાદિ પાંચ દ્રવ્યો છે તેમનું જ્ઞાન સાથે તાદાત્મ્ય બનતું જ નથી (કેમકે તેમનામાં જ્ઞાન સિદ્ધ જ નથી). [તેથી] જો અનાત્માનો પક્ષ લેવામાં આવે તો તે બરાબર નથી.
- * તેથી અન્યપક્ષનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાન (સર્વ શ્રુતજ્ઞાન) આત્મા જ છે પક્ષ સિદ્ધ થાય છે.
- (૩) આમ થવાથી “જે [ભાવશ્રુતથી] આત્માને જાણે છે તે [નિશ્ચય] શ્રુતકેવળી છે.” એમ જ આવે છે; અને તે તો પરમાર્થ જ છે.
- * આ રીતે [જ્ઞાન તે આત્મા છે એવા] જ્ઞાન અને જ્ઞાનીના ભેદથી કહેનારો જે વ્યવહાર તેનાથી પણ પરમાર્થ માત્ર જ કહેવામાં આવે છે. તેનાથી ભિન્ન અધિક કાંઈ કહેવામાં આવતું નથી.
- (૪) * વળી “જે [ભાવ]શ્રુતથી કેવળ શુદ્ધ આત્માને જાણે છે તે [નિશ્ચય] શ્રુતકેવળી છે” એવા પરમાર્થનું પ્રતિપાદન કરવું અશક્ય હોવાથી
- * “જે સર્વ શ્રુતજ્ઞાનને જાણે છે તે [વ્યવહાર] શ્રુતકેવળી છે.” એવો વ્યવહાર પરમાર્થના પ્રતિપાદકપણાથી પોતાને દ્રઢપણે સ્થાપિત કરે છે.

ગાથા-૧૧

ઉત્થાનિકા :-હવે વળી એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે-પહેલાં એમ કહ્યું હતું કે વ્યવહારને અંગીકાર ન કરવો, પણ જો તે પરમાર્થનો કહેનાર છે તો એવા વ્યવહારને કેમ અંગીકાર ન કરવો? તેના ઉત્તરરૂપે ગાથાસૂત્ર કહે છે :-

ગાથા :- વ્યવહારનય અભૂતાર્થ દર્શિત, શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે;
ભૂતાર્થને આશ્રિત જીવ સુદ્રષ્ટિ નિશ્ચય હોય છે. ૧૧.

- ટીકામૃત :- (૧) * વ્યવહારનય અભૂતાર્થ સર્વે અસત્ અર્થ પ્રગટ કરે,
છે શુદ્ધનય ભૂતાર્થ તે સત્યાર્થને જ પ્રગટ કરે.
- (૨) * જળ-પંકના વિવેકહીન જન 'જળ મલિન છે'-અનુભવે,
પણ કતકફળને નાખી જળને જ્ઞાની નિર્મળ અનુભવે.
- (૩) * ત્યમ જીવ-કર્મ વિવેકહીન મોહી 'મલિન જીવ' અનુભવે,
ને શુદ્ધનયદર્શી અહો, શુદ્ધાત્મનો અનુભવ કરે,
- (૪) * તેથી હવે હું શુદ્ધનય આશ્રય કરી સમકિત લહું,
અણશુદ્ધનય આશ્રય તજી મિથ્યાત્વને જલદી વમું,
- (૫) * રાગાદિથી છે ભિન્ન આત્મા દેખવાની યાહના,
વ્યવહારનું અનુસરણ તેથી છે મને કદી યોગ્ય ના.

ટીકાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ :-

- (૧) * વ્યવહારનય બધોય અભૂતાર્થ હોવાથી અસત્ય અર્થને પ્રગટ કરે છે.
* શુદ્ધનય ભૂતાર્થ હોવાથી સત્ય અર્થને પ્રગટ કરે છે.
- (૨) * (જેનો નિર્મળભાવ પ્રબળ કાદવના મળવાથી તિરોભૂત થઈ ગયો છે એવા) જળ અને કાદવનો વિવેક નહીં કરનાર પુરુષો જળને મલિન અનુભવે છે. પરંતુ (પોતાના પુરુષાર્થ વડે સ્વયં કતકફળ નાખીને) જ્ઞાની પુરુષ જળને નિર્મળ જ અનુભવે છે.
- (૩) * તેવી રીતે આત્મા અને કર્મનો વિવેક નહિ કરનાર વ્યવહારથી વિમોહિત પુરુષો આત્માને વિશ્વરૂપ [-મલિન] અનુભવે છે.
* અને શુદ્ધનયને દેખનારાઓ (પોતાના પુરુષાર્થ વડે આત્મ-કર્મના વિવેકપણાથી) એક જ્ઞાયકભાવને જ અનુભવે છે.
- (૪) * તેથી [હવે હું કતકફળ સમાન] શુદ્ધનયનો આશ્રય કરીને સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીશ.
* તેમજ અશુદ્ધનયનો આશ્રય છોડીને મારા મિથ્યાત્વનું વમન કરીશ.
- (૫) * મને કર્મથી ભિન્ન આત્મા દેખવાની યાહના હોવાથી
* મારે વ્યવહારનયનું અનુસરણ [કદીયે] કરવાયોગ્ય નથી.

મૂળટીકા :- * (૧) વ્યવહારનય બધોય અભૂતાર્થ હોવાથી અવિદ્યમાન, અસત્ય, સારભૂત અર્થને પ્રગટ કરે છે;

* શુદ્ધનય એક જ ભૂતાર્થ હોવાથી વિદ્યમાન સત્વ, ભૂત અર્થને પ્રગટ કરે છે.

* આ વાત દ્રષ્ટાંતથી બતાવીએ છીએ :-

(૨) * જેમ પ્રબળ કાદવના મળવાથી જેનો સહજ એક નિર્મળભાવ તિરોભૂત (આચ્છાદિત) થઈ ગયો છે એવા જળનો અનુભવ કરનારા ઘણા તો, તેને મલિન જ અનુભવે છે;

* પણ કેટલાક પોતાના હાથથી નાખેલા કતકફળ-(નિર્મળી ઔષધિ)ના પડવામાત્રથી ઊપજેલા જળ-કાદવના વિવેકપણાથી પોતાના પુરુષાર્થ દ્વારા આવિર્ભૂત કરવામાં આવેલ સહજ એક નિર્મળભાવપણાને લીધે, તેને નિર્મળ જ અનુભવે છે;

(૩) * એવી રીતે પ્રબળ કર્મના મળવાથી જેનો સહજ એક જ્ઞાયકભાવ તિરોભૂત થઈ ગયો છે એવા આત્માનો અનુભવ કરનાર પુરુષો-આત્મા અને કર્મના વિવેક નહિ કરનારા, વ્યવહારથી વિમોહિત હૃદયવાળાઓ તો તેને (આત્માને) જેમાં ભાવોનું વિશ્વરૂપપણું (અનેકપણું) પ્રગટ છે એવો અનુભવ છે;

* પણ ભૂતાર્થદર્શીઓ (શુદ્ધનયને દેખનારાઓ) પોતાની બુદ્ધિથી નાખેલા શુદ્ધનય અનુસાર બોધ થવામાત્રથી ઊપજેલા આત્મ-કર્મના વિવેકપણાથી, પોતાના પુરુષાર્થ દ્વારા આવિર્ભૂત કરવામાં આવેલા સહજ એક જ્ઞાયકભાવપણાને લીધે તેને (આત્માને) જેમાં એક જ્ઞાયકભાવ પ્રકાશમાન છે એવો અનુભવે છે.

(૪) * અહીં શુદ્ધનય કતકફળના સ્થાને છે, તેથી જેઓ શુદ્ધનયનો આશ્રય કરે છે તેઓ જ સમ્યક્ અવલોકન કરતા (હોવાથી) સમ્યક્દ્રષ્ટિ છે પણ બીજા (જેઓ અશુદ્ધનયનો સર્વથા આશ્રય કરે છે તેઓ) સમ્યક્દ્રષ્ટિ નથી.

(૫) * માટે કર્મથી ભિન્ન આત્માના દેખનારાઓએ વ્યવહારનય અનુસરવાયોગ્ય નથી.

ગાથા-૧૨

ઉત્થાનિકા :-હવે, “એ વ્યવહારનય પણ કોઈ કોઈને કોઈ વખતે પ્રયોજનવાન છે, સર્વથા નિષેધ કરવાયોગ્ય નથી, તેથી તેનો ઉપદેશ છે”-એમ કહે છે :-

ગાથા :- દેખે પરમ જે ભાવ તેને શુદ્ધનય જ્ઞાતવ્ય છે;
અપરમભાવે સ્થિતને વ્યવહારનો ઉપદેશ છે. ૧૨.

ટીકામૃત :-

- ૧) (A) [શુદ્ધનય-
પૂર્ણ જ્ઞાની] * ઉતરેલ અંતિમ પાકથી એવા સુવર્ણ સમાન જે,
વસ્તુ તણા ઉત્કૃષ્ટભાવોને પુરુષ જે અનુભવે;
* તેને પ્રથમ કે દ્વિતીયાદિ અનેક પાક-પરંપરા
દ્વારા પકાવાતા અશુદ્ધ સુવર્ણથી ન સમાનતા;
* ને તેથી નથી ઉત્કૃષ્ટ એવા મધ્યમાદિ ભાવનો
[આગમ કહે] તે પુરુષને અનુભવ નથી હોતો અહો!
- (B) * સૌથી ઉપરના સ્વર્ણ-વર્ણ સમાન હોવાથી અહો!
કહેનાર શુદ્ધ દરવ તણો હોવાથી શુદ્ધનય જ અહો!
* અચલિત એક અખંડ શુદ્ધ સ્વભાવને પ્રગટાવતો,
તે છે પ્રયોજનવાન જાણેલો અહો તેથી કહ્યો.
- (૨) (A) [વ્યવહારનય-
સાધક જ્ઞાની] * જેને પ્રથમ કે દ્વિતીયાદિ અનેક પાક-પરંપરા,
તેનાથી પકવાતા અશુદ્ધ સુવર્ણ સાથ સમાનતા;
* તે પુરુષ વસ્તુનો અનુત્તમ ભાવ મધ્યમ અનુભવે,
પણ શુદ્ધ પૂરણ સ્વર્ણ સમ નહિ ભાવનો અનુભવ કરે.
- (B) * વ્યવહારનય અણશુદ્ધ દ્રવ્ય તણો અહો કહેનાર છે,
ને તેથી દર્શાવે અનેક પ્રકારના તે ભાવને;
* વિચિત્ર વિધવિધ વર્ણમાલા સમ અહો તે હોઈને,
વ્યવહારને તે કાળ જાણેલો પ્રયોજનવાન છે.
- (૩) (A) * એ રીત નિજ નિજ સમયમાં બંને નયો ઉપયોગી છે,
છે તીર્થફળ ને તીર્થની એવી વ્યવસ્થાને લીધે;
* ‘તરાય જેનાથી અહો તે તીર્થ’-એ વ્યવહાર છે,
‘નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અહો’-તે તીર્થનું ફળ છે ખરે.
- (B) * “હે ભવ્ય જીવો ! જે તમે જિનમત-પ્રવર્તનને ચહો,
વ્યવહાર ને નિશ્ચય નયો તે બેયને નહિ છોડશો;
* વ્યવહારનય વિણ તીર્થરૂપ વ્યવહારમાર્ગ વિનાશ ને,
નિશ્ચય વિના વસ્તુ અહો વિનાશને પણ પામશે.”
- (૪) [ઉપસંહાર :] * સ્વાધ્યાય, ભક્તિ, શ્રવણ, ધારણ, વંદના જિનબિંબની;
જાણું સહજ, અવલંબુ નહિ દ્રષ્ટિ કરી ધ્રુવધામની.

ટીકા : (Slightly Rearranged)

(૧) [શુદ્ધનય/નિશ્ચયનય: પૂર્ણજ્ઞાની]

(A) * જે પુરુષો છેલ્લા પાકથી ઊતરેલા શુદ્ધ સુવર્ણ સમાન

* (વસ્તુના) ઉત્કૃષ્ટભાવને અનુભવે છે.

* તેમને પ્રથમ, દ્વિતીય આદિ અનેક પાકોની પરંપરાથી

* પચ્યમાન (પકવવામાં આવતા) અશુદ્ધ સુવર્ણ સમાન

* જે અનુત્કૃષ્ટ (મધ્યમ) ભાવ તેનો અનુભવ હતો નથી; તેથી

(B) * સૌથી ઉપરની એક પ્રતિવર્ણિકા (સુવર્ણના વર્ણ) સમાન હોવાથી [અને]

* શુદ્ધ દ્રવ્યને કહેનાર હોવાથી જેણે

* અચલિત આખો એકસ્વભાવરૂપ એક ભાવ પ્રગટ કર્યો છે એવો શુદ્ધનય જ જાણેલો પ્રયોજનવાન છે.

(૨) [વ્યવહારનય : સાધક જ્ઞાની]

(A) * પરંતુ જે પુરુષો પ્રથમ, દ્વિતીય આદિ અનેક પાકોની પરંપરાથી

* પચ્યમાન અશુદ્ધ સુવર્ણ સમાન

* જે (વસ્તુનો) અનુત્કૃષ્ટ (મધ્યમ) ભાવ તેને અનુભવે છે.

* તેમને છેલ્લા પાકથી ઊતરેલા શુદ્ધ સુવર્ણ સમાન ઉત્કૃષ્ટભાવનો અનુભવ નથી હતો;

(B) * તેથી અશુદ્ધ દ્રવ્યને કહેનાર હોવાથી જેણે

* જુદા જુદા એક એક ભાવસ્વરૂપ અનેક ભાવો દેખાડ્યા છે એવો વ્યવહારનય,

* વિચિત્ર (અનેક) વર્ણમાલા સમાન હોવાથી

* જાણેલો તે કાળે પ્રયોજનવાન છે.

(૩) [બંને નયો :-]

(A) * એ રીતે પોતપોતાના સમયમાં બંને નયો કાર્યકારી છે.

* કારણ કે તીર્થ અને તીર્થફળની એવી જ વ્યવસ્થિતિ છે.

* (જેનાથી તરાય તે તીર્થ છે; એવો વ્યવહારધર્મ છે.

* પાર થવું તે વ્યવહારધર્મનું ફળ છે; અથવા પોતાના સ્વરૂપને પામવું તે તીર્થફળ છે.)

(B) * બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યું છે કે :-

* આચાર્ય કહે છે કે—

* “હે ભવ્ય જીવો! જો તમે જિનમતને પ્રવર્તાવવા યાહતા હો.

* તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય—એ બંને નયોને ન છોડો;

* કારણ કે વ્યવહારનય વિના તો તીર્થ-વ્યવહારમાર્ગનો નાશ થઈ જશે અને

* નિશ્ચયનય વિના તત્ત્વ (વસ્તુ)નો નાશ થઈ જશે.”

કળશ-૪ (જિનવચસિ રમન્તે)

ઉત્થાનિકા : હવે એ [-ગાથા ૧૨ના] અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય ટીકાકાર કહે છે :-

- શ્લોકાર્થ :- (૧) નિશ્ચય અને વ્યવહાર-એ બે નયોને વિષયના ભેદથી પરસ્પર વિરોધ છે; એ વિરોધને નાશ કરનારું 'સ્યાત્'પદથી ચિહ્નિત જે ભગવાનનું વચન (વાણી)
- (૨) તેમાં જે પુરુષો રમે છે (-પ્રચુર પ્રીતિ સહિત અભ્યાસ કરે છે) તે પુરુષ સ્વયં-પોતાની મેળે (અન્ય કારણ વિના) મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયનું વમન કરીને
- (૩) આ અતિશયરૂપ પરમજ્યોતિ પ્રકાશમાન શુદ્ધ આત્માને તુરંત દેખે જ છે; કેવો છે સમયસારરૂપ શુદ્ધ આત્મા? નવીન ઉત્પન્ન થયો નથી, પહેલાં કર્મથી આચ્છાદિત હતો તે પ્રગટ વ્યક્તિરૂપ થઈ ગયો છે.
- (૪) વળી કેવો છે? સર્વથા એકાંતરૂપ કુનયના પક્ષથી ખંડિત થતો નથી, નિર્બાધ છે.

કલશામૃત :-

- (૧) નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેમાં વિષયભેદ વિરોધ જે, તે સ્યાત્ મુદ્રિત જિનવચનથી નાશને પામે ખરે.
- (૨) તેથી પ્રચુર પ્રીતિ થકી હું જિનતણા વચને રમી, મિથ્યાત્વ કર્મ તણા ઉદયને હું સ્વયં શીઘ્રે વમી;
- (૩) દેખીશ અતિશય પરમ જ્યોતિ પ્રકાશમાન હું આત્મને, છે કર્મ-આચ્છાદિત ભલે તે વ્યક્તિરૂપ પ્રગટ થશે.
- (૪) વળી સર્વથા એકાંત એવા કુનયના પક્ષો વડે, થાતો નથી ખંડિત કદા રહે છે સદા નિર્બાધ જે.

કલશ-૫

ઉત્થાનિકા :-હવે આચાર્ય શુદ્ધનયને પ્રધાન કરી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહે છે. અશુદ્ધનયની (-વ્યવહારનયની) પ્રધાનતામાં જીવાદિ તત્ત્વોના શ્રદ્ધાનને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે તો અહીં એ જીવાદિ તત્ત્વોને શુદ્ધનય વડે જાણવાથી સમ્યક્ત્વ થાય છે એમ કહે છે. ત્યાં ટીકાકાર એની સૂચનારૂપે ત્રણ શ્લોક કહે છે, તેમાં પહેલાં શ્લોકમાં એમ કહે છે કે વ્યવહારનયને કથંચિત્ પ્રયોજનવાન કહ્યો તો પણ તે કાંઈ વસ્તુભૂત નથી :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) જે વ્યવહારનય છે તે જોકે પહેલી પદવીમાં (જ્યાં શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી), જેમણે પોતાનો પગ માંડેલો છે એવા પુરુષોને, અરેરે! હસ્તાવલંબનુલ્લય કહ્યો છે,
- (૨) તોપણ જે પુરુષો ચૈતન્ય-ચમત્કાર-માત્ર પરદ્રવ્યભાવોથી રહિત (શુદ્ધનયના વિષયભૂત) પરમ 'અર્થ'ને અંતરંગમાં અવલોકે છે,
- (૩) તેની શ્રદ્ધા કરે છે તથા તદ્દરૂપ લીન થઈ ચારિત્રભાવને [પૂર્ણતઃ] પ્રાપ્ત થાય છે, તેમને એ વ્યવહારનય કાંઈ પણ પ્રયોજનવાન નથી.

કલશામૃત :-

- (૧) શુદ્ધાત્મની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ જ્યાં લગી નથી તેમને હસ્ત અવલંબન સમાન કહ્યો અરે વ્યવહારને;
- (૨) પણ પુરુષ જે ચૈતન્યના ચમત્કારને નિજ અંતરે, પરદ્રવ્યભાવોથી રહિત અવલોકતો પરમાર્થને;
- (૩) શ્રદ્ધા કરતો લીન થતો જે પામતો ચારિત્રને, વ્યવહારનું કંઈ પણ પ્રયોજન છે નહિ તે પુરુષને.

કલશ-૬

ઉત્થાનિકા :-હવે પછીના શ્લોકમાં નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) આ આત્માને અન્ય દ્રવ્યોથી જુદો દેખવો (-શ્રદ્ધવો) તે જ નિયમથી સમ્યગ્દર્શન છે.
- (૨) કેવો છે આત્મા? પોતાના ગુણ-પર્યાયોમાં વ્યાપનારો છે. વળી કેવો છે? શુદ્ધનયથી એકપણામાં નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે. વળી કેવો છે? પૂર્ણ જ્ઞાનધન છે. વળી જેટલું સમ્યગ્દર્શન છે તેટલો જ આત્મા છે.
- (૩) તેથી આચાર્ય પ્રાર્થના કરે છે કે આ નવતત્ત્વની પરિપાટી છોડી આ આત્મા એક જ અમને પ્રાપ્ત હો.

કલશામૃત :-

- (૧) છે દેખવો મુજ આત્મને સહુ અન્ય દ્રવ્યોથી જુદો,
 નિયમ થકી દર્શન કહ્યું છે જેહને સમ્યક્ અહો !
- (૨) [કેવો છે આત્મા] ગુણપર્યાયોમાં વ્યાપનારો, શુદ્ધનયથી એકલો,
 હું જ્ઞાનધન સંપૂર્ણ ને છું સત્ય દર્શન જેટલો;
- (૩) છે પ્રાર્થના-આ છોડીને નવતત્ત્વની પરિપાટીને,
 બસ પ્રાપ્ત થાઓ માત્ર મારો આત્મા મુજને હવે.

કલશ-૭

ઉત્થાનિકા :-હવે 'ત્યાર પછી શુદ્ધનયને આધીન, સર્વ દ્રવ્યોથી ભિન્ન આત્મજ્યોતિ પ્રગટ થઈ જાય છે'
એમ આ શ્લોકમાં ટીકાકાર આચાર્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- * ત્યારબાદ શુદ્ધનયને આધીન જે ભિન્ન આત્મજ્યોતિ છે તે પ્રગટ થાય છે કે જે નવતત્ત્વોમાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પોતાના એકપણાને છોડતી નથી.

કલશામૃત :-

નવતત્ત્વ પ્રાપ્ત છતાં નહીં નિજ એક્યતાને છોડતો;
નયશુદ્ધને આધીન પ્રત્યગં આત્મા મુજ પ્રગટજો.

- * પ્રત્યગ =ભિન્ન

ગાથા-૧૩

ઉત્થાનિકા :-એ પ્રમાણે જ શુદ્ધનયથી જાણવું તે સમ્યક્ત્વ છે એમ સૂત્રકાર ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા : ભૂતાર્થથી જાણેલ જીવ, અજીવ વળી પુણ્ય, પાપ ને,
આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ તે સમ્યક્ત્વ છે.

ટીકામૃત :

- (૧) જીવ અજીવ વળી પુણ્ય, પાપ ને આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ-આ નવતત્ત્વને, વ્યવહાર ધર્માર્થે કહ્યાં.
 - (૨) આ સર્વ તત્ત્વોમાં વિકારી ભાવ જીવ પરિણામ છે; ને હેતુ તેહ વિકારના વિધવિધ કેવળ અજીવ છે.
 - (૩) પ્રત્યેક તત્ત્વની સિદ્ધિ છે જીવ ને અજીવ બંને થકી; પણ સિદ્ધિ તેની થતી નથી બેમાંથી માત્ર જ એકથી.
 - (૪) જીવ-પુદ્ગલોના બંધની પર્યાયદ્રષ્ટિથી દેખતાં, નવ તત્ત્વ આ ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે, કિંતુ અહા-અસ્પલિત એવા જીવદ્રવ્યસ્વભાવની સમીપે જતાં, અસત્ય છે, અભૂતાર્થ છે, જીવાદિ નવતત્ત્વો બધાં.
 - (૫) નવ તત્ત્વમાં નિશ્ચયનયે જીવ એકલો જ પ્રકાશતો, એ રીત એકપણે જ જીવ, એ અનુભવનમાં આવતો.
 - (૬) આ આતમાની અનુભૂતિને આત્મખ્યાતિ કહી અહો! દર્શન કહ્યું પણ તેહને નિયમ થકી સમ્યક્ અહો!
 - (૭) આ રીત હું નવતત્ત્વને ભૂતાર્થનયથી જાણીને; મુજ આત્મની ખ્યાતિ કરીશ પ્રગટાવી આતમજ્યોતિને.
- * નવતત્ત્વ હો પર્યાયમાં હું 'નિત્ય' એક જ ભાવ છું, દ્રવદ્રષ્ટિ કરી એવી હવે હું શુદ્ધ સમકિતને લહું.

ટીકાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ

(૧) * તીર્થની (વ્યવહારધર્મની) પ્રવૃત્તિ અર્થે અભૂતાર્થ (વ્યવહાર)નયથી કહેવામાં આવે છે એવા આ નવતત્ત્વો—જેમના લક્ષણ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ છે.

(૨) અંતર્મુખદ્રષ્ટિથી જોઈએ તો —

* જ્ઞાયકભાવ જીવ છે અને જીવના વિકારનો હેતુ અજીવ છે.

* વળી પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ જેમના લક્ષણ છે એવા તો કેવળ જીવના વિકારો છે અને

- * પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ-એ વિકારહેતુઓ કેવળ અજીવ છે.
- (૩) એકને જ પોતાની મેળે પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષની ઉત્પત્તિ (સિદ્ધિ) બનતી નથી. તે બંને જીવ અને અજીવ છે. (અર્થાત્ તે બંનેમાં એક જીવ છે ને બીજું અજીવ છે).
- (૪) બાહ્ય (સ્થૂલ) દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો —
 - * જીવ-પુદ્ગલના અનાદિ બંધ પર્યાયની સમીપ જઈને એકપણે અનુભવ કરતાં આ નવતત્ત્વો ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે અને
- (૫) એવી રીતે અંતર્દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો—
 - * સર્વકાળે અસ્ખલિત એક જીવ દ્રવ્યના સ્વભાવની સમીપ જઈને અનુભવ કરવામાં આવતાં તેઓ અભૂતાર્થ છે, અસત્યાર્થ છે.
- (૬) તેથી આ નવે તત્ત્વોમાં ભૂતાર્થનયથી એક જીવ જ પ્રકાશમાન છે. એમ તે, એકપણે પ્રકાશતો, શુદ્ધનયપણે અનુભવાય છે અને
- (૭) જે આ અનુભૂતિ તે આત્મખ્યાતિ (આત્માની ઓળખાણ) જ છે, ને આત્મખ્યાતિ તે સમ્યગ્દર્શન જ છે.

ટીકા : [પહેલો પારિગ્રાહ]

- * આ જીવાદિ નવતત્ત્વો ભૂતાર્થનયથી જાણ્યે સમ્યગ્દર્શન જ છે (-એ નિયમ કહ્યો); કારણ કે
- (૧) * તીર્થની (વ્યવહારધર્મની) પ્રવૃત્તિ અર્થે અભૂતાર્થ (વ્યવહાર)નયથી કહેવામાં આવે છે એવા આ નવતત્ત્વો—જેમના લક્ષણ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ છે—
 - * તેમનામાં એકપણું પ્રગટ કરનાર ભૂતાર્થનયથી એકપણું પ્રાપ્ત કરી,
 - * શુદ્ધનયપણે સ્થપાયેલા આત્માની અનુભૂતિ કે જેનું લક્ષણ આત્મખ્યાતિ છે—તેની પ્રાપ્તિ હોય છે. (શુદ્ધનયથી નવતત્ત્વને જાણવાથી આત્માની અનુભૂતિ થાય છે તે હેતુથી આ નિયમ કહ્યો.)
- (૨) * ત્યાં વિકારી થવા યોગ્ય અને વિકાર કરનાર—એ બંને પુણ્ય છે, તેમજ એ બંને પાપ છે, આસ્રવ થવા યોગ્ય અને આસ્રવ કરનાર—એ બંને આસ્રવ છે, સંવરરૂપ થવાયોગ્ય (સંવાર્ય) અને સંવર કરનાર (સંવારક)—એ બંને સંવર છે, નિર્જરવા યોગ્ય અને નિર્જરા કરનાર—એ બંને નિર્જરા છે, બંધાવાયોગ્ય અને બંધન કરનાર—એ બંને બંધ છે અને મોક્ષ થવાયોગ્ય અને મોક્ષ કરનાર—એ બંને મોક્ષ છે;
- (૩) કારણકે એકનો જ પોતાની મેળે પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષની ઉત્પત્તિ (સિદ્ધિ) બનતી નથી. તે બંને જીવ અને અજીવ છે (અર્થાત્ તે બંનેમાં એક જીવ છે ને બીજું અજીવ છે.)

[બીજો પારિગ્રહ]

(૪) * બાહ્ય (સ્થૂલ)દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો :—

જીવ-પુદ્ગલના અનાદિ બંધપર્યાયની સમીપ જઈને એકપણે અનુભવ કરતાં આ નવતત્ત્વો ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે અને

* એક જીવદ્રવ્યના સ્વભાવની સમીપ જઈને અનુભવ કરતાં તેઓ અભૂતાર્થ છે, અસત્યાર્થ છે; (જીવના એકાકાર સ્વરૂપમાં તેઓ નથી;)

* તેથી આ નવતત્ત્વોમાં ભૂતાર્થનયથી એક જીવ જ પ્રકાશમાન છે.

(૫) એવી રીતે અંતર્દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો :—

* જ્ઞાયકભાવ જીવ છે અને જીવના વિકારનો હેતુ અજીવ છે;

* વળી પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ—એ જેમના લક્ષણ છે એવા તો કેવળ જીવના વિકારો છે અને

* પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ—એ વિકારહેતુઓ કેવળ અજીવ છે.

* આવા આ નવતત્ત્વો, જીવદ્રવ્યના સ્વભાવને [નિષ્ક્રિય પારિણામિકભાવને] છોડીને પોતે [જીવની પર્યાય] ને પર [-નિમિત્ત કર્મ] જેમનાં કારણ છે એવા એક દ્રવ્યના પર્યાયપણે અનુભવ કરવામાં આવતા ભૂતાર્થ છે અને

* સર્વ કાળે અસ્ખલિત એક જીવદ્રવ્યના સ્વભાવની સમીપ જઈને અનુભવ કરવામાં આવતાં તેઓ અભૂતાર્થ છે, અસત્યાર્થ છે.

(૬) * તેથી આ નવે તત્ત્વોમાં ભૂતાર્થનયથી એક જીવ જ પ્રકાશમાન છે;

* એમ તે, એકપણે પ્રકાશતો, શુદ્ધનયપણે અનુભવાય છે. અને

(૭) * જે આ અનુભૂતિ તે આત્મખ્યાતિ (આત્માની ઓળખાણ) જ છે, ને આત્મખ્યાતિ તે સમ્યગ્દર્શન જ છે.

* આ રીતે આ સર્વ કથન નિર્દોષ છે—બાધા રહિત છે.

કળશ-૮ [ચિરમ્ નવ-તત્ત્વ-ચ્છન્નમ્દમ્ આત્મજ્યોતિઃ]

ઉત્થાનિકા :- અહીં, અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

- શ્લોકાર્થ :- (૧) આ રીતે નવ તત્ત્વોમાં ઘણા કાળથી છૂપાયેલી આ આત્મજ્યોતિને જેમ વર્ણોના સમૂહમાં છૂપાયેલા એકાકાર સુવર્ણને બહાર કાઢે તેમ,
(૨) શુદ્ધનયથી બહાર કાઢી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. માટે હે ભવ્ય જીવો! હંમેશા આને અન્ય દ્રવ્યોથી તથા
(૩) તેમનાથી થતા નૈમિત્તિકભાવોથી ભિન્ન એકરૂપ દેખો. આ (જ્યોતિ) પદે પદે અર્થાત્ પર્યાયે પર્યાયે એકરૂપ ચિત્યમત્કારમાત્ર ઉદ્યોતમાન છે.

કલશામૃત

- (૧) રે સ્વર્ણ જેમ છૂપાયું છે વર્ણો તણા સમૂહો મહીં,
ચિરકાળથી મુજ આત્મજ્યોતિ છૂપાઈ નવતત્ત્વો મહીં.
(૨) હું શુદ્ધનયથી પ્રગટ કરી મુજ આત્માની જ્યોતિને;
જાણીશ ને દેખીશ તેથી અન્ય દ્રવ્યોથી અને
(૩) તેના નિમિત્તિક ભાવથી જુદી તથા એક જ રૂપે,
ચૈતન્યના ચમકારમય ઉદ્યોતમાન પદે પદે.

કળશ-૯

ઉત્થાનિકા :-એ અર્થનો કળશરૂપ શ્લોક કહે છે :-

- શ્લોકાર્થ :- (૧) આચાર્ય શુદ્ધનયનો અનુભવ કરીને કહે છે— આ સર્વ ભેદોને ગૌણ કરનાર જે શુદ્ધનયનો વિષયભૂત ચૈતન્ય-ચમત્કારમાત્ર તેજપુંજ આત્મા તેનો અનુભવ થતાં
- (૨) નયોની લક્ષ્મી ઉદય પામતી નથી, પ્રમાણ અસ્તને પ્રાપ્ત થાય છે અને નિક્ષેપોનો સમૂહ ક્યાં જતો રહે છે એ અમે જાણતા નથી.
- (૩) આથી અધિક શું કહીએ? દ્વૈત જ પ્રતિભાસિત થતું નથી. [ભાવાર્થમાંથી :-એકાકાર ચિન્માત્ર જ દેખાય છે.]

કલશામૃત :-

- (૧) હું શુદ્ધનયનો વિષય છું, ચૈતન્યનો ચમત્કાર છું;
આ સર્વ ભેદો ગૌણ કરી મુજ આત્મનો અનુભવ કરું.
- (૨) નયલક્ષ્મી ઉદય ન પામશે, પરમાણ અસ્ત થશે અને
નિક્ષેપસમૂહ જતો રહેશે ક્યાં નહિ કો' જાણશે.
- (૩) કહેવું અધિક આનાથી શું દ્વૈત જ ન પ્રતિભાસિત થશે,
ચિન્માત્ર એકાકાર મુજ આત્મા જ દેખાશે મને.

કલશ-૧૦

ઉત્થાનિકા :-આગળ શુદ્ધનયનો ઉદય થાય છે તેની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-

(ઉપજાતિ)

આત્મસ્વભાવં પરભાવભિન્નમાપૂર્ણમાદ્યન્તવિમુક્તમેકમ્ ।

વિલીનસંકલ્પવિકલ્પજાલં પ્રકાશયન્ શુદ્ધનયોઽભ્યુદેતિ ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ :- * શુદ્ધનય આત્માના સ્વભાવને પ્રગટ કરતો ઉદયરૂપ થાય છે.

(૧) * તે આત્મસ્વભાવને કેવો પ્રગટ કરે છે?

* [૧] પરદ્રવ્ય, પરદ્રવ્યના ભાવો તથા પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી થતા પોતાના વિભાવો-એવા પરભાવોથી ભિન્ન પ્રગટ કરે છે. વળી તે,

* [૨] આત્મસ્વભાવ સમસ્તપણે પૂર્ણ છે—સમસ્ત લોકાલોકને જાણનાર છે—એમ પ્રગટ કરે છે; (કારણ કે જ્ઞાનમાં ભેદ કર્મસંયોગથી છે, શુદ્ધનયમાં કર્મ ગૌણ છે). વળી તે,

* [૩] આત્મસ્વભાવને આદિ-અંતથી રહિત પ્રગટ કરે છે (અર્થાત્ કોઈ આદિથી માંડીને કોઈથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો નથી અને ક્યારેય કોઈથી જેનો વિનાશ નથી એવા પારિણામિકભાવને તે પ્રગટ કરે છે.) વળી તે,

(૨) * [૪] આત્મસ્વભાવને એક સર્વ ભેદભાવોથી (દ્વિતભાવોથી) રહિત એકાકાર-પ્રગટ કરે છે, અને

* [૫] જેમાં સમસ્ત સંકલ્પ-વિકલ્પના સમૂહો વિલય થઈ ગયા છે એવો પ્રગટ કરે છે (દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ, નોકર્મ આદિ પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં પોતાની કલ્પના કરવી તેને સંકલ્પ કહે છે અને જ્ઞેયોના ભેદથી જ્ઞાનમાં ભેદ માલૂમ થવો તેને વિકલ્પ કહે છે.)

(૩) * આવો શુદ્ધનય પ્રકાશરૂપ થાય છે.

કલશામૃત-૧ :

(૧) પરદ્રવ્ય, પરભાવો અને વિભાવ સર્વથી ભિન્ન છું,

હું આદિ-અંત રહિત છું ને સર્વ રીતે પૂર્ણ છું;

(૨) સહુ દ્વિતભાવોથી રહિત બસ માત્ર એકાકાર છું,

સંકલ્પ તેમ વિકલ્પની જંજાળથી પણ મુક્ત છું;

(૩) એવો અહો! મુજ આત્મનો સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ છે,

તેને હવે પ્રગટાવતો નય શુદ્ધ પામો ઉદયને.

કલશામૃત-૨ : ગુજરાતી/સંસ્કૃત મિક્સમાં :-

(ઉપજાતિ)

પરભાવભિન્નં, પરિપૂર્ણ, એકં,

હું આદિ ને અંતથી હું રહિતમ્ ।

વિકલ્પ-સંકલ્પથી હું વિમુક્તં

આત્મસ્વભાવં મુજ શુદ્ધ પૂર્ણમ્ ।

એને હવે હે નયરાજ શુદ્ધં

કરજો પ્રગટ રે અત્યંત શીઘ્રમ્ ।

ગાથા-૧૪

ઉત્થાનિકા :-એ શુદ્ધનયને ગાથાસૂત્રથી કહે છે :-

ગાથા :- અબદ્ધસ્પૃષ્ટ, અનન્ય ને જે નિયત દેખે આત્મને,
અવિશેષ, અણસંયુક્ત, તેને શુદ્ધનય તું જાણજે. ૧૪.

ટીકામૃત :-

- (૧) * અબદ્ધસ્પૃષ્ટાદિસ્વરૂપ આત્મા તણી અનુભૂતિ તે
છે શુદ્ધનય, વળી અનુભૂતિ એ છે અહો આત્મા ખરે;
* અભૂતાર્થ છે બદ્ધત્વ આદિક ભાવ સૌ તેથી મને,
અનુભૂતિ કરવી કેમ તે સમજાવ્યું દ્રષ્ટાંતો વડે.
- (૨) * જળમાં રહેલું કમળપત્ર ન જળથી જ્યમ સ્પર્શિત થતું;
હું કર્મમધ્ય રહું છતાં નહિ કર્મસ્પર્શ કદી કરું.
- (૩) * ઘટ ઝારી આદિ પર્યયોમાં માટી એક અનન્ય છે;
નર-નારકાદિ થઈ છતાં મુજ આત્મ એક અનન્ય છે.
- (૪) * હો વૃદ્ધિ-હાનિ છતાં સમુદ્રનું દળ સદા નિયત રહે;
વધ-ઘટ ભલે પર્યયમહીં મુજ આત્મા નિયત રહે.
- (૫) * ચિકણાશ આદિ વિશેષ મહીં અવિશેષ તો સોનું રહે;
છે જ્ઞાન આદિ વિશેષ પણ મુજ આત્મા અવિશેષ છે.
- (૬) * હો અગ્નિસંગે ઉષ્ણતા પણ જળ સદા શીતળ રહે;
ત્યમ કર્મસંગે મોહ પણ નહીં મોહયુત મુજ આત્મ છે.
- (૭) [ઉપસંહાર :] * [અબદ્ધસ્પૃષ્ટાદિપણે આ રીત માટું સ્વરૂપ છે;
તેની અહો અનુભૂતિ કરી હું શુદ્ધનય જાણીશ હવે.]

ટીકાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ :-

- (૧) * નિશ્ચયથી અબદ્ધ-સ્પૃષ્ટ, અનન્ય, નિયત, અવિશેષ અને અસંયુક્ત-એવા આત્માની અનુભૂતિ તે શુદ્ધનય છે. અને એ અનુભૂતિ આત્મા જ છે.
- * શિષ્ય : એવા આત્માની અનુભૂતિ કેમ થઈ શકે?
સમાધાન : બદ્ધસ્પૃષ્ટત્વ આદિ ભાવો અભૂતાર્થ હોવાથી એ અનુભૂતિ થઈ શકે છે. આ વાતને દ્રષ્ટાંતથી પ્રગટ કરવામાં આવે છે.
- (૨) જેમ [પર્યાયાર્થિકનયે] સંયોગદ્રષ્ટિએ જોતાં કમલિનીનું પત્ર જળથી સ્પર્શાયેલું જણાય છે પરંતુ [દ્રવ્યાર્થિકનયે] એ પત્રના સ્વભાવની દ્રષ્ટિએ જોતાં તેનું સ્પર્શાવાપણું અભૂતાર્થ છે, અસત્યાર્થ છે, તેમ હું પુદ્ગલકર્મથી બંધાયેલી-સ્પર્શાયેલી અવસ્થામાં જણાતો હોવા છતાં મારા સ્વભાવની દ્રષ્ટિ વડે જોતાં અબદ્ધ-અસ્પૃષ્ટ જ છું.

- (૩) [ઉપરોક્ત ન્યાયે] જેમ ઘડો, ઝારી આદિ અવસ્થારૂપ અન્ય અન્યપણું જણાતું હોવા છતાં માટી સ્વભાવથી અનન્ય છે તેમ મારામાં નર-નારકાદિરૂપ અન્ય-અન્યપણું હોવા છતાં સ્વભાવથી હું અનન્ય જ છું,
- (૪) જેમ વૃદ્ધિ-હાનિ આદિ અવસ્થાઓરૂપ અનિયતપણું જણાતું હોવા છતાં સમુદ્ર તો નિયત જ છે તેમ [અગુરુલઘુ સ્વભાવને કારણે] વૃદ્ધિ-હાનિ આદિ અવસ્થારૂપ પર્યાયભેદો હોવા છતાં સ્વભાવથી હું નિયત જ છું.
- (૫) [એ જ રીતે] જેમ ચીકણાપણું આદિ ભેદરૂપ વિશેષપણું હોવા છતાં સ્વભાવથી સુવર્ણ અવિશેષ જ છે તેમ જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ વિશેષો હોવા છતાં સ્વભાવથી હું અવિશેષ જ છું.
- (૬) [એ જ રીતે] જેમ અગ્નિના સંગની અવસ્થામાં જળ ઉષ્ણપણાથી સંયુક્ત હોવા છતાં સ્વભાવથી જળ સદા શીતળ જ રહે છે તેમ કર્મના સંગે મોહ સાથે મારું સંયુક્તપણું હોવા છતાં સ્વભાવથી હું તેનાથી અસંયુક્ત જ છું.
- (૭) ઉપસંહાર : આવા મારા અબદ્ધસ્પૃષ્ટ, અનન્ય, નિયત, અવિશેષ તથા અસંયુક્ત સ્વભાવને જાણીને હું મારા આત્માનો અનુભવ કરીશ. [અને 'શુદ્ધનય તું જાણજે' એવા આચાર્યશ્રીના આદેશનું હું પાલન કરીશ.]

કલશ-૧૧

ઉત્થાનિકા :-અહીં, આ શુદ્ધનયને મુખ્ય કરી કલશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :

- (૧) જગતના પ્રાણીઓ એ સમ્યક્ સ્વભાવનો અનુભવ કરો કે જ્યાં આ બદ્ધસ્પૃષ્ટાદિ ભાવો સ્પષ્ટપણે તે સ્વભાવના ઉપર તરે છે તોપણ તેમાં પ્રતિષ્ઠા પામતા નથી, કારણ કે
- (૨) દ્રવ્યસ્વભાવ તો નિત્ય છે, એકરૂપ છે અને આ ભાવો અનિત્ય છે, અનેકરૂપ છે; પર્યાયો દ્રવ્યસ્વભાવમાં પ્રવેશ કરતા નથી, ઉપર જ રહે છે.
- (૩) આ શુદ્ધસ્વભાવ સર્વ અવસ્થાઓમાં પ્રકાશમાન છે. એવા શુદ્ધસ્વભાવનો મોહ રહિત થઈને જગત અનુભવ કરો; કારણ કે મોહકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન મિથ્યાત્વરૂપ અજ્ઞાન જ્યાં સુધી રહે છે ત્યાં સુધી એ અનુભવ યથાર્થ થતો નથી.

કલશામૃત :-

- (૧) રે બદ્ધસ્પૃષ્ટાદિક બધા ભાવો ન દ્રવ્યસ્વભાવમાં પામે પ્રતિષ્ઠા, પણ તરે તેના ઉપર પ્રત્યક્ષ આ.
- (૨) પર્યાયભાવો સર્વ આ અનિત્ય તેમ અનેક છે, પણ એક તેમજ નિત્ય એવો દ્રવ્યનો જ સ્વભાવ છે.
- (૩) હું મોહરહિત થઈ અહો મુજ શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવું, ઉદ્યોતરૂપ છે નિત્ય જે સમ્યક્પણે તેને લહું.

કળશ-૧૨

ઉત્થાનિકા :-હવે, એ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય ફરીને કહે છે જેમાં એમ કહે છે કે આવો અનુભવ કર્યો આત્મદેવ પ્રગટ પ્રતિભાસમાન થાય છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) જો કોઈ સુબુદ્ધિ (સમ્યક્દ્રષ્ટિ) ભૂત, વર્તમાન અને ભાવી એવા ત્રણકાળના કર્મોના બંધને પોતાના આત્માથી તત્કાળ—શીઘ્ર ભિન્ન કરીને તથા
- (૨) તે કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી થયેલ મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન)ને પોતાના બળથી (પુરુષાર્થથી) રોકીને અથવા નાશ કરીને
- (૩) અંતરંગમાં અભ્યાસ કરે—દેખે તો આ આત્મા પોતાના અનુભવથી જ જણાવાયોગ્ય જેનો પ્રગટ મહિમા છે
- (૪) એવો વ્યક્ત (અનુભવગોચર), નિશ્ચલ, શાશ્વત, નિત્ય, કર્મકલંક-કર્દમથી રહિત—એવો પોતે સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય દેવ વિરાજમાન છે.

કલશામૃત

- (૧) ભૂત ભાવિ સાંપ્રત કાળના કર્મો તણા છે બંધ જે, મુજ આત્મથી હું તેમને તત્કાળ ભિન્ન કરીશ અને
- (૨) જે કર્મઉદય નિમિત્તથી મિથ્યાત્વ આદિ થાય છે; પુરુષાર્થ પ્રગટાવી કરીશ હું તેમનો પણ નાશ ને
- (૩) અભ્યાસ કરીશ હું અંતરંગે દેખવા મુજ આત્મને, અત્યંત મહિમાવંત ને જે અનુભવનથી ગમ્ય છે;
- (૪) વિરાજતો જે વ્યક્ત શાશ્વત નિત્ય નિશ્ચલ છે અને તે કર્મકર્દમરહિત સ્તુતિને યોગ્ય દેવ સ્વયં ખરે!

કલશ-૧૩

ઉત્થાનિકા :-હવે શુદ્ધનયના વિષયભૂત આત્માની અનુભૂતિ તે જ જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ આગળની ગાથાની સૂચનાના અર્થરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

(૧) એ રીતે જે પૂર્વકથિત શુદ્ધનયસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ ખરેખર જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ જાણીને તથા

(૨) આત્મામાં આત્માને નિશ્ચળ સ્થાપીને, 'સદા સર્વ તરફ એક જ્ઞાનઘન આત્મા છે' એમ દેખવું.

કલશામૃત

(૧) આ રીત નિશ્ચયનયસ્વરૂપ આત્માની જે અનુભૂતિ છે,

તે જ્ઞાનની જ અનુભૂતિ છે એમ જાણીને અને

(૨) મુજ આત્મને આત્મા મહીં હું સ્થાપીને નિશ્ચળપણે,

દેખું સદા સર્વત્ર એક જ જ્ઞાનઘન આત્મા હવે.

ગાથા-૧૫

ઉત્થાનિકા :-હવે, આ અર્થરૂપ ગાથા કહે છે :-

ગાથા : અબદ્ધસ્પૃષ્ટ, અનન્ય જે અવિશેષ દેખે આત્મને,
તે દ્રવ્ય તેમજ ભાવ જિનશાસન સકલ દેખે ખરે. ૧૫

ટીકામૃત :-

- (૧) * અબદ્ધસ્પૃષ્ટ અનન્ય આત્માની અહો અનુભૂતિ જે,
તે છે જ જિનશાસન તણી, અનુભૂતિ નિશ્ચયથી ખરે.
* શાસન અહો શ્રુતજ્ઞાનમય છે જ્ઞાન પોતે આત્મા;
જ્ઞાનાનુભૂતિ છે જ તેથી આત્મઅનુભૂતિ અહા!
- (૨) * પ્રગટાવતો વિશેષ જે તેને અપ્રગટ સામાન્ય છે;
પ્રગટાવતો સામાન્ય જે વિશેષ તિરોભૂત કરે.
એ રીત તિરોભૂત કરી વિશેષ જ્ઞેયાકારને,
સામાન્ય આવિર્ભૂત કરીને જ્ઞાની જ્ઞાન અનુભવે.
- (૩) * 'છે શાક ખાડું'-કહે અરે લોલુપી જીવ ભોજન તણો,
પણ ક્ષારરૂપ તો લવણ છે તેને નહિ એ જાણતો.
- (૪) * ત્યમ જ્ઞેયલુબ્ધ જીવો કહે 'હું જાણું જ્ઞેયાકારને'
પણ જ્ઞાનના આકાર તે છે—તેમ નહિ જાણે અરે!
- (૫) * વિશેષરૂપે જે લવણ છે તે અહો પરમાર્થથી,
સામાન્યરૂપે પણ લવણ તે આવતું અનુભવ મહીં.
- (૬) * પરમાર્થથી જોતાં અહો વિશેષરૂપ જે જ્ઞાન છે,
છે તે જ અનુભવ જ્ઞાનનો સામાન્ય આવિર્ભૂત થયે.
'નહિ શાક ખાડું છે લવણ ખાડું'-અહો જ્ઞાની કહે;
સહુ અન્ય દ્રવ્યસંયોગહીન તે ક્ષારરસને અનુભવે.
- (૭) * તેથી કરી વ્યવચ્છેદ સૌ પરદ્રવ્ય-સંયોગો તણો,
અનુભવ કરીશ હું આત્મનો-વિજ્ઞાનધન એ માત્રનો.
- (૮) [ઉપસંહાર :] * [વિશેષ, જ્ઞેયાકાર, ઇન્દ્રિય ને અનેકાકાર જે;
પરલક્ષી, જ્ઞેયાસક્ત -એ સૌ જ્ઞાન ભવના હેતુ છે.
* સામાન્ય, જ્ઞાનાકાર, એકાકાર, ઇન્દ્રિયપાર જે;
તે ભાવશ્રુત સમ્યક્ અહો! ભવનિવૃત્તિરૂપ જ્ઞાન છે.
* પરના નિમિત્તે જે થતું તે જ્ઞાન સૌ પરદ્રવ્ય છે,
તેથી નથી તે જ્ઞાન પણ, મુજ જ્ઞાનનું પરજ્ઞેય છે.

* મુજ લક્ષ જ્ઞેયાકાર-ઇન્દ્રિયજ્ઞાનમાં જાશો નહીં,
બસ એકતા હોજો હવે મુજ જ્ઞાનઘન આત્મા મહીં.

(દોહરા)

અહો અહો શ્રી સદ્ગુરુ કરુણાસિંધુ અપાર,
ઇન્દ્રિયજ્ઞાન જીતીશ હું કરું છું કોલકરાર.]

ટીકા :

(૧) જે આ અબદ્ધસ્પૃષ્ટ, અનન્ય, નિયત, અવિશેષ અને અસંયુક્ત એવા પાંચ ભાવોસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે નિશ્ચયથી જિનશાસનની અનુભૂતિ છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન પોતે આત્મા જ છે, તેથી જ્ઞાનની* અનુભૂતિ તે જ આત્માની અનુભૂતિ છે.

(૨) પરંતુ હવે ત્યાં સામાન્યજ્ઞાનના** આવિર્ભાવ (પ્રગટપણું) અને વિશેષ (જ્ઞેયાકાર)*** જ્ઞાનના તિરોભાવ (આચ્છાદન)થી જ્યારે જ્ઞાનમાત્રનો અનુભવ કરવામાં આવે ત્યારે જ્ઞાન પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે.

(૩) તોપણ જેઓ અજ્ઞાની છે, જ્ઞેયોમાં આસક્ત છે તેમને તે સ્વાદમાં આવતું નથી. તે પ્રગટ દ્રષ્ટાંતથી બતાવીએ છીએ.

જેમ અનેક તરહના શાક આદિ ભોજનોના સંબંધથી ઊપજેલ સામાન્ય લવણના તિરોભાવ અને વિશેષ લવણના આવિર્ભાવથી અનુભવમાં આવતું જે (સામાન્યના તિરોભાવરૂપ અને શાક આદિના સ્વાદભેદે ભેદરૂપ-વિશેષરૂપ) લવણ તેનો સ્વાદ અજ્ઞાની, શાકના લોલુપ મનુષ્યોને આવે છે પણ અન્યના સંબંધરહિતપણાથી ઊપજેલ સામાન્યના આવિર્ભાવ અને વિશેષના તિરોભાવથી અનુભવમાં આવતું જે એકાકાર અભેદરૂપ લવણ તેનો સ્વાદ આવતો નથી.

* જ્ઞાનની = જ્ઞાનસ્વભાવની

** સામાન્ય જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ = જ્ઞાયકસ્વભાવનો એકાકાર અનુભવ = ભાવશ્રુતજ્ઞાન (પર્યાય) = સમ્યગ્જ્ઞાન

*** વિશેષજ્ઞાન = ઇન્દ્રિયજ્ઞાનના વિશેષથી અનેકાકાર જ્ઞાન

(૪) એવી રીતે અનેક પ્રકારના જ્ઞેયોના આકારો સાથે મિશ્રરૂપપણાથી ઊપજેલ સામાન્યના તિરોભાવ અને વિશેષના આવિર્ભાવથી અનુભવમાં આવતું જે (વિશેષભાવરૂપ, ભેદરૂપ, અનેકાકારરૂપ), જ્ઞાન તે અજ્ઞાની જ્ઞેયલુબ્ધ જીવોને સ્વાદમાં આવે છે પણ અન્ય જ્ઞેયાકારના સંયોગરહિતપણાથી ઊપજેલ સામાન્યના આવિર્ભાવ અને વિશેષના તિરોભાવથી અનુભવમાં આવતું જે એકાકાર અભેદરૂપ જ્ઞાન તે સ્વાદમાં આવતું નથી.

(૫) વળી પરમાર્થથી જોવામાં આવે તો તો, જે વિશેષના આવિર્ભાવથી અનુભવમાં આવતું (ક્ષારરસરૂપ) લવણ છે તે જ સામાન્યના આવિર્ભાવથી અનુભવમાં આવતું (ક્ષારરસરૂપ) લવણ છે.

(૬) વળી પરમાર્થથી વિચારીએ તો તો, જે જ્ઞાન વિશેષના આવિર્ભાવથી અનુભવમાં આવે છે તે જ જ્ઞાન સામાન્યના આવિર્ભાવથી અનુભવમાં આવે છે.

અલુબ્ધ જ્ઞાનીઓને તો જેમ સૈંધવની ગાંગડી, અન્ય દ્રવ્યના સંયોગનો વ્યવચ્છેદ કરીને કેવળ સૈંધવનો જ અનુભવ કરવામાં આવતાં, સર્વતઃ એક ક્ષારરસપણાને લીધે ક્ષારપણે સ્વાદમાં આવે છે.

(૭) તેમ આત્મા પણ, પરદ્રવ્યના સંયોગનો વ્યવચ્છેદ કરીને કેવળ આત્માનો જ અનુભવ કરવામાં આવતાં, સર્વતઃ એક વિજ્ઞાનધનપણાને લીધે જ્ઞાનપણે સ્વાદમાં આવે છે.

કળશ-૧૪

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) આચાર્ય કહે છે કે તે ઉત્કૃષ્ટ (-પરમ) તેજ-પ્રકાશ અમને હો કે જે તેજ સદાકાળ ચૈતન્યના પરિણામથી ભરેલું છે.
- (૨) જેમ મીઠાની એક કાંકરી એક ક્ષારરસની લીલાનું આલંબન કરે છે તેમ જે તેજ એક જ્ઞાનરસને અવલંબે છે,
- (૩) જે તેજ અખંડિત છે-જ્ઞેયોના આકારરૂપે ખંડિત થતું નથી, અનાકુલ છે-કર્મના નિમિત્તથી થતા રાગાદિથી ઉત્પન્ન આકુળતા નથી,
- (૪) જે અવિનાશીપણે અંતરંગમાં અને બહારમાં પ્રગટ દેદીપ્યમાન છે-જાણવામાં આવે છે,
- (૫) જે સ્વભાવથી થયું છે-કોઈએ રચ્યું નથી અને હંમેશા જેનો વિલાસ ઉદયરૂપ છે-જે એકરૂપ પ્રતિભાસમાન છે.

કળશામૃત

- (૧) કહે છે અહો આચાર્યશ્રી ઉત્કૃષ્ટ તેજ પ્રકાશ જે,
ભરપૂર નિત ચૈતન્યથી તે પ્રાપ્ત હો અમને હવે.
- (૨) જ્યમ કાંકરી મીઠા તણી અવલંબતી બસ ક્ષારને,
અવલંબતું એ તેજ નિજના જ્ઞાનરસરૂપ સ્વરૂપને;
- (૩) એ તેજ જ્ઞેયાકારરૂપે ના કદી ખંડિત થતું;
નહિ દ્રવ્યકર્મથી જન્ય રાગાદિથી તે આકુલ થતું;
- (૪) દેદીપ્યમાન સદા અહો અવિનાશી એવું તેજ એ,
જે અંતરંગે ને બહિરંગે અહો નિત પ્રગટ છે;
- (૫) સ્વભાવથી જ રચિત છે એને રચ્યું નથી કોઈએ,
છે ઉદયરૂપ વિલાસ એનો, ભાસતું એક જ રૂપે.

કલશ-૧૫

ઉત્થાનિકા :-હવે, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપે શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

(૧) આ (પૂર્વકથિત) જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિના ઈચ્છુક પુરુષોએ સાધ્ય-સાધકભાવના ભેદથી બે પ્રકારે એક જ નિત્ય સેવવાયોગ્ય છે. તેનું હું સેવન કરીશ.

ભાવાર્થ :-

- (૨) * આ આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ એક જ છે.
* પરંતુ એનું પૂર્ણરૂપ સાધ્યભાવ છે અને
* અપૂર્ણરૂપ સાધકભાવ છે;
* એવા ભાવભેદથી બે પ્રકારે એકને જ સેવવો,

કલશામૃત

- (૧) * છે સાધ્ય-સાધક ભેદ બે મુજ જ્ઞાનરૂપ આત્મા તણા,
એ ભાવભેદે એક આત્મા સેવવો મારે સદા.
(૨) * છે આત્મા મુજ એકમાત્ર જ જ્ઞાનસ્વરૂપ અહો ખરે,
જે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્માનું અહો તે સાધ્ય છે;
* અણપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ તેનું છે અહો સાધક ખરે,
ને સાધ્ય-સાધક ભાવ બેથી સાધવો બસ એકને.

ગાથા-૧૬

ઉત્થાનિકા :-હવે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ સાધકભાવ છે એમ ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- દર્શન વળી નિત્ય જ્ઞાન ને ચારિત્ર સાધુ સેવવાં;
પણ એ ત્રણે આત્મા જ કેવળ જાણ નિશ્ચયદ્રષ્ટિમાં. ૧૬.

ટીકામૃત :-

- (૧) * [કરવી અહો ઐક્યાગ્રતા મુજના ત્રિકાલિક દ્રવ્યમાં;]
એ ભાવથી આત્મા થશે નિજ સાધ્ય ને સાધક અહા!
- (૨) * આ રીત સેવન* કરીશ હું મુજ આત્મનું બે ભાવથી;
વ્યવહારથી તેને કહે છે જ્ઞાન-દર્શન-ચરણથી.
- (૩) * જ્યમ પુરુષ કો'ના જ્ઞાન-દર્શન-ચરણ કદી ન ઉલ્લંઘતા,
તે પુરુષના જ સ્વભાવને, તેથી ન તેઓ અન્ય ના.
- (૪) * એ રીત શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને ચારિત્ર છે આત્મા જ ને,
મુજ આત્મા તેથી જ કેવળ સેવવાને યોગ્ય છે.

* સેવન કરવું = ધ્યાનની પર્યાયમાં ધ્યેય બનાવીને આત્મામાં એકાગ્રતા થવી.

ટીકા :-

- (૧) આ આત્મા જે ભાવથી સાધ્ય તથા સાધન થાય તે ભાવથી જ નિત્ય સેવવા*યોગ્ય છે એમ પોતે ઇરાદો રાખીને બીજાઓને વ્યવહારથી પ્રતિપાદન કરે છે કે
- (૨) 'સાધુ પુરુષે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સદા સેવવાયોગ્ય છે.' પણ પરમાર્થથી જોવામાં આવે તો એ ત્રણેય એક આત્મા જ છે કારણ કે તેઓ અન્ય વસ્તુ નથી—આત્માના જ પર્યાયો છે.
- (૩) જો કોઈ દેવદત્ત નામના પુરુષનાં જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન અને આચરણ, દેવદત્તના સ્વભાવને ઉલ્લંઘતા નહીં હોવાથી, (તેઓ) દેવદત્ત જ છે—અન્ય વસ્તુ નથી,
- (૪) તેમ આત્મામાં પણ આત્માના જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન અને આચરણ, આત્માના સ્વભાવને ઉલ્લંઘતા નહિ હોવાથી, (તેઓ) આત્મા જ છે અન્યવસ્તુ નથી.

કલશ-૧૬

ઉત્થાનિકા :-હવે, એ જ અર્થનો કલશરૂપ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) * પ્રમાણદ્રષ્ટિથી જોઈએ તો આ આત્મા એકીસાથે અનેક અવસ્થારૂપ (મેચક) પણ છે અને
* એક અવસ્થારૂપ (અમેચક) પણ છે કારણ કે
(૨) * એને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી તો ત્રણપણું છે અને પોતાથી પોતાને એકપણું છે.

કલશામૃત :-

- (૧) * જો દેખું હું મુજને અહો પરમાણની દ્રષ્ટિ વડે,
તો એક સાથે હું દીસું 'મેચક'-'અમેચક' બે રીતે.
(૨) * છે ત્રણપણું મુજને અહો દ્રગ-જ્ઞાન-ચરણથી,
ને એકપણું મુજને અહો મારાપણે છે મુજ થકી.

કલશ-૧૭

ઉત્થાનિકા :-હવે, નયવિવક્ષા કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) * આત્મા એક છે તોપણ વ્યવહાર-દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો,
* ત્રણ-સ્વભાવપણાને લીધે અનેકાકારરૂપ મેચક છે
- (૨) કારણ કે દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્ર—એ ત્રણભાવે પરિણમે છે.

કલશામૃત :-

- (૧) હું છું ભલે બસ એક આત્મા [શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયે]
પણ છું અનેકાકાર હું વ્યવહારની દ્રષ્ટિ વડે.
- (૨) દ્રગ-જ્ઞાન-ચરિત ત્રિભાવરૂપે પરિણમું છું હું અને
[મેચકપણું તેથી મને વ્યવહારથી કહેવાય છે.]

કલશ-૧૮

ઉત્થાનિકા :-હવે પરમાર્થનયથી કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

(૧) * શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જોવામાં આવે તો

* પ્રગટ જ્ઞાયકતાજ્યોતિમાત્રથી આત્મા એકસ્વરૂપ છે કારણ કે

(૨) * શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયથી સર્વ અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવો તથા અન્યના નિમિત્તથી થતા વિભાવોને દૂર કરવારૂપ તેનો સ્વભાવ છે.

* તેથી તે 'અમેયક' છે—શુદ્ધ એકાકાર છે.

કલશામૃત :-

- (૧) * કરી ગૌણ દ્રષ્ટિ ભેદની પરમાર્થનયથી દેખું હું,
તો પ્રગટ જ્ઞાયકજ્યોતિરૂપ બસ એકમાત્ર સ્વરૂપ છું;
- (૨) * છું સર્વ ભાવાંતર તણા વિધ્વંસરૂપ સ્વભાવ હું,
તેથી 'અમેયક' આત્મા હું શુદ્ધ એકાકાર છું.

કલ્પશ-૧૯

ઉત્થાનિકા :-આત્માને પ્રમાણ-નયથી મેચક-અમેચક કહ્યો, તે ચિંતાને મટાડી જેમ સાધ્યની સિદ્ધિ થાય તેમ કરવું એમ હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

(૧) * આ આત્મા 'મેચક' છે—ભેદરૂપ અનેકાકાર છે તથા 'અમેચક' છે—અભેદરૂપ એકાકાર છે;

(૨) * એવી ચિંતાથી બસ થાઓ.

* સાધ્ય આત્માની સિદ્ધિ તો દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણ ભાવોથી જ છે, બીજી રીતે નથી (એ નિયમ છે)

સમયસારનાટકમાંથી :

એક જાનીયે દેખીયે રમી રહિયે ઇક ઠૌર,
સમલ વિમલ ન વિચારીએ યહી સિદ્ધિ નહીં ઔર.

કલ્પશામૃત :-

(૧) * મુજ આતમા છે ભેદરૂપ-'મેચક' અનેકાકાર છે,
અથવા 'અમેચક'—એક આકારે—અભેદસ્વરૂપ છે;

(૨) * એ છોડી ચિંતાઓ હું સેવું જ્ઞાન-દર્શન-ચરણને,
છે સિદ્ધિ આ ત્રણ ભાવથી નહિ અન્ય કોઈપણ રીતે.

ગાથા-૧૭-૧૮

ઉત્થાનિકા :-હવે, આ જ પ્રયોજનને બે ગાથાઓમાં દ્રષ્ટાંતથી કહે છે:-

- ગાથા : * જ્યમ પુરુષ કોઈ નૃપતિને જાણે, પછી શ્રદ્ધા કરે,
પછી યત્નથી ધન-અર્થી એ અનુચરણ નૃપતિનું કરે. ૧૭.
* જીવરાજ એમ જ જાણવો પછી શ્રદ્ધવો પણ એ રીતે,
એનું જ કરવું અનુચરણ પછી યત્નથી મોક્ષાર્થીએ. ૧૮.

ટીકામૃત :-

- (૧) * તે જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત સાધકભાવ પૂર્વકથિત જે,
તેની હવે સિદ્ધિ વિષે દ્રષ્ટાંતથી કહેવાય છે.
- (૧.૧) * જ્યમ પુરુષ કોઈ નૃપતિને જાણે પછી શ્રદ્ધા કરે,
પછી યત્નથી ધનઅર્થી એ અનુચરણ નૃપતિનું કરે;
- (૧.૨) * જીવરાજ એમ જ જાણવો, વળી શ્રદ્ધવો પણ એ રીતે,
એનું જ કરવું અનુચરણ પછી યત્નથી મોક્ષાર્થીએ.
- (૧.૩) * જે સાધ્ય નિષ્કર્મ અવસ્થારૂપ, શુદ્ધ સ્વરૂપ છે,
છે સિદ્ધિની ઉપપત્તિ આ રીત, અન્યથા નહિ થાય તે.
- (૨.૧) * અનેક મિશ્રિત ભાવમાં 'આ અનુભૂતિ છે એ જ હું'—
તે ભેદજ્ઞાન પ્રવીણને થતું જ્ઞાન નિજ આત્મા તણું.
- (૨.૨) * 'જેવું થયું છે જ્ઞાન, છે તેવો જ આ આત્મા'—અહો!
એને નિ:શંક પ્રતીતરૂપ શ્રદ્ધા તણો ઉદય થતો.
- (૨.૩) * આ રીત અન્ય સમસ્ત ભાવોનો કરીને ભેદ ને,
આચરણ આત્માનું ઉદય થઈ સાધતું તે આત્મને.
- (૨.૪) * એમ જાણીને, શ્રદ્ધી અને નિ:શંક એમાં લીન થયે,
છે સાધ્ય શુદ્ધાત્મા તણી સિદ્ધિ, ન કો' બીજી રીતે.
- (૩.૧) * આવો અનુભૂતિસ્વરૂપ આત્મા અનુભવાતો અહો!
આબાલને ગોપાલને નિત્યે સ્વયં કિંતુ અહો-
- (૩.૨) * પરદ્રવ્યસહ એકત્વનિશ્ચયથી અરે મૂઠ જીવનું,
'આ અનુભૂતિ છે તે જ હું'—એ જ્ઞાન ઉદિત નહિ થતું.
- (૩.૩) * ને આત્મજ્ઞાન અભાવથી શ્રદ્ધાન પણ ન ઉદિત થતું,
જ્યમ ખર તણા શિંગો' વિના શ્રદ્ધાન તેનું નહીં થતું.
- * શિંગો=શિંગડા
- (૩.૪) * સહુ અન્ય ભાવોથી નહીં જે ભેદજ્ઞાન કરે અરે,
તે જીવ નિજ આત્મા મહીં નિ:શંક સ્થિર ન થઈ શકે.

(૩.૫) * આત્માચરણના ઉદય વિણ આત્મા ન સાધી શકાય છે,
આ રીત સાધ્ય તણી ખરે સિદ્ધિ કદી ના થાય છે.

[ઉપસંહાર :] * પરદ્રવ્ય ને પરભાવ પ્રતિ મુજ લક્ષને હું છોડીને,
અનુભૂતિસ્વરૂપ નિજાત્મને જાણીશ ને શ્રદ્ધીશ હવે.

ટીકા :- [1st Paragraph :]

(૧.૧) નિશ્ચયથી જેમ કોઈ ધન-અર્થી પુરુષ બહુ ઉદ્યમથી પ્રથમ તો રાજાને જાણે કે આ રાજા છે, પછી તેનું જ શ્રદ્ધાન કરે કે 'આ અવશ્ય રાજા જ છે. તેનું સેવન કરવાથી અવશ્ય ધનની પ્રાપ્તિ થશે' ત્યારપછી તેનું જ આચરણ કરે, સેવન કરે, આજ્ઞામાં રહે, તેને પ્રસન્ન કરે;

(૧.૨) તેવી રીતે મોક્ષાર્થી પુરુષે પ્રથમ તો આત્માને જાણવો, પછી તેનું જ શ્રદ્ધાન કરવું કે 'આ જ આત્મા છે, તેનું આચરણ કરવાથી અવશ્ય કર્મોથી છૂટી શકાશે' અને ત્યાર પછી તેનું જ આચરણ કરવું—અનુભવ વડે તેમાં લીન થવું; કારણ કે—

(૧.૩) સદાય જે નિષ્કર્મ અવસ્થારૂપ અભેદ શુદ્ધસ્વરૂપ, તેની સિદ્ધિની એ રીતે ઉત્પત્તિ છે, અન્યથા અનુપપત્તિ છે (અર્થાત્ સાધ્યની સિદ્ધિ એ રીતે થાય છે, બીજી રીતે થતી નથી.)

[૨nd Paragraph :]

* (તે વાત વિશેષ સમજાવે છે :-)

(૨.૧) જ્યારે આત્માને, અનુભવમાં આવતા જે અનેક પર્યાયરૂપ ભેદભાવો તેમની સાથે મિશ્રિતપણું હોવા છતાં પણ સર્વ પ્રકારે ભેદજ્ઞાનમાં પ્રવીણતાથી 'આ અનુભૂતિ છે તે જ હું છું' એવા આત્મજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થતું;

(૨.૨) આ આત્મા જેવો જાણ્યો તેવો જ છે એવી પ્રતીતિ જેનું લક્ષણ છે એવું શ્રદ્ધાન ઉદિત થાય છે ત્યારે

(૨.૩) સમસ્ત અન્યભાવોનો ભેદ થવાથી નિઃશંક ઠરવાને સમર્થ થવાને લીધે આત્માનું આચરણ ઉદય થતું આત્માને સાધે છે.

(૨.૪) આમ સાધ્ય આત્માની સિદ્ધિની એ રીતે ઉપપત્તિ છે.

[૩rd Paragraph :]

(૩.૧) પરંતુ જ્યારે આવો અનુભૂતિસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા આબાળગોપાળ સૌને સદાકાળ પોતે જ અનુભવમાં આવતો હોવા છતાં પણ

(૩.૨) અનાદિ બંધના વશે પર (દ્રવ્યો) સાથે એકપણાના નિશ્ચયથી મૂઠ જે અજ્ઞાની તેને 'આ અનુભૂતિ છે તે જ હું છું' એવું આત્મજ્ઞાન ઉદિત થતું નથી અને

(૩.૩) તેના અભાવને લીધે, નહિ જાણેલાનું શ્રદ્ધાન ગદેડાના શિંગડાના શ્રદ્ધાન સમાન હોવાથી, શ્રદ્ધાન પણ ઉદય થતું નથી ત્યારે

(૩.૪) સમસ્ત અન્યભાવોના ભેદ વડે આત્મામાં નિઃશંક ઠરવાના અસમર્થપણને લીધે

(૩.૫) આત્માનું આચરણ ઉદય નહિ થવાથી આત્માને સાધતું નથી. આમ સાધ્ય આત્માની સિદ્ધિની અન્યથા અનુપપત્તિ છે.

કળશ-૨૦

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-આચાર્ય કહે છે કે :

- (૧) * અનંત (અવિનશ્વર) ચૈતન્ય જેનું ચિહ્ન છે એવી
* આ આત્મજ્યોતિને અમે નિરંતર અનુભવીએ છીએ કારણ કે
- (૨) * તેના અનુભવ વિના અન્ય રીતે સાધ્ય આત્માની સિદ્ધિ નથી.
* કેવી છે આત્મજ્યોતિ?
- (૨) * જેણે કોઈ પ્રકારે ત્રણપણું અંગીકાર કર્યું છે તોપણ
* જે એકપણાથી ચ્યુત થઈ નથી અને જે નિર્મળપણે ઉદય પામી રહી છે.

કળશામૃત :-

- (૧) * અનંત અવિનશ્વર અહો ચૈતન્ય જેનું ચિહ્ન છે,
કરીએ છીએ અનુભવ સદા આ આત્મજ્યોતિનો અમે.
- (૨) * નથી સાધ્ય આત્માની કદી સિદ્ધિ થતી તેના વિના,
તે આત્મજ્યોતિ કેવી છે આચાર્યશ્રી કહેતા અહા!
- (૩) * કોઈ પ્રકારે ત્રણપણું છે આત્મજ્યોતિને છતાં,
એક જ પણે રહેતી થકી નિર્મળ ઉદય પામે અહા!
- (૪) [ઉપસંહાર :] * એવી અવિનશ્વર અહો! મુજ આત્માની જ્યોતિને,
પ્રગટાવવા પુરુષાર્થથી તત્પર થયો છું હું હવે.

કળશ-૨૦ પછીની ટીકા

- (૧) * હવે, કોઈ તર્ક કરે કે આત્મા તો જ્ઞાન સાથે તાદાત્મ્યસ્વરૂપે છે, જુદો નથી,
* તેથી નિત્ય રાખીને સેવે જ છે;
- (૨) * તો પછી તેને જ્ઞાનની ઉપાસના કરવાની શિક્ષા કેમ આપવામાં આવે છે?
* તેનું સમાધાન :
- (૩) * તે એમ નથી. જો કે આત્મા જ્ઞાન સાથે તાદાત્મ્યસ્વરૂપ છે તોપણ
* એક ક્ષણમાત્ર પણ જ્ઞાનને સેવતો નથી; કારણ કે
* સ્વયંબુદ્ધત્વ (પોતે પોતાની મેળે જાણવું તે)-અથવા બોધિતબુદ્ધત્વ (બીજાના જણાવવાથી જાણવું તે)—એ કારણપૂર્વક જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. (કાં તો કાળલબ્ધિ આવે ત્યારે પોતે જ જાણી લે અથવા તો કોઈ ઉપદેશ દેનાર મળે ત્યારે જાણે—
* જેમ સૂતેલો પુરુષ કાં તો પોતે જ જાગે અથવા કાં તો કોઈ જગાડે ત્યારે જાગે.)
- (૪) * અહીં ફરી પૂછે છે કે જો એમ છે તો જાણવાના કારણ પહેલાં શું તે આત્મા અજ્ઞાની જ છે કેમકે તેને સદાય અપ્રતિબુદ્ધપણું છે?

* તેનો ઉત્તર : એ વાત એમ જ છે, તે અજ્ઞાની જ છે.

(૫) [ઉપસંહાર :] અનાદિકાળથી મેં જ્ઞાનની સેવા કરી નથી. હવે ગુરુદેવશ્રીનો ઉપદેશ પામીને હું જરૂર પ્રતિબુદ્ધ બનીશ.

ટીકામૃત :-

- (૧) શિષ્ય : “તદ્ગુપતા છે આત્માની જ્ઞાનની સાથે સદા,
તેથી કરે છે જ્ઞાનની સેવા સદાય જ આત્મા.
- (૨) * તો જ્ઞાનને ઉપાસવાની કેમ છે શિક્ષા અહા?”
એ શિષ્યની શંકા તણો આચાર્ય ઉત્તર આપતા.
- (૩) આચાર્યશ્રી * “તદ્ગુપતા છે જ્ઞાન સાથે આત્માની પણ છતાં,
ક્ષણમાત્ર પણ તે સેવતો નથી જ્ઞાનને કદીયે અહા!
* બોધિ સ્વયંથી વા બીજાથી ઉત્પત્તિ છે જ્ઞાનની;
નિદ્રાથી જ્યમ જાગે પુરુષ પોતાથી વા બીજા થકી.”
- (૪) શિષ્ય “તો તે પહેલાં શું અહો આ આત્મા અજ્ઞાની છે?”
આચાર્યશ્રી : “હા, જરૂર તે અજ્ઞાની છે, નથી સેવતો જે આત્મને.”
- (૫) [ઉપસંહાર :] અનાદિકાળથી મેં કદી નથી જ્ઞાનની સેવા કરી,
પ્રતિબુદ્ધતા પામીશ હવે ગુરુદેવના ઉપદેશથી.

ગાથા-૧૯

ઉત્થાનિકા :-વળી ફરી પૂછે છે કે આ આત્મા કેટલા વખત સુધી (ક્યાં સુધી) અપ્રતિબુદ્ધ છે તે તો કહો.
તેના ઉત્તરરૂપ ગાથાસૂત્ર કહે છે :-

ગાથા :- નોકર્મ-કર્મે 'હું', હું માં વળી 'કર્મ ને નોકર્મ છે,'
-એ બુદ્ધિ જ્યાં લગી જીવની, અજ્ઞાની ત્યાં લગી તે રહે. ૧૯.

ટીકામૃત :-

- (૧) જ્યમ સ્પર્શ આદિ ભાવ ને આકાર ઉદરાદિ તણા રૂપે થયેલા સ્કંધમાં, 'આ ઘટ' અહો એ માન્યતા,
- (૨) વળી ઘટ મહીં આ સ્પર્શ ને આકાર ઉદરાદિ તણા રૂપે થયેલા સ્કંધ છે, એવી અભેદ વિચારણા—
- (૩) ત્યમ કર્મ મોહાદિક અને શરીરાદિ વસ્તુઓ બહુ; આત્મ-તિરસ્કારી સહુ એને કહે 'તે હું જ છું.'
- (૪) વળી આત્મમાં મોહાદિ કર્મો ને શરીરાદિ બધા, આત્મ-તિરસ્કારી સહુ, એવી અભેદ વિચારણા—
- (૫) છે આવી અનુભૂતિ અહો આ આત્માને જ્યાં લગી, એ આત્મા પામે નહિ પ્રતિબુદ્ધતાને ત્યાં લગી.
- (૬) પણ સ્વ-પરના પ્રતિભાસરૂપ છે સ્વચ્છતા દર્પણ તણી, ને ઉષ્ણતા-જ્વાળા અહો છે માત્ર જ્યમ અગ્નિ તણી.
- (૭) ત્યમ જાણનારી સ્વ-પરને છે આત્માની જ્ઞાતૃતા, પણ કર્મ ને નોકર્મ છે જડ એવી ભેદ વિચારણા—
- (૮) જ્યારે કરે નિજથી જ અથવા ગુરુ તણા ઉપદેશથી, ત્યારે થશે પ્રતિબુદ્ધ આત્મા ભેદના વિજ્ઞાનથી.
- (૯) [ઉપસંહાર :] તિરસ્કારીને મોહાદિ કર્મો તેમ સહુ નોકર્મને, મુજ આત્મનો સત્કાર કરી પ્રતિબુદ્ધતા પામીશ હવે.

ટીકા :-

- (૧) જેવી રીતે સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ આદિ ભાવોમાં તથા પહોળું તળિયું, પેટાળ આદિના આકારે પરિણત થયેલ પુદ્ગલ સ્કંધોમાં 'આ ઘડો છે' એમ, અને
- (૨) ઘડામાં 'આ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ આદિ ભાવો તથા પહોળું તળિયું, પેટાળ આદિના આકારે પરિણત પુદ્ગલ સ્કંધો છે' એમ વસ્તુના અભેદથી અનુભૂતિ થાય છે.
- (૩) તેવી રીતે કર્મ-મોહ આદિ અંતરંગ પરિણામો તથા નોકર્મ-શરીર આદિ બાહ્ય વસ્તુઓ—કે જેઓ (બધાં) પુદ્ગલના પરિણામ છે અને આત્માનો તિરસ્કાર કરનારા છે—તેમનામાં 'આ હું છું' એમ અને

- (૪) આત્મામાં 'આ કર્મ-મોહ આદિ અંતરંગ તથા નોકર્મ-શરીર આદિ બહિરંગ, આત્મ-તિરસ્કારી (આત્માનો તિરસ્કાર કરનારા) પુદ્ગલ-પરિણામો છે એમ વસ્તુના અભેદથી જ્યાં સુધી અનુભૂતિ છે.
- (૫) ત્યાં સુધી આત્મા અપ્રતિબુદ્ધ છે અને
- (૬) જ્યારે કોઈ વખતે, જેમ રૂપી દર્પણની સ્વ-પરના આકારનો પ્રતિભાસ કરનારી સ્વચ્છતા જ છે અને ઉષ્ણતા તથા જ્વાળા અગ્નિની છે
- (૭) તેવી રીતે અરૂપી આત્માની તો પોતાને અને પરને જાણનારી જ્ઞાતૃતા (જ્ઞાનપણું) જ છે અને કર્મ તથા નોકર્મ પુદ્ગલના છે.
- (૮) એમ પોતાથી જ અથવા પરના ઉપદેશથી જેનું મૂળ ભેદવિજ્ઞાન છે એવી અનુભૂતિ ઉત્પન્ન થશે ત્યારે જ આત્મા પ્રતિબુદ્ધ થશે.
- [ઉપસંહાર :] (૯) મોહાદિ ભાવકર્મરૂપ અંતરંગ પરિણામો તથા શરીરાદિ નોકર્મરૂપ બાહ્ય વસ્તુઓનો તિરસ્કાર (તેઓ પ્રત્યેના લક્ષને છોડીને) કરીને હવે હું મારા આત્માનો સત્કાર કરીશ અને શીઘ્ર જ પ્રતિબુદ્ધ થઈશ.

કળશ-૨૧

ઉત્થાનિકા : હવે, આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

- (૧) જે પુરુષો પોતાથી જ અથવા પરના ઉપદેશથી કોઈપણ પ્રકારે ભેદવિજ્ઞાન જેનું મૂળ ઉત્પત્તિકારણ છે.
- (૨) એવી અવિચળ (નિશ્ચળ) પોતાના આત્માની અનુભૂતિને પામે છે, [તે હવે દર્પણના દ્રષ્ટાંતથી સમજાવે છે.]
- (૩) તે જ પુરુષો દર્પણની જેમ પોતામાં પ્રતિબિંબિત થયેલા અનંત ભાવોના સ્વભાવોથી નિરંતર વિકારરહિત હોય છે,-
- (૪) જ્ઞાનમાં જે જ્ઞેયોના આકાર પ્રતિભાસે છે તેમનાથી રાગાદિ વિકારને પ્રાપ્ત થતા નથી.
- (૫) [ઉપસંહાર : પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ઉપદેશથી હું મારા આત્માની અનુભૂતિ કરીશ અને ત્યારે મારા જ્ઞાનદર્પણમાં પ્રતિબિંબિત થતા રાગાદિ પરજ્ઞેયોથી પણ હું વિકારરહિત રહીશ.]

કળશામૃત :-

- (૧) જે પુરુષ પોતાથી જ અથવા પર તણા ઉપદેશથી,
છે જેનું મૂળ ઉત્પત્તિકારણ ભેદજ્ઞાન અહો થકી;
- (૨) અવિચળ અહો નિજ આત્માની અનુભૂતિને પામતા,
[તેને હવે દર્પણ તણા દ્રષ્ટાંતથી સમજાવતા.]
- (૩) અનંત પ્રતિબિંબો ભલે દર્પણ વિકારરહિત રહે,
ઝળકે અનંતા ભાવ પણ તે પુરુષ અવિકારી રહે.
- (૪) જ્ઞેયો તણા આકાર પ્રતિભાસે અનંતા જ્ઞાનમાં,
તેનાથી પણ ન વિકારને તે પુરુષ પ્રાપ્ત કદી થતા.
- (૫) [ઉપસંહાર :-] [ગુરુદેવના ઉપદેશથી અનુભૂતિ કરીશ હું આત્મની;
રાગાદિ પ્રતિબિંબિત થશે મુજ જ્ઞાનના દર્પણ મહીં.]

ગાથા-૨૦-૨૧-૨૨

ઉત્થાનિકા :-હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે એ અપ્રતિબુદ્ધ કઈ રીતે ઓળખી શકાય એનું ચિહ્ન બતાવો; તેના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે :-

- ગાથા :-
- * હું આ અને આ હું, હું છું આનો અને છે મારું આ,
જે અન્ય કો પરદ્રવ્ય મિશ્ર, સચિત્ત અગર અચિત્ત વા; ૨૦.
 - * હતું મારું આ પૂર્વે, હું પણ આનો હતો ગતકાળમાં,
વળી આ થશે મારું અને આનો હું થઈશ ભવિષ્યમાં; ૨૧.
 - * અયથાર્થ આત્મવિકલ્પ આવો, જીવ સંમૂઢ આચરે;
ભૂતાર્થને જાણેલ જ્ઞાની એ વિકલ્પ નહીં કરે. ૨૨.

ટીકામૂત :-

- (૧) * અગ્નિ મહીં ઇંધન તણો, ઇંધન મહીં અગ્નિ તણો,
જૂઠો વિકલ્પ કરે અહો અજ્ઞાની તેને જાણવો.
- (૨) * નિજ આત્મમાં પરદ્રવ્યનો, પરદ્રવ્યમાં નિજ આત્મનો,
અયથાર્થ આત્મવિકલ્પ કરતો જીવ અજ્ઞાની અહો!
- (૩) * વળી, અગ્નિ મહીં જેને વિકલ્પ ન થાય છે ઇંધન તણો,
પણ 'અગ્નિ તો અગ્નિ જ છે'—પ્રતિબુદ્ધ તેને જાણવો.
- (૪) * તેવી રીતે નિજ દ્રવ્યમાં સત્યાર્થ આત્મવિકલ્પ જો,
કરતો અહો ત્રણ કાળનો, પ્રતિબુદ્ધ તેને જાણવો.
- (૫) [ઉપસંહાર :] * જ્યમ અગ્નિમાં ઇંધન નથી, ઇંધન મહીં અગ્નિ નથી;
ત્યમ હું નથી રાગાદિમાં, રાગાદિ મારામાં નથી.
- * સત્યાર્થ આત્મવિકલ્પ આવો ગુરુ તણા ઉપદેશથી,
કરી શીઘ્ર હું અનુભવ કરું મુજ આત્મનો આત્મા મહીં.

ટીકાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ :-

- (૧) જે કોઈ પુરુષ ઇંધનમાં જ અગ્નિનો વિકલ્પ કરે તે જૂઠો છે, તેનાથી અપ્રતિબુદ્ધ ઓળખાય છે.
- (૨) તેવી રીતે પરદ્રવ્યમાં જ અસત્યાર્થ આત્મવિકલ્પથી અપ્રતિબુદ્ધ ઓળખાય છે.
- (૩) વળી કોઈને અગ્નિમાં જ સત્યાર્થ અગ્નિનો વિકલ્પ થાય [અને ઇંધનમાં અગ્નિનો વિકલ્પ ન થાય] તે પ્રતિબુદ્ધનું લક્ષણ છે.
- (૪) તેવી જ રીતે [જેને] સ્વદ્રવ્યમાં જ સત્યાર્થ આત્મવિકલ્પ થાય તે જ પ્રતિબુદ્ધનું લક્ષણ છે. તેનાથી તે ઓળખાય છે.
- (૫) [ઉપસંહાર :] જેમ અગ્નિમાં ઇંધન નથી તથા ઇંધનમાં અગ્નિ નથી. તેમ હું રાગાદિમાં નથી તથા રાગાદિ મારામાં નથી—આવો સત્ય આત્મવિકલ્પ હું પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ઉપદેશથી કરીને શીઘ્ર જ મારા આત્માનો અનુભવ કરવા કટિબદ્ધ થાઉં છું.

કળશ-૨૨

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) જગત અર્થાત્ જગતના જીવો અનાદિ સંસારથી માંડીને આજ સુધી અનુભવ કરેલા મોહને હવે તો છોડો અને
- (૨) [આ મોહને છોડીને તમે નિજ આત્માની સન્મુખ થઈને] રસિકજનોને રુચિકર, ઉદય થઈ રહેલું જ્ઞાન તેને આસ્વાદો; કારણ કે
- (૩) * આ લોકમાં આત્મા છે તે ખરેખર કોઈ પ્રકારે અનાત્મા (પરદ્રવ્ય) સાથે કોઈ કાળે પણ * તાદાત્મ્યવૃત્તિ (એકપણું) પામતો નથી, કેમકે આત્મા એક છે, તે અન્ય દ્રવ્ય સાથે એકતારૂપ થતો નથી.

કળશામૃત :-

- (૧) * હે જગતના જીવો અહો અનાદિના આ મોહને, આજ સુધી જે અનુભવ્યો, છોડો હવે તો સૌ તમે.
- (૨) * [ને છોડીને આ મોહને નિજ આત્મની સન્મુખ થજો,] ને રસિકજનને બહુ રુચે તે જ્ઞાનને આસ્વાદજો.
- (૩) * પામે નહિ તાદાત્મ્ય કો રીત આત્મા પરથી કદા; તે એક છે, પરદ્રવ્યથી કદી એકતારૂપ થાય ના.
- (૪) [ઉપસંહાર :] * મુજ આત્મની સન્મુખ થઈ તેમાં જ કરી એકાગ્રતા, અનાદિકાલિન મોહને છોડું હવે—મુજ ભાવના.

ગાથા - ૨૩-૨૪-૨૫

ઉત્થાનિકા :-હવે અપ્રતિબુદ્ધને સમજાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે :-

- ગાથા :-
- * અજ્ઞાનથી મોહિતમતિ બહુભાવસંયુત જીવ જે,
“આ બદ્ધ તેમ અબદ્ધ પુદ્ગલદ્રવ્ય મારું” તે કહે. ૨૩.
 - * સર્વજ્ઞજ્ઞાન વિષે સદા ઉપયોગલક્ષણ જીવ જે,
તે કેમ પુદ્ગલ થઈ શકે કે “મારું આ” તું કહે અરે ! ૨૪
 - * જો જીવ પુદ્ગલ થાય, પામે પુદ્ગલો જીવત્વને,
તું તો જ એમ કહી શકે “આ મારું પુદ્ગલદ્રવ્ય છે.” ૨૫

ટીકામૃત :-

- (૧-૧) * જ્યમ વિવિધ વર્ણની નિકટતાથી અનેકરંગી સ્ફટિક બને,
ને શ્વેત નિર્મળ ભાવ તેનો દ્રષ્ટિગોચર નવ બને.
- (૧-૨) * ત્યમ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ આચ્છાદિત થતાં કર્મો વડે,
અજ્ઞાની મોહી સ્વયં થઈ પરદ્રવ્યને મારું કહે.
- (૨-૧) * હે દુરાત્મન્ ! હસ્તી સમ તું તૃણ સહિત મિષ્ટાન્નને,
આરોગવાના છોડ, છોડ વિવેકહીન સ્વભાવને.
- (૨-૨) * “સર્વજ્ઞજ્ઞાન વિષે સદા ઉપયોગલક્ષણ જીવ જે,
તે કેમ પુદ્ગલ થઈ શકે કે ‘મારું આ’ તું કહે અરે !
- (૩-૧) * મીઠું થતું જળરૂપ, ત્યમ ઉપયોગમય જે નિત્ય છે,
એ જીવનું પુદ્ગલરૂપે નહિ પરિણમન દેખાય છે.
- (૩-૨) * જળ નમકરૂપે થાય છે, ત્યમ જડરૂપે જે નિત્ય છે,
તે પુદ્ગલોનું જીવરૂપે નહિ પરિણમન દેખાય છે.
- (૩-૩) * પ્રકાશ ને અંધારું બંને એક સાથે નવ રહે,
ઉપયોગ અણઉપયોગ બંને એક સાથે નવ રહે.
- (૩-૪)* [સાધક જીવોને જ્ઞાન તેમજ રાગ બંને હોય છે,
પણ રાગ જ્ઞાન ન થાય તેમજ જ્ઞાન રાગ ન થાય છે.]
- (૪) * તેથી તું સર્વ પ્રકારથી પ્રસન્ન થઈ સાવધ થજે,
‘સ્વદ્રવ્યમાત્ર જ મારું છે’—તું એમ અનુભવજે હવે.”
- (૫) [ઉપસંહાર :] * સ્ફટિક, હસ્તી, નમક આદિ ઉદાહરણના મર્મને,
સમજી, અહો ‘મુજ દ્રવ્યને જ હું મારું છે’ માનીશ હવે.

* શ્રી સમયસાર સિદ્ધિ ભાગ-૨, પાનું ૩૭૦માંથી સંકલિત

** શ્રી સમયસાર ગાથા-૨૪

ટીકાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ

[નોંધ :-અહીં બધી જગ્યાએ પરદ્રવ્ય=રાગ એ સમજવું બહુ જરૂરી છે.]

- (૧-૧) જેમ સ્ફટિકપાષાણમાં અનેક પ્રકારના વર્ણની નિકટતાથી અનેકવર્ણરૂપપણું દેખાય છે, સ્ફટિકનો નિજ શ્વેત-નિર્મળભાવ દેખાતો નથી.
- (૧-૨) તેવી રીતે જેનું હૃદય પોતે પોતાથી જ વિમોહિત છે એવા અપ્રતિબુદ્ધનો કર્મની ઉપાધિથી આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ આચ્છાદિત થઈ રહ્યો છે—દેખાતો નથી તેથી [તે] પુદ્ગલદ્રવ્યને પોતાનું માને છે.
- (૨-૧) હે દુરાત્મન્ ! જેમ પરમ અવિવેકથી ખાનારા હસ્તી આદિ પશુઓ સુંદર આહારને તૃણ સહિત ખાઈ જાય છે, તેવી રીતે ખાવાના સ્વભાવને તું છોડ, છોડ.
- (૨-૨) સર્વજ્ઞજ્ઞાનથી સ્ફુટ (પ્રગટ) કરવામાં આવેલ જે નિત્ય ઉપયોગ સ્વભાવરૂપ જીવદ્રવ્ય છે, તે કેવી રીતે પુદ્ગલદ્રવ્ય થઈ ગયું કે જેથી તું ‘આ પુદ્ગલદ્રવ્ય મારું છે’ એમ અનુભવે છે?
- (૩-૧) ‘મીઠાનું પાણી’ એવા અનુભવની જેમ નિત્ય ઉપયોગલક્ષણવાળું જીવદ્રવ્ય પુદ્ગલદ્રવ્ય થતું જોવામાં આવતું નથી અને [પાણીનું મીઠું એવા અનુભવની જેમ]
- (૩-૨) નિત્ય અનુપયોગ (જડ) લક્ષણવાળું પુદ્ગલદ્રવ્ય જીવદ્રવ્ય થતું જોવામાં આવતું નથી.
- (૩-૩) કારણ કે પ્રકાશ અને અંધકારની માફક ઉપયોગ અને અનુપયોગ સાથે રહેવામાં વિરોધ છે.
- (૩-૪) [પ્રકાશ અને અંધકાર એક સાથે રહી શકતા નથી, તેનો અર્થ ? કે ચૈતન્ય ઉપયોગ પ્રકાશ અને રાગ ઉપયોગ અંધકાર તે બંને એકરૂપ થઈ જતા નથી પરંતુ ભિન્નરૂપે રહે છે. [સાધકજીવને] પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગસ્વરૂપ ભગવાન આત્માનું ભાન થયું ત્યારે કમજોરીથી રાગ વ્યવહાર આવે છે પરંતુ તે અણઉપયોગ ભિન્ન રહે છે.]
- (૪) તેથી તું સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન થા, સાવધાન થા અને સ્વદ્રવ્યને જ ‘આ મારું છે’, એમ અનુભવ.
- (૫) [ઉપસંહાર :] સ્ફટિક, હસ્તી, નમક અને પ્રકાશ-અંધકારના ઉદાહરણના મર્મને સારી રીતે સમજીને હું હવે માત્ર સ્વદ્રવ્યને જ મારું માનીશ અને રાગાદિ પરદ્રવ્યમાં મારાપણાને છોડીશ.

* શ્રી સમયસાર સિદ્ધિ-ભાગ-૨, પાનું ૩૭૦માંથી સંકલિત

કળશ-૨૩

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) આચાર્ય કોમળ સંબોધનથી કહે છે કે હે ભાઈ ! તું કોઈપણ રીતે મહા કષ્ટે અથવા મરીને પણ તત્ત્વોનો કૌતુહલી થઈ
- (૨) આ શરીરાદિ મૂર્ત દ્રવ્યોનો એક મુહૂર્ત (બે ઘડી) પાડોશી થઈ આત્માને અનુભવ કે જેથી પોતાના આત્માને વિલાસરૂપ, સર્વ પરદ્રવ્યોથી જુદો દેખી
- (૩) આ શરીરાદિ મૂર્તિક પરદ્રવ્ય સાથે એકપણાના મોહને તું તુરત જ છોડશે.
- (૪) [ઉપસંહાર :]-‘જ્ઞાન અને રાગ ભિન્ન છે’ એવો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનો ઉપદેશ છે; તેથી મારે અત્યંત પુરુષાર્થપૂર્વક-મહાકષ્ટથી પણ—રાગાદિનો પાડોશી થઈને આત્માનો અનુભવ કરવાનો છે.

કલશામૃત :-

- (૧) * હે ભાઈ ! કોઈ પણ રીતે તું મરણને પણ પામીને, થઈ તત્ત્વનો કૌતુહલી, બસ માત્ર બે જ ઘડી હવે;
- (૨) * પાડોશી બની રાગાદિનો, કરજે અનુભવ આત્મનો; જેથી તું દેખીશ આત્મને વિલાસરૂપ, પરથી જુદો.
- (૩) * આ શરીર ને રાગાદિ મૂર્તિક સર્વ પરદ્રવ્યો વિષે, તુરંત છોડીશ તું અહો એકત્વરૂપ વિમોહને.
- (૪) [ઉપસંહાર] * “છે જ્ઞાન રાગથી ભિન્ન”—એ ગુરુદેવનો ઉપદેશ છે; મહા કષ્ટથી પણ રાગનો પાડોશી બનવું છે મને.

ગાથા-૨૬

ઉત્થાનિકા :-હવે અપ્રતિબુદ્ધ જીવ કહે છે તેની ગાથા કહે છે :-

ગાથા :- જો જીવ હોય ન દેહ તો આચાર્ય-તીર્થકર તણી,
સ્તુતિ સૌ ઠરે મિથ્યા જ, તેથી એકતા જીવ-દેહની. ૨૬.

ટીકામૃત :-

- * આ આત્મા પુદ્ગલદરવરૂપ શરીર છે મુજ મત વિષે,
જો એમ હોય નહીં ખરે તો સ્તુતિ સહુ મિથ્યા ઠરે.
- * પૂજનીય તીર્થકર અને આચાર્ય મુનિવરની અરે !
[જે યોગ્ય નથી તેથી ખરે જીવ-દેહ બંને એક છે.]

ટીકા :-* જે આત્મા છે તે જ પુદ્ગલદ્રવ્યસ્વરૂપ આ શરીર છે.

- * જો એમ ન હોય તો તીર્થકર-આચાર્યોની જે સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે બધી મિથ્યા થાય.
[પરંતુ આમ થવું યોગ્ય નથી તેથી ખરેખર જીવ તથા દેહ બંને એક જ છે.]

કળશ-૨૪

ઉત્થાનિકા :-તે સ્તુતિ આ પ્રમાણે છે.

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) * તે તીર્થકર [-તીર્થશ્વર]—આચાર્યો [-સૂરિ] વાંદવાયોગ્ય છે. કેવા છે તે?
* પોતાના દેહની કાંતિથી દશેદિશાઓને ધૂએ છે-નિર્મળ કરે છે,
- (૨) * પોતાના તેજ વડે ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા સૂર્યાદિકના તેજને ઢાંકી દે છે [નિરુન્વન્તિ]
* પોતાના રૂપથી લોકોના મન હરી લે છે,
- (૩) * દિવ્યધ્વનિ-વાણીથી (ભવ્યોના) કાનોમાં સાક્ષાત્ સુખઅમૃત વરસાવે છે અને
* એક હજાર આઠ [અષ્ટસહસ્ર] લક્ષણોને ધારણ કરે છે—એવા છે.

કળશામૃત :-

- (૧) * તે તીર્થના ઈશ્વર અને સૂરિ વાંદવાને યોગ્ય છે,
નિજ દેહની કાંતિથી જે દશ દિશને નિર્મળ કરે;
- (૨) * નિજ તેજથી ઉત્કૃષ્ટ તેજસ્વી તણું રૂંધન કરે,
ને રૂપથી સર્વે જનોના ચિત્તને મોહિત કરે;
- (૩) * વળી દિવ્યધ્વનિથી ભવ્યજનના કર્ણમાં અમૃત ભરે,
ને અઠસહસ્ર અહો અહો જે લક્ષણો ધારણ કરે.

ગાથા-૨૭

ઉત્થાનિકા :-ત્યાં આચાર્ય કહે છે કે એમ નથી; તું નયવિભાગને સમજ્યો નથી. તે નયવિભાગ આ પ્રમાણે છે એમ ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- જીવ-દેહ બંને એક છે—વ્યવહારનયનું વચન આ;
પણ નિશ્ચયે તો જીવ-દેહ કદાપિ એક પદાર્થ ના. ૨૭.

- ટીકામૃત :- (૧) * સુવર્ણ તેમજ ચાંદીને ગાળી અને ભેગાં કરે;
વ્યવહારમાત્રથી તેમને 'એકપિંડ છે'—લોકો કહે.
- (૨) * એકક્ષેત્ર અવગાહન કરતાં દેહ તેમજ આત્મને,
છે 'એકપણું' વ્યવહારથી, 'અનેકપણું' છે નિશ્ચયે.
- (૩) * શ્વેતાદિ ને પીળાશ આદિ સ્વભાવ ચાંદી-સ્વર્ણના;
નથી 'એકપણું' તેથી ખરે 'અનેકપણું' છે બેઉમાં.
- (૪) * ત્યમ આત્મા ઉપયોગરૂપ, ઉપયોગ નહીં આ દેહમાં,
નથી 'એકપણું' તેથી ખરે 'અનેકપણું' છે બેઉમાં.
- (૫) * વિભાગ આવા નય તણા છે પ્રગટ તેને જાણજે;
વ્યવહારમાત્રથી દેહની સ્તુતિ આત્માની બને ખરે.

ટીકા :-

- (૧) જેમ આ લોકમાં સુવર્ણ અને ચાંદીને ગાળી એક કરવાથી 'એક પિંડ'નો વ્યવહાર થાય છે તેમ
- (૨) આત્માને અને શરીરને પરસ્પર એકક્ષેત્રે રહેવાની અવસ્થા હોવાથી એકપણાનો વ્યવહાર છે. આમ વ્યવહારમાત્રથી જ આત્મા અને શરીરનું એકપણું છે, પરંતુ નિશ્ચયથી એકપણું નથી.
- (૩) કારણ કે નિશ્ચયથી વિચારવામાં આવે તો, જેમ પીળાપણું આદિ અને સફેદપણું આદિ જેમનો સ્વભાવ છે એવા સુવર્ણ અને ચાંદીને અત્યંત ભિન્નપણું હોવાથી એકપદાર્થપણાની અસિદ્ધિ છે તેથી અનેકપણું જ છે.
- (૪) તેવી રીતે ઉપયોગ અને અનુપયોગ જેમનો સ્વભાવ છે એવા આત્મા અને શરીરને અત્યંત ભિન્નપણું હોવાથી એકપદાર્થપણાની પ્રાપ્તિ નથી તેથી અનેકપણું જ છે.
- (૫) આવો આ પ્રગટ નયવિભાગ છે. માટે વ્યવહારનયે જ શરીરના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન બને છે.

ગાથા-૨૮

ઉત્થાનિકા :-આ જ વાત હવેની ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- જીવથી જુદા પુદ્ગલમયી આ દેહને સ્તવીને મુનિ,
માને પ્રભુ કેવળી તણું વંદન થયું, સ્તવના થઈ. ૨૮.

ટીકામૃત :-

- (૧) * રે શ્વેતપણું સુવર્ણનો જ સ્વભાવ નથી પરમાર્થથી,
પણ શ્વેતપણું છે ચાંદીનો ગુણ, માત્ર તેના નામથી
- (૨) * છે 'શ્વેત સ્વર્ણ' સુવર્ણ આ, લોકો વડે કહેવાય છે;
વ્યવહારનયનું કથન એ સત્યાર્થ નથી નિશ્ચયનયે;
- (૩) * ત્યમ શુક્લ-રક્તપણાદિ ગુણ નથી નિશ્ચયે કેવળીતણા,
પણ તે ગુણો છે શરીરના, તીર્થકરો-કેવળીતણા.
- (૪) * 'પ્રભુ કેવળી છે' શુક્લ-રક્ત અહો—સ્તવન વ્યવહારનું,
તે સ્તવન માત્ર શરીરનું, બનતું જ નથી આત્મા તણું.

ટીકા :- (૧) જેમ પરમાર્થથી શ્વેતપણું સુવર્ણનો સ્વભાવ નહિ હોવા છતાં પણ ચાંદીનો ગુણ જે શ્વેતપણું,
તેના નામથી

(૨) સુવર્ણનું 'શ્વેત સુવર્ણ' એવું નામ કહેવામાં આવે છે તે વ્યવહારમાત્રથી જ કહેવામાં આવે છે;

(૩) તેવી રીતે પરમાર્થથી શુક્લ-રક્તપણું તીર્થકર-કેવળી પુરુષનો સ્વભાવ નહિ હોવા છતાં પણ,
શરીરના ગુણો જે શુક્લ-રક્તપણું વગેરે,

(૪) તેમના સ્તવનથી તીર્થકર-કેવળી પુરુષનું 'શુક્લ-રક્ત તીર્થકર-કેવળી પુરુષ' એવું સ્તવન
કરવામાં આવે છે તે વ્યવહારમાત્રથી જ કરવામાં આવે છે. પરંતુ નિશ્ચયનયે શરીરનું સ્તવન
કરવાથી આત્માનું સ્તવન બનતું જ નથી.

ગાથા-૨૯

ઉત્થાનિકા :-ઉપરની વાતને ગાથાથી કહે છે :-

ગાથા :- પણ નિશ્ચયે નથી યોગ્ય એ, નહિ દેહગુણ કેવલી તણા;
જે કેવળીગુણને સ્તવે પરમાર્થ કેવળી તે સ્તવે. ૨૯.

ટીકામૃત :-

- (૧) * છે શ્વેતપણું ગુણ ચાંદીનો, તેનો અભાવ સુવર્ણમાં,
તેનાથી તેથી બને નહિ સુવર્ણ નામ ખરે અહા !
- (૨) * પીળાપણું આદિ અહો જે ગુણ છે જ સુવર્ણના,
તે સૌ ગુણોને કારણે સુવર્ણ નામ બને અહા !
- (૩) * તેવી રીતે જે શરીરના ગુણ શુક્લ-રક્તાદિ બધાં,
તેનો અહો સદ્ભાવ નહિ તીર્થકરાદિ પુરુષમાં.
- (૪) * તેથી શરીરના શુક્લ ને રક્તાદિ આ ગુણો વડે,
તીર્થકરો-કેવળીતણું નહિ સ્તવન બનતું નિશ્ચયે.
- (૫) * પણ કેવળી-તીર્થકરોના ગુણના જ સ્તવન થકી,
સાચું સ્તવન થતું તેમનું, નહિ દેહગુણના સ્તવનથી.

ટીકા :-

- (૧) જેમ ચાંદીનો ગુણ જે સફેદપણું, તેનો સુવર્ણમાં અભાવ છે માટે નિશ્ચયથી સફેદપણાના નામથી સોનાનું નામ નથી બનતું.
- (૨) સુવર્ણના ગુણ જે પીળાપણું આદિ છે તેમના નામથી સુવર્ણનું નામ થાય છે;
- (૩) તેવી રીતે શરીરના ગુણો જે શુક્લ-રક્તપણું વગેરે, તેમનો તીર્થકર-કેવળી પુરુષમાં અભાવ છે.
- (૪) માટે નિશ્ચયથી શરીરના શુક્લ-રક્તપણું વગેરે ગુણોનું સ્તવન કરવાથી તીર્થકર-કેવળી પુરુષનું સ્તવન નથી થતું.
- (૫) [પણ] તીર્થકર-કેવળી પુરુષના ગુણોનું સ્તવન કરવાથી જ તીર્થકર-કેવળી પુરુષનું સ્તવન થાય છે.

ગાથા-૩૦

ઉત્થાનિકા :-હવે શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે આત્મા તો શરીરનો અધિષ્ઠાતા છે તેથી શરીરના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન નિશ્ચયે કેમ યુક્ત નથી? એવા પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે દ્રષ્ટાંત સહિત ગાથા કહે છે :-

ગાથા :- વર્ણન કર્યે નગરી તણું નહિ થાય વર્ણન ભૂપનું,
કીધે શરીર ગુણની સ્તુતિ નહિ સ્તવન કેવળીગુણનું. ૩૦.

ટીકા :-ઉપરના અર્થનું (ટીકામાં) કાવ્ય કહે છે.

કલશ-૨૫

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) * આ નગર એવું છે કે જેણે કોટ વડે આકાશને ગ્રસ્યુ છે (અર્થાત્ તેનો ગઢ બહુ ઊંચો છે),
* બગીચાઓની પંક્તિઓથી જે ભૂમિતલને ગળી ગયું છે (અર્થાત્ ચારે તરફ બગીચાઓથી પૃથ્વી ઢંકાઈ ગઈ છે.)
- (૨) * અને કોટની ચારે તરફ ખાઈના ઘેરાથી જાણે પાતાળને પી રહ્યું છે (અર્થાત્ ખાઈ બહુ ઊંડી છે).
* [આ રીતે કોટ આદિ વડે આ નગરનું વર્ણન કર્યું છે]
- (૩) * આમ નગરનું વર્ણન કરવા છતાં તેનાથી રાજાનું વર્ણન થતું નથી કારણ કે,
* જોકે રાજા તેનો અધિષ્ઠાતા છે તોપણ કોટ-બાગ-ખાઈ આદિવાળો રાજા નથી.

કલશામૃત

- (૧) * એવું અહીં આ નગર જેનો કોટ છે ઊંચો બહુ,
ઉપવન તણી પંક્તિ થકી જે ભૂમિતળને ગળી જતું.
- (૨) * ને કોટ ફરતી ખાઈથી પાતાળને પણ પી જતું,
[આ રીતે કોટાદિ થકી વર્ણન કર્યું છે નગરનું.]
- (૩) * વર્ણન થતું નહિ ભૂપનું નગરી તણું વર્ણન કર્યું,
છે ભૂપ અધિષ્ઠાતા ભલે પણ ભૂપ નગર નથી ખરે.

કલશ-૨૬

ઉત્થાનિકા :-તેવી રીતે શરીરનું સ્તવન કર્યે તીર્થકરનું સ્તવન થતું નથી તેનો પણ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- (૧) જિનેન્દ્રનું રૂપ ઉત્કૃષ્ટપણે જયવંત વર્તે છે. કેવું છે તે?

- * જેમાં સર્વ અંગ હંમેશા અવિકાર અને સુસ્થિત (સારી રીતે સુખરૂપ સ્થિત) છે,
- * જેમાં (જન્મથી જ) અપૂર્વ અને સ્વાભાવિક લાવણ્ય છે (અર્થાત્ જે સર્વને પ્રિય લાગે છે) અને
- * જે સમુદ્રની જેમ ક્ષોભરહિત છે, ચળાયળ નથી.

ટીકા :- (૧) આમ શરીરનું સ્તવન કરવા છતાં તેનાથી તીર્થકર-કેવળી પુરુષનું સ્તવન થતું નથી કારણ કે

(૨) * જોકે તીર્થકર-કેવળી પુરુષને શરીરાદિનું અધિષ્ઠાતાપણું છે તોપણ

- * સુસ્થિત સર્વાંગપણું, લાવણ્ય આદિ આત્માના ગુણ નહિ હોવાથી

(૩) * તીર્થકર-કેવળી પુરુષોને તે ગુણોનો અભાવ છે.

કલશામૃત :-

- (૧) * જિનેન્દ્રનું ઉત્કૃષ્ટ રૂપ અહીં સદા જયવંત છે,
સર્વાંગ જેમાં નિત્ય ને અવિકાર સુખરૂપ સ્થિત છે;
જેમાં અપૂરવ ને સહજ લાવણ્ય સહનું પ્રિય છે,
ગંભીર જે સાગર સમાન અક્ષોભ તેમજ અચળ છે.

ટીકામૃત :-

- (૧) * આવું સ્તવન કરવા છતાં પ્રભુ કેવળીના શરીરનું;
તીર્થકરો ને કેવળીનું સ્તવન સાચું નહિ થતું.
- (૨) * તેઓ અધિષ્ઠાતા ભલે હો શરીરના તોપણ અહા!
સુસ્થિતતા, લાવણ્ય આદિ ગુણો નથી આત્મા તણા.
- (૩) * તીર્થકરાદિમાં નથી સદ્ભાવ આવા ગુણનો,
તેથી જ તેના સ્તવનથી નથી સ્તવન સાચું થતું અહો!

ગાથા-૩૧

ઉત્થાનિકા :-હવે, (તીર્થંકર-કેવળીની) નિશ્ચયસ્તુતિ કહે છે. તેમાં પહેલા જ્ઞેય-જ્ઞાયકના સંકરદોષનો પરિહાર કરી સ્તુતિ કહે છે :-

ગાથા :- જીતી ઇન્દ્રિયો જ્ઞાનસ્વભાવે અધિક જાણે આત્મને,
નિશ્ચય વિષે સ્થિત સાધુઓ ભાષે જિતેન્દ્રિય તેહને. ૩૧.

ટીકામૂલ (સંક્ષિપ્ત :-)

- (૧) * દ્રવ્યેન્દ્રિયો, ભાવેન્દ્રિયો ને સર્વ વિષયો તેમના,
છે જ્ઞેય, ને જ્ઞાયક સ્વયં છે આ અહો મુજ આત્મા.
- (૨) * વિષયો તણી આસક્તિથી તે બેઉ એક જ ભાસતા,
એ જ્ઞેયજ્ઞાયક દોષ સંકર દૂર કરવાને મહા.
- (૩) * નથી આત્મ સાથે એક જેવી ભાસતી દ્રવ્યેન્દ્રિ' હું,
પણ અંતરંગે પ્રગટ સૂક્ષ્મ માત્ર ચૈતન્યભાવ છું.
- (૪) * જે ખંડ ખંડ ગ્રહે વિષયને તે નથી ભાવેન્દ્રિ' હું,
પણ પ્રતીતરૂપ અખંડ એક હું ચિત્ સ્વરૂપી ભાવ છું.
- (૫) * નથી ભાવેન્દ્રિયના વિષયભૂત સ્પર્શ આદિ પદાર્થ હું,
પણ સર્વસંગ રહિત હું ચૈતન્યશક્તિમાત્ર છું.
- (૬) * એ ભેદજ્ઞાન-પ્રવીણ થઈ જુદા કરી ત્રણ જ્ઞેયને,
હું અનુભવીશ મુજ આત્મને જિતેન્દ્રિ' જિન થવા હવે.

ટીકાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ

- (૧) * (જ્ઞેય તો દ્રવ્યેન્દ્રિયો, ભાવેન્દ્રિયો તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો અને
* જ્ઞાયક પોતે આત્મા—એ બન્નેનું અનુભવન
- (૨) * વિષયોની આસક્તતાથી એક જેવું થતું હતું :
* ભેદજ્ઞાનથી ભિન્નપણું જાણ્યું ત્યારે તે જ્ઞેયજ્ઞાયક-સંકરદોષ દૂર થયો એમ અહીં જાણવું.)
- (૩) * (જેઓ આત્માની સાથે એવી એક થઈ રહી છે કે ભેદ દેખાતો નથી) એવી શરીરપરિણામને પ્રાપ્ત જે દ્રવ્યેન્દ્રિયો
* તેમને તો નિર્મળ ભેદઅભ્યાસની પ્રવીણતાથી પ્રાપ્ત
* જે અંતરંગમાં પ્રગટ અતિસૂક્ષ્મ ચૈતન્યસ્વભાવ
* તેના અવલંબનના બળ વડે સર્વથા પોતાથી જુદી કરી.
- (૪) * જેઓ વિષયોને ખંડ ખંડ ગ્રહણ કરે છે (અર્થાત્ જ્ઞાનને ખંડખંડરૂપ જણાવે છે) એવી ભાવેન્દ્રિયોને,
* પ્રતીતમાં આવતા અખંડ એક ચૈતન્યશક્તિપણા વડે
* સર્વથા પોતાથી જુદી જાણી.

- (૫) * ગ્રાહ્યગ્રાહકલક્ષણવાળા સંબંધની નિકટતાને લીધે જેઓ પોતાના સંવેદન (અનુભવ) સાથે પરસ્પર એક જેવા થઈ ગયેલા દેખાય છે એવા, ભાવેન્દ્રિયો વડે ગ્રહવામાં આવતા જે ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત સ્પર્શાદિ પદાર્થો તેમને,
- * પોતાની ચૈતન્યશક્તિનું સ્વયમેવ અનુભવમાં આવતું જે અસંગપણું તે વડે સર્વથા પોતાથી જુદા કર્યા.
- (૬) (આ રીતે) સર્વ અન્ય દ્રવ્યોથી [અર્થાત્ ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકારના જ્ઞેયોથી] પરમાર્થે જુદા એવા
- * પોતાના આત્માને અનુભવે છે તે નિશ્ચય જિતેન્દ્રિય જિન છે.

ગાથા-૩૨

ઉત્થાનિકા :-હવે ભાવ્યભાવક-સંકરદોષ દૂર કરી સ્તુતિ કરે છે :-

ગાથા :- જીતી મોહ જ્ઞાનસ્વભાવથી જે અધિક જાણે આત્મને,
પરમાર્થના વિજ્ઞાયકો તે સાધુ જિતમોહી કહે. ૩૨.

ટીકામૃત :-

- (૧) * ફળદાનશક્તિથી પ્રગટતું મોહનકરમ ભાવકપણે,
તેના અનુસારે સહુ જીવ ભાવ્યરૂપે પરિણમે;
- (૨) * પણ ભેદજ્ઞાન કરી અહો જે મોહને તિરસ્કૃત કરે,
તે જીવ ભાવકભાવ્ય સંકર દોષ દૂર કરી અને
- (૩) * એકત્વમાં નિશ્ચલ તથા સહુ અન્ય ભાવોથી જુદા,
નિજ આત્મને જે અનુભવે જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અહા!
- (૪) * તે જીવને 'જિતમોહ જિન' કહેવાય છે નિશ્ચયનયે,
કેવો [અલૌકિક] તે હશે જ્ઞાનસ્વભાવ હવે કહે.
- (૫) * ઉદ્યોતમાન પ્રકાશતો તે સર્વલોક ઉપર તરે,
અવિનાશી, સિદ્ધ સ્વયં સદા પરમાર્થથી સત્ સ્વરૂપ છે.
- (૬) * આ રીત ભાવકભાવ્ય સંકરદોષના પરિહારની
નિશ્ચયસ્તુતિ બીજી કહી [જે શ્રેણી છે ઉપશમ તણી].
- (૭) * અહીં 'મોહ' નામ જ માત્ર કહ્યું પણ અન્ય રાગાદિ બધાં,
ભાવો તણું વ્યાખ્યાન કરીને અન્ય સૂત્ર વિચારવાં.

ટીકા :-

- (૧) * મોહકર્મ ફળ દેવાના સામર્થ્ય વડે પ્રગટ ઉદયરૂપ થઈને ભાવકપણે પ્રગટ થાય છે.
* તોપણ તેના અનુસારે જેની પ્રવૃત્તિ છે એવો જે પોતાનો આત્મા-ભાવ્ય,
- (૨) * તેને ભેદજ્ઞાનના બળ વડે દૂરથી જ પાછો વાળવાથી
* એ બળપૂર્વક મોહનો તિરસ્કાર કરીને,
- (૩) * સમસ્ત ભાવ્ય-ભાવક-સંકરદોષ દૂર થવાથી એકત્વમાં ટંકોત્કીર્ણ (નિશ્ચલ) અને અન્ય દ્રવ્યોના
સ્વભાવથી થતા સર્વ અન્યભાવોથી પરમાર્થે જુદા એવા
* પોતાના આત્માને જે (મુનિ) [જ્ઞાનસ્વભાવ વડે] અનુભવે છે.
- (૪) * તે નિશ્ચયથી 'જિતમોહ જિન' (જેણે મોહને જીત્યો છે એવો જિન) છે.
* કેવો છે જ્ઞાનસ્વભાવ?
- (૫) * આ સમસ્ત લોકના ઉપર તરતો, પ્રત્યક્ષ ઉદ્યોતપણાથી સદાય અંતરંગમાં પ્રકાશમાન,
* અવિનાશી, પોતાથી જ સિદ્ધ અને પરમાર્થસાર એવો ભગવાન જ્ઞાનસ્વભાવ છે.

- (૬) * આ રીતે ભાવ્યભાવકભાવના સંકરદોષને દૂર કરી બીજી નિશ્ચયસ્તુતિ છે.
- (૭) * આ ગાથાસૂત્રમાં એક 'મોહ'નું જ નામ લીધું છે; તેમાં 'મોહ'પદને બદલીને તેની જગ્યાએ રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાચ મૂકીને ૧૧ સૂત્રો વ્યાખ્યાનરૂપ કરવાં અને શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસન, સ્પર્શન—એ પાંચના ઇન્દ્રિયસૂત્ર દ્વારા જુદાં વ્યાખ્યાનરૂપ કરવાં; એમ ૧૬ સૂત્રો જુદાં જુદાં વ્યાખ્યાનરૂપ કરવાં અને આ ઉપદેશથી બીજા પણ વિચારવાં.

ગાથા-૩૩

ઉત્થાનિકા :-હવે, ભાવ્યભાવકભાવના અભાવથી નિશ્ચયસ્તુતિ કહે છે :-

ગાથા :-

જિતમોહ સાધુ તણો વળી ક્ષય મોહ જ્યારે થાય છે,
નિશ્ચયવિદો થકી તેહને, ક્ષીણમોહ નામ કથાય છે. ૩૩.

- ટીકામૃત :- (૧) * નિજ આતમામાંથી તિરસ્કૃત મોહને કરીને મુનિ,
પૂર્વોક્ત જ્ઞાનસ્વભાવથી જાણી અધિક સૌ દ્રવ્યથી
(૨) * નિજ આતમાને અનુભવે તે જિતમોહી જિન થઈ;
અવલંબતો નિજ આત્મને એક્યાગ્ર ઉગ્રપણે કરી,
(૩) * અત્યંત તેથી વિનાશ પામતી મોહની સહુ સંતતિ
એવો અહો કે જેથી તેની થાય નહિ કદી ઉત્પત્તિ.
(૪) * એ રીત ભાવક મોહનો ને તેથી ભાવ્ય વિભાવનો,
અભ્યાસ પૂર્ણરૂપે થતાં તે એકપણું પામી અહો!
(૫) * નિશ્ચલ થઈ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરતો તે મુનિ,
ક્ષીણમોહ જિન થયો થકો કરતો ત્રીજી નિશ્ચયસ્તુતિ.
(૬) * અહીં 'મોહ' નામ જ માત્ર કહ્યું પણ અન્ય રાગાદિ બધા,
ભાવો તણું વ્યાખ્યાન કરીને અન્ય સૂત્ર વિચારવા.
(૭) [ઉપસંહાર :-] * આ રીત ત્રણ નિશ્ચયસ્તુતિ સમજી ગુરુ ઉપદેશથી,
જિતમોહ થઈ ક્ષીણમોહનો પુરુષાર્થ જાગો મુજ મહીં.

ટીકા :-

- (૧) * આ નિશ્ચયસ્તુતિમાં, પૂર્વોક્ત વિધાનથી આત્મામાંથી મોહનો તિરસ્કાર કરી
* જેવો (પૂર્વે) કહ્યો તેવા જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્યદ્રવ્યથી
(૨) * અધિક આત્માનો અનુભવ કરવાથી જે જિતમોહ થયો,
* તેને જ્યારે પોતાના સ્વભાવભાવની ભાવનાનું સારી રીતે અવલંબન કરવાથી
(૩) * મોહની સંતતિનો અત્યંત વિનાશ
* એવો થાય કે ફરી તેનો ઉદય ન થાય.
(૪) * એમ ભાવકરૂપ મોહ ક્ષીણ થાય, ત્યારે (ભાવક મોહનો ક્ષય થવાથી આત્માના વિભાવરૂપ
ભાવ્યભાવનો પણ અભાવ થાય છે અને એ રીતે)
* ભાવ્યભાવક ભાવનો અભાવ થવાને લીધે એકપણું થવાથી
(૫) * ટંકોટીર્ણ (નિશ્ચલ) પરમાત્માને પ્રાપ્ત થયેલો તે 'ક્ષીણમોહ જિન' કહેવાય છે.
* આ ત્રીજી નિશ્ચય સ્તુતિ છે.
(૬) * અહીં પણ પૂર્વે કહ્યું હતું તેમ 'મોહ' પદને બદલી રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કર્મ,
નોકર્મ મન, વચન, કાચ, શ્રોત, ચક્ષુ, ધ્રાણ, રસન, સ્પર્શન—એ પદો મૂકી સોળ સૂત્રો (ભણવા
અને) વ્યાખ્યાન કરવાં અને આ પ્રકારના ઉપદેશથી બીજા પણ વિચારવાં.

કળશ-૨૭

ઉત્થાનિકા :-હવે અહીં આ નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ સ્તુતિના અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- (૧) શરીરને અને આત્માને વ્યવહારનયથી એકપણું છે. પણ નિશ્ચયનયથી એકપણું નથી.

(૨) * માટે શરીરના સ્તવનથી આત્માપુરુષનું સ્તવન

* વ્યવહારથી થયું કહે છે, અને નિશ્ચયનયથી નહિ;

(૩) * નિશ્ચયથી તો ચૈતન્યના સ્તવનથી જ ચૈતન્યનું સ્તવન થાય છે.

* તે ચૈતન્યનું સ્તવન અહીં જિતેન્દ્રિય, જિતમોહ, ક્ષીણમોહ—એમ ઉપરોક્ત કહ્યું તેમ છે.

(૪) * અજ્ઞાનીએ તીર્થકરના સ્તવનનો જે પ્રશ્ન કર્યો હતો

* તેનો આમ નયવિભાગથી ઉત્તર દીધો;

(૫) * તે ઉત્તરના બળથી એમ સિદ્ધ થયું કે

* આત્માને અને શરીરને એકપણું નિશ્ચયથી નથી.

કળશામૃત :-

(૧) * છે એકપણું આત્મા અને આ દેહને વ્યવહારથી,

પણ એકપણું નથી આત્માને આ દેહથી નિશ્ચય થકી;

(૨) * તેથી શરીરના સ્તવનથી થતું સ્તવન આત્મા-પુરુષનું,

એ કથન છે વ્યવહારનું, પણ તે નથી નિશ્ચયતણું.

(૩) * ચૈતન્યના જ સ્તવન થકી છે સ્તવન તેનું નિશ્ચયે,

તે વર્ણવ્યાં જિતેન્દ્રી, જિતમોહી અને ક્ષીણમોહને.

(૪) * તીર્થકરોના સ્તવન વિષયક પ્રશ્ન જે અજ્ઞાનીનો,

આ રીત નયના ભેદથી, ઉત્તર દીધો તેનો અહો!

(૫) * ને તેથી સિદ્ધ થયું અહો ઉપરોક્ત ઉત્તરના બળે,

આત્મા અને આ શરીરને નથી એકપણું નિશ્ચયનયે.

[નોંધ :] * [અહીં કર્મને તેના નિમિત્તિક રાગ-દ્વેષાદિ બધાં,

વિભાવ શુભ અશુભને છે 'શરીર' શબ્દથી વર્ણવ્યા.]

કળશ-૨૮

ઉત્થાનિકા : હવે વળી, આ [-પૂર્વોક્ત કળશમાં કહેલાં] અર્થને જાણવાથી ભેદજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે એવા અર્થવાળું કાવ્ય કહે છે.

શ્લોકાર્થ :- (૧) જેમણે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને પરિચયરૂપ કર્યું છે એવા મુનિઓએ

(૨) * જ્યારે આત્મા અને શરીરના એકપણાને

* આમ નયના વિભાગની યુક્તિ વડે જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે—અત્યંત નિષેધ્યું છે.

(૩) * ત્યારે, ક્યા પુરુષને જ્ઞાન તત્કાળ

* યથાર્થપણાને ન પામે? અવશ્ય પામે જ.

(૪) * કેવું થઈને? પોતાના નિજરસના વેગથી

* ખેંચાઈને પ્રગટ થતું એકસ્વરૂપ થઈને.

કળશામૃત :-

(૧) * પૂર્વોક્ત રીતે નયવિભાગની સિદ્ધિ કરી છે જેમણે,
યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપનો પરિચય કર્યો છે તેમણે;

(૨) * એ મુનિવરે આ દેહ ને આત્મા તણા એકત્વને,
નિષેધ્યું છે અત્યંત, નયના ભેદની યુક્તિ વડે.

(૩) * તો કોણ એવો પુરુષ છે કે જેનું જ્ઞાન નહિ અહો!
યથાર્થપણું તત્કાળ નહિ પામે અવશ્ય જ તે કહો.

(૪) * એ જ્ઞાન છે કેવું? અહો નિજરસ તણા બહુ વેગથી,
ખેંચાઈને તે પ્રગટતું એ જ્ઞાન એકસ્વરૂપ થઈ.

[નોંધ :-] * [અહીં કર્મ ને તેના નિમિત્તિક રાગ-દ્વેષાદિ બધાં,
અસંખ્ય વિધ વિભાવને, છે શરીર શબ્દથી વર્ણવ્યા.]

ગાથા-૩૪

ઉત્થાનિકા :-‘આ આત્મારામને અન્ય દ્રવ્યનું પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગવું) તે શું છે?’ તેને આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે :-

ગાથા :- * સૌ ભાવને પર જાણીને પચખાણ ભાવોનું કરે,
તેથી નિયમથી જાણવું કે જ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન છે. ૩૪.

ટીકામૃત :-

- (૧) * ભગવાન જ્ઞાતા-દ્રવ્ય આ આત્મા સહુ પરભાવ જે,
પરદ્રવ્યજનિત, નહિ અહો જે નિજ સ્વભાવથી વ્યાપ્ત છે;
- (૨) * જાણે પ્રથમ તે પરપણે છે રાગ આદિ ભાવ સૌ,
પછી શીઘ્ર તેને ત્યાગતો, નથી ત્યાગનારો અન્ય કો’.
- (૩) * નિશ્ચય કરી ત્યમ આતમામાં ત્યાજ્ય સહુ પરભાવના
છે ત્યાગનું કર્તાપણું બસ નામમાત્ર જ આત્મમાં.
- (૪) * પરમાર્થથી કર્તાપણું નથી ત્યાગનું પરભાવના,
એ નામથી છે રહિત તે રહેતો સદા નિજ જ્ઞાનમાં;
- (૫) * તેથી અહો છે જ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન તે અનુભવ કરો,
આ રીત આત્મારામને છે ત્યાગ પરભાવો તણો.

ટીકા :-

- (૧) * આ ભગવાન જ્ઞાતા-દ્રવ્ય (આત્મા) છે તે અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવથી થતા
* અન્ય સમસ્ત પરભાવોને, તેઓ પોતાના સ્વભાવભાવ વડે નહિ વ્યાપ્ત હોવાથી
- (૨) * પરપણે જાણીને ત્યાગે છે;
* તેથી જે પહેલાં જાણે છે તે જ પછી ત્યાગે છે, બીજો તો કોઈ ત્યાગનાર નથી
- (૩) * એમ આત્મામાં નિશ્ચય કરીને, પ્રત્યાખ્યાનના (ત્યાગના) સમયે પ્રત્યાખ્યાન કરવાયોગ્ય જે
પરભાવ
* તેની ઉપાધિમાત્રથી પ્રવર્તેલું ત્યાગના કર્તાપણાનું નામ (આત્માને) હોવા છતાં પણ,
- (૪) * પરમાર્થથી જોવામાં આવે તો પરભાવના ત્યાગકર્તાપણાનું નામ પોતાને નથી,
* પોતે તો એ નામથી રહિત છે કારણ કે જ્ઞાનસ્વભાવથી પોતે છૂટ્યો નથી,
- (૫) * માટે પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન જ છે, [જ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભાવ નથી]—એમ અનુભવ કરવો.
[આ રીતે આત્મારામને પરભાવોના ત્યાગનો પ્રકાર કહ્યો.]

ગાથા-૩૫

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે જ્ઞાતાનું પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન જ કહ્યું તેનું દ્રષ્ટાંત શું છે? તેના ઉત્તરરૂપ દ્રષ્ટાંત-દ્રાષ્ટાંતની ગાથા કહે છે :-

ગાથા :- * આ પારકું એમ જાણીને પરદ્રવ્યને કો નર તજે,
ત્યમ પારકા સૌ જાણીને પરભાવ જ્ઞાની પરિત્યજે. ૩૫

ટીકામૂત :-

- (૧) * જ્યમ પુરુષ કોઈ અન્ય નરનું વસ્ત્ર નિજનું જાણીને,
ઓઢી સૂતો છે ભ્રમ સહિત—તો અન્ય નર તેને કહે-
- (૨) * 'તું જાગ, સાવધ થા અરે આ વસ્ત્ર મારું છે ખરે,
મારું મને દે'—વસ્ત્ર ખેંચી અનેક વાર કહે અરે.
- (૩) * ત્યારે પુરુષ એ સર્વ ચિહ્નો દેખીને નિર્ણય કરે,
જાણી-'નથી આ વસ્ત્ર મારું' શીઘ્ર ત્યાગે વસ્ત્રને.
- (૪) * ત્યમ આતમા જ્ઞાતા અરે પરભાવ નિજના જાણીને,
એકત્વ કરી પોતાથી તે અજ્ઞાની પોતે થઈ રહે.
- (૫) * જ્યારે શ્રીગુરુ પરનો અને નિજનો વિવેક કરી કહે-
કરી એક આતમભાવરૂપ, તે પુરુષ પર કરુણા કરે-
- (૬) * 'તું જાગ, સાવધ થા, તું છો બસ જ્ઞાનમાત્ર જ આતમા,
બાકી બધાં તો ભાવ સૌ છે અન્ય પરદ્રવ્યો તણા.'
- (૭) * ત્યારે સુણી આ વાક્ય આગમનું ફરી ફરીને અને,
કરીને પરીક્ષા સુરીતે સૌ સ્વ-પરના ચિહ્નો વડે,
* 'હું જ્ઞાનમાત્ર જ ભાવ છું ને આ બધા પરભાવ છે'
-ત્યમ જાણી જ્ઞાની થઈ તુરંત જ ત્યાગતો પરભાવને.
- (૮) [ઉપસંહાર :] * આ ક્રોધ, માયા, માન, લોભાદિ કષાય અનેક જે,
ને ભક્તિ, વાંચન, શ્રવણ આદિ વિકલ્પ-વસ્ત્રો પણ ખરે;
* મારા નથી તેઓ બધાં હું જ્ઞાનમાત્ર જ એક છું,
થઈ એક આતમભાવરૂપ હું ત્યાગ તેઓનો કરું.

ટીકા :-

- (૧) * જેમ કોઈ પુરુષ ઘોબીના ઘરેથી ભ્રમથી બીજાનું વસ્ત્ર લાવી,
* પોતાનું જાણી ઓઢીને સૂતો છે ને પોતાની મેળે અજ્ઞાની (-આ વસ્ત્ર બીજાનું છે એવા જ્ઞાન વિનાનો) થઈ રહ્યો છે; જ્યારે બીજો તે વસ્ત્રનો ખૂણો પકડી, ખેંચી તેને નગ્ન કરે છે, અને કહે છે કે

- (૨) * 'તું શીઘ્ર જાગ, સાવધાન થા, આ મારું વસ્ત્ર બદલામાં આવી ગયું છે
* તે મારું મને દે,' ત્યારે વારંવાર કહેલું એ વાક્ય સાંભળતો તે,
- (૩) * (એ વસ્ત્રના) સર્વ ચિહ્નોની સારી રીતે પરીક્ષા કરીને,
* 'જરૂર આ વસ્ત્ર પારકું જ છે' એમ જાણીને, જ્ઞાની થયો થકો, તે (પરના) વસ્ત્રને જલદી ત્યાગે છે.
- (૪) * તેવી રીતે—જ્ઞાતા પણ ભ્રમથી પરદ્રવ્યોના ભાવોને ગ્રહણ કરી, પોતાના જાણી
* પોતામાં એકરૂપ કરીને સૂતો છે ને પોતાની મેળે અજ્ઞાની થઈ રહ્યો છે;
- (૫) * જ્યારે શ્રીગુરુ પરભાવનો વિવેક (ભેદજ્ઞાન) કરી
* તેને એક આત્મભાવરૂપ કરે અને કહે કે
- (૬) * 'તું શીઘ્ર જાગ, સાવધાન થા, આ તારો આત્મા ખરેખર એક (જ્ઞાનમાત્ર) જ છે.
* (અન્ય સર્વ પરદ્રવ્યના ભાવો છે)
- (૭) * ત્યારે તે વારંવાર કહેલું અને આગમનું વાક્ય સાંભળતો તે
* સમસ્ત (સ્વ-પરના) ચિહ્નોથી સારી રીતે પરીક્ષા કરીને,
* 'જરૂર આ પરભાવો જ છે' (હું એક જ્ઞાનમાત્ર જ છું)
* એમ જાણીને, જ્ઞાની થયો થકો, સર્વ પરભાવોને તત્કાળ છોડે છે.
- (૮) [ઉપસંહાર :-] આ પ્રગટપણે જાણવામાં આવતા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ અસંખ્ય પ્રકારના અશુભભાવો તેમજ સ્વાધ્યાય, ભક્તિ, શ્રવણ, વાંચન, ધર્મચર્યા આદિ શુભભાવો મારાં નથી પરંતુ તેઓ કર્મના સંગે થયેલાં પરભાવો-વિકલ્પવસ્ત્રો છે. હું તો જ્ઞાનમાત્ર એક ભાવ છું—એમ એક આત્મભાવરૂપ થઈ (નિજ શુદ્ધાત્માના ગ્રહણપૂર્વક) હું શીઘ્ર આ સૌ પરદ્રવ્યના ભાવોનો ત્યાગ કરું.

કળશ-૨૯

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે—

શ્લોકાર્થ :-

(૧) * આ પરભાવના ત્યાગના દ્રષ્ટાંતની દ્રષ્ટિ, જૂની ન થાય એ રીતે

(૨) * અત્યંત વેગથી જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિને પામે નહિ [-રાગરૂપે પરિણામે નહિ] તે પહેલાં જ તત્કાળ

* સકલ અન્યભાવોથી રહિત પોતે જ આ અનુભૂતિ તો પ્રગટ થઈ ગઈ.

કળશામૃત :-

(૧) * પરભાવના આ ત્યાગના દ્રષ્ટાંતની દ્રષ્ટિ અહો!

* જૂની ન થાયે એ રીતે, રાગાદિની પ્રવૃત્તિઓ

(૨) * છૂટી ગઈ અતિ વેગથી, તત્કાળ આત્મા સ્થિર થયો;

* પ્રગટી સ્વયં આ અનુભૂતિ પરભાવથી વિરહિત અહો !

(૩) [ઉપસંહાર :]

* 'છે જ્ઞાન રાગથી ભિન્ન'—એ ગુરુદેશના સૂણીને અહો!

* સુપાત્ર સોગાનીજીને તત્કાળ દ્રઢ નિર્ણય થયો;

* અત્યંત અલ્પ જ કાળમાં અનુભવ કરી નિજ આત્મનો,

* કૃપાળુ શ્રી ગુરુદેવના ઉપદેશને સાર્થક કર્યો.

ગાથા-૩૬

ઉત્થાનિકા :-હવે, ‘આ અનુભૂતિથી પરભાવનું ભેદજ્ઞાન કેવા પ્રકારે થયું?’ એવી આશંકા કરીને પ્રથમ તો જે ભાવકભાવ-મોહકર્મના ઉદયરૂપ ભાવ, તેના ભેદજ્ઞાનનો પ્રકાર કહે છે :-

ગાથા :- * નથી મોહ તે મારો કંઈ, ઉપયોગ કેવળ એક હું,
-એ જ્ઞાનને જ્ઞાયક સમયના મોહનિર્મમતા કહે. ૩૬.

ટીકામૂલ :-

- (૧) * ફળદાનશક્તિથી પ્રગટતું પુદ્ગલદરવ ભાવકરૂપે,
તેનાથી થાતો મોહ તે મારો નથી કોંપણ રીતે.
- (૨) [કારણ કે] * પરમાર્થથી જે એક જ્ઞાયકભાવ ટંકોત્કીર્ણ છે,
પરદ્રવ્યના ભાવો વડે તે ભાવ્યરૂપ ન થઈ શકે.
- (૩) [વળી] * પરકાશવામાં ચતુર છે સ્વયમેવ વળી આ વિશ્વને,
પ્રતાપસંપત્તિ જેહની વિકસિત છે નિરંતરે;
* ચૈતન્યશક્તિમાત્રના જ સ્વભાવભાવ અહો વડે,
‘પરમાર્થથી હું એક છું’-ત્યમ આતમા જાણે ખરે.
- (૪) [તેથી] * શિખંડ સમ મુજ આતમા-જડ એકરૂપ ભાસે ભલે,
અવગાહ એક જ ક્ષેત્રમાં સહુ દ્રવ્યનો અનિવાર્ય છે.
- (૫) [તેમ છતાં] * એકત્વ છે સહુ દ્રવ્યનું નિજમાંહી નિજ તણું સદા,
રહેતાં અવિચલિત સ્વરૂપમાં સ્થિર તેથી તેઓ જગતમાં.
- (૬) * મોહનકરમના ઉદયનો છે સ્વાદ રાગાદિક અને
ચૈતન્યના નિજ સ્વાદથી તે સ્વાદ જુદો છે ખરે.
- (૭) [આમ-] * આ સ્પષ્ટ ભેદો સ્વાદના અનુભવ મહીં મુજ આવતા,
તેથી ખરે હું મોહ પ્રત્યે છું સદા નિર્મમ અહા!
- (૮) * નિજ લક્ષણોના ભેદથી ચેતન તથા જડ દ્રવ્યના,
આ રીત ભાવકભાવ મોહથી ભેદજ્ઞાન થયું અહા!
- (૯) [ઉપસંહાર :] * નથી મોહ તે મારો કંઈ, ઉપયોગ કેવળ એક હું,
કરી લક્ષ મુજ ચૈતન્યનું હું મોહથી નિર્મમ થઉં.

ટીકા : [Rearranged/Slightly modified for clarity]

(૧) * નિશ્ચયથી, (આ મારા અનુભવમાં) ફળ દેવાના સામર્થ્યથી પ્રગટ થઈને ભાવકરૂપ થતું જે પુદ્ગલ દ્રવ્ય

* તેના વડે રચાયેલો જે મોહ તે મારો કાંઈપણ લાગતો-વળગતો નથી,

- (૨) * કારણ કે ટંકોત્કીર્ણ એક [અખંડ] જ્ઞાયકસ્વભાવભાવનું પરમાર્થે
 * પરના ભાવ વડે ભાવવું (-બનાવવું, ભાવ્યરૂપ કરવું) અશક્ય છે.
- (૩) * વળી અહીં સ્વયમેવ, વિશ્વને (સમસ્ત વસ્તુઓને) પ્રકાશવામાં ચતુર અને
 * વિકાસરૂપ એવી જેની નિરંતર શાશ્વતી પ્રતાપસંપદા છે એવા
 * ચૈતન્યશક્તિમાત્ર સ્વભાવભાવ વડે
 * ભગવાન આત્મા જ જાણે છે કે—પરમાર્થે હું એક છું તેથી
- (૪) * મારો આત્મા અને જડ, શિખંડની જેમ; એકમેક થઈ રહ્યાં છે [કારણ કે]
 * સમસ્ત દ્રવ્યોના પરસ્પર સાધારણ અવગાહનું (એકક્ષેત્રાવગાહનું) નિવારણ કરવું અશક્ય [છે,
 તોપણ]
- (૫) * સદાય પોતાના એકપણામાં પ્રાપ્ત હોવાથી સમય (આત્મપદાર્થ અથવા દરેક પદાર્થ)
 * એવોને એવો જ સ્થિર રહે છે.
- (૬) * મોહકર્મના ઉદયનો સ્વાદ રાગાદિક છે.
 * તે ચૈતન્યના નિજસ્વભાવના સ્વાદથી જુદો જ છે.
- (૭) * શિખંડની માફક સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતા સ્વાદના ભેદને લીધે (દહીં અને ખાંડ મેળવવાથી
 શિખંડ થાય છે તેમાં દહીં અને ખાંડ એક જેવા માલૂમ પડે છે તોપણ પ્રગટરૂપ ખાટા-મીઠા
 સ્વાદના ભેદથી જુદાં જુદાં જણાય છે.)
- (૮) * [આ રીતે] દ્રવ્યોના લક્ષણભેદથી જડ-ચેતનના જુદા જુદા સ્વાદને લીધે
 * ભાવકભાવ જે મોહનો ઉદય તેનાથી ભેદજ્ઞાન થયું.

કળશ-૩૦

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) * આ લોકમાં હું (સ્વયં) પોતાથી જ પોતાના એક આત્મસ્વરૂપને અનુભવું છું
* કે જે સ્વરૂપ સર્વતઃ પોતાના નિજરસરૂપ ચૈતન્ય પરિણમનથી [અર્થાત્ પારિણામિકભાવથી*]
પૂર્ણ ભરેલા ભાવવાળું છે;
- (૨) * માટે આ મોહ મારો (કશ્ચન નાસ્તિ નાસ્તિ) કાંઈ પણ લાગતો વળગતો નથી.
* અર્થાત્ એને અને મારે કાંઈ પણ નાતો નથી.
- (૩) * હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યના સમૂહરૂપ તેજઃપૂંજનો નિધિ છું.
* (ભાવકભાવના ભેદ વડે આવું અનુભવ કરે,)

કળશામૃત :

- (૧) * આ લોકમાં અનુભવું સ્વયં હું એક આત્મસ્વરૂપને,
જે સર્વતઃ ચૈતન્યમય નિજ પરિણમનથી* પૂર્ણ છે,
- (૨) * તેથી અહો આ મોહ મારો નથી નથી કો'પણ રીતે,
નથી કોઈ પણ નાતો અરે મારે અને આ મોહને.
- (૩) * છું શુદ્ધ ચેતનના સમૂહરૂપ તેજપૂંજ નિધિ અહો!
કરી ભેદ ભાવકભાવથી આવો અહો અનુભવ કરો.

ગાથા-૩૬ : ટીકાનો છેલ્લો પેરેગ્રાફ :-

એવી જ રીતે ગાથામાં 'મોહ' પદ છે તેને બદલી, રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાય, શ્રોત્ર, યજ્ઞ, ઘ્રાણ, રસન, સ્પર્શ—એ સોળ પદના જુદાં જુદાં ગાથાસૂત્રો વ્યાખ્યાનરૂપ કરવા અને આ ઉપદેશથી બીજાં પણ વિચારવાં.

- * અહીં 'મોહ' નામ જ માત્ર કહ્યું પણ અન્ય રાગાદિ બધાં,
ભાવો તણું વ્યાખ્યાન કરીને અન્ય સૂત્ર વિચારવાં.

શ્રી સમયસાર નાટક : જીવદ્વાર-છંદ ૩૩

(અકિલ્લ છંદ)

- * કહેં વિચચ્છન પુરુષ સદા મેં એક હોં ।
અપને રસસોં ભરયોં અપની ટેક હોં ॥
મોહકર્મ મમ નાંહિ નાંહિ ભ્રમકૂપ હૈ ।
સુદ્ધ ચૈતનાસિંધુ હમારોં રૂપ હૈ ॥

શ્લોકાર્થ :-

- * જ્ઞાની પુરુષ એવો વિચાર કરે છે કે, હું સદૈવ એકલો છું.
* પોતાના જ્ઞાન-દર્શનરસથી ભરપૂર પોતાના જ આધારે છું.

- * ભ્રમજાળનો રૂપ મોહકર્મ મારું સ્વરૂપ નથી !
- * મારું સ્વરૂપ તો શુદ્ધ ચૈતન્યસિંધુ છે.

પદાનુવાદ :-

કહે વિચક્ષણ પુરુષ સદા હું એક છું,
નિજરસથી ભરપૂર હું મુજમાંહી જ છું;
મોહકર્મ મારું નથી નથી, ભ્રમકૂપ છે,
શુદ્ધ ચેતનાસિંધુ મારું સ્વરૂપ છે.

ગાથા-૩૭

ઉત્થાનિકા :-હવે જ્ઞેયભાવના ભેદજ્ઞાનનો પ્રકાર કહે છે :-

ગાથા :- * ધર્માદિ તે મારાં નથી, ઉપયોગ કેવળ એક હું,
-એ જ્ઞાનને જ્ઞાયક સમયના ધર્મનિર્મમતા કહે. ૩૭

ટીકામૃત :-

- (૧) * નિજ સ્વરૂપથી જે પ્રગટ છે અનિવારણીય ફેલાવ છે,
ગળી જાય સર્વ પદાર્થને જેનો અહો નિજભાવ છે;
- (૨) * ચિન્માત્ર એવી પ્રચંડ શક્તિથી ગ્રસિત થયા થકા,
અત્યંત અંતર્મઝ્ન થઈ જે જ્ઞાનમાં ડૂબી રહ્યાં;
- (૩) * એ રીત આત્મમહીં પ્રકાશિત ધર્મ, નભ, કાળાદિ જે,
પરદ્રવ્ય સહ સંબંધ નથી મારે કંઈ આ કારણે—
- (૪) [કારણ કે-] * હું એક ટંકોત્કીર્ણ જ્ઞાયક અંતરંગી તત્ત્વ ને,
સ્વભાવ એ સહુ દ્રવ્યનો તો મુજ સ્વભાવથી ભિન્ન છે;
અભાવ નિજસ્વભાવનો તેઓ કદી ન કરી શકે,
ને તેથી તેઓ બાહ્યતત્ત્વપણું ન છોડી કદી શકે.
- (૫) [વળી-] * સ્વયમેવ નિત ઉપયુક્ત ચેતનમાં અહો છે એક જે,
એવા અનાકુળ આતમાને વેદતો જાણે ખરે
ભગવાન આત્મા કે—અહીં હું એક છું પરમાર્થથી,
પરદ્રવ્યથી હો મિલન મુજને જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવથી.
- [છતાં પણ] * આ પ્રગટ ભેદો સ્વાદમાં, અનુભવમહીં મુજ આવતા,
ધર્માધરમ આકાશ આદિથી હું છું નિર્મમ અહા !
- [કારણ કે-] * એકત્વ છે સહુ દ્રવ્યનું નિજમાંહી નિજ તણું સદા,
રહેતાં અવિચલિત સ્વરૂપમાં સ્થિર તેથી તેઓ જગતમાં.'
- (૬) [ઉપસંહાર :] * આ રીત ધર્મ અધર્મ આકાશાદિ સહુ જ્ઞેયો અને
મુજ એક જ્ઞાયકભાવનું થયું ભેદજ્ઞાન ભલી રીતે.

ટીકા :-

- (૧) * પોતાના નિજરસથી જે પ્રગટ થયેલ છે, નિવારણ ન કરી શકાય એવો જેનો ફેલાવ છે તથા
* સમસ્ત પદાર્થોને ગ્રસવાનો (ગળી જવાનો) જેનો સ્વભાવ છે;
- (૨) * એવી પ્રચંડ ચિન્માત્રશક્તિ* વડે ગ્રાસીભૂત કરવામાં આવ્યા હોવાથી
* જાણે અત્યંત અંતર્મઝ્ન થઈ રહ્યાં હોય—જ્ઞાનમાં તદાકાર થઈ ડૂબી રહ્યાં હોય એવી રીતે
- (૩) * આત્મામાં પ્રકાશમાન છે એવા આ

- * ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ, અન્ય જીવ—એ સર્વ પરદ્રવ્યો મારા સંબંધી નથી; કારણ કે—
- (૪) * ટંકોત્કીર્ણ એક જ્ઞાયકભાવપણાથી પરમાર્થે અંતરંગતત્ત્વ તો હું છું અને
 - * તે પરદ્રવ્યો મારા સ્વભાવથી ભિન્ન સ્વભાવમાં હોવાથી [-છે તેથી]
 - * પરમાર્થે બાહ્યતત્ત્વપણાને છોડવા અસમર્થ છે
 - * (કેમકે પોતાના સ્વભાવનો અભાવ કરી જ્ઞાનમાં પેસતાં નથી.)
- (૫) * વળી અહીં સ્વયમેવ (ચૈતન્યમાં) નિત્ય ઉપયુક્ત એવો અને પરમાર્થે એક,
 - * અનાકુળ આત્માને અનુભવતો એવો
 - * ભગવાન આત્મા જ જાણે છે કે—હું પ્રગટ નિશ્ચયથી એક જ છું માટે,
 - * જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવમાત્રથી ઊપજેલું પરદ્રવ્યો સાથે પરસ્પર મળવું (મિલન) હોવા છતાં પણ
 - * પ્રગટ સ્વાદમાં આવતા સ્વભાવના ભેદને લીધે
 - * ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને અન્ય જીવો પ્રત્યે હું નિર્મમ છું; કારણ કે—
 - * સદાય પોતાના એકપણામાં પ્રાપ્ત હોવાથી સમય (આત્મપદાર્થ અથવા દરેક પદાર્થ)
 - * એવો ને એવો જ સ્થિર રહે છે (પોતાના સ્વભાવને કાંઈ છોડતું નથી.)
- (૬) * આ પ્રકારે જ્ઞેયભાવોથી ભેદજ્ઞાન થયું.

કળશ-૩૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- (૧) * આમ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભાવકભાવ અને જ્ઞેયભાવોથી ભેદજ્ઞાન થતાં
* સર્વ અન્યભાવોથી જ્યારે ભિન્નતા થઈ ત્યારે
- (૨) * આ ઉપયોગ છે તે પોતે જ પોતાના જ આત્માને જ ધારતો [-દ્રષ્ટિમાં લેતો]
* જેમનો પરમાર્થ પ્રગટ થયો છે એવા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી જેણે પરિણતિ કરી છે એવો
- (૩) * પોતાના આત્મારૂપી ભાગ (ક્રીડાવન)માંજ પ્રવૃત્તિ કરે છે,
* અન્ય જગ્યાએ જતાં નથી.

કળશામૃત :

- (૧) * પૂર્વોક્ત રીતે જ્ઞેય ને ભાવક તણા સહુ ભાવથી;
થઈ ભિન્નતા જ્યારે અહો, આ ભેદના વિજ્ઞાનથી;
- (૨) * ઉપયોગ આ પોતે જ ત્યારે ધારીને નિજ આત્મને,
દ્રગ જ્ઞાન ચરિતની પરિણતિ પરમાર્થથી પ્રગટાવીને;
- (૩) * નિજ આત્મરૂપ ઉપવન મહી જ કરે ક્રીડા [આનંદથી],
ને અન્ય કોઈ સ્થાનમાં પ્રવૃત્તિ કંઈ કરતો નથી.

* ધારીને = ધારણ કરીને

ગાથા-૩૮

ઉત્થાનિકા :-હવે, એ રીતે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વરૂપ પરિણત થયેલા આ આત્માને સ્વરૂપનું સંચેતન કેવું હોય છે એમ કહેતાં આચાર્યશ્રી આ કથનને સંકોચે છે, સમેટે છે :-

ગાથા :- * હું એક શુદ્ધ, સદા અરૂપી, જ્ઞાનદર્શનમય ખરે;
કંઈ અન્ય તે મારું જરી, પરમાણુમાત્ર નથી અરે! ૩૮

ટીકામૂત :-

- (૧) [અપ્રતિબુદ્ધજીવ] * અનાદિકાલિન મોહરૂપ અજ્ઞાનથી ઉન્મત્ત થતો,
જે જીવ અપ્રતિબુદ્ધ થઈ અત્યંત [વર્તી રહ્યો] હતો;
- (૨) * વિરક્ત શ્રીગુરુની નિરંતર દેશના મહાભાગ્યથી,
સમજી-[ગ્રહી]-સાવધ થઈ [પુરુષાર્થ પોતાનો કરી];
- (૩) * જ્યમ કોઈ પોતાની જ મુઠ્ઠીમાં સુવર્ણ ગ્રહી અને
ભૂલી જઈ, ફરી યાદ કરતાં સ્વર્ણને દેખે અરે!
- (૪) * એ રીત નિજ પરમેશ્વરાત્માને ભૂલી જઈને ફરી,
જાણી અને શ્રદ્ધી તથા અનુચરણ પણ તેનું કરી;
- (૫) [પ્રતિબુદ્ધ જીવ] * સમ્યક્ પ્રકારે એક આત્મારામ થઈને હું અહો!
કરું છું અનુભવ [જ્ઞાન ને દર્શન તથા ચારિત્રનો]-
- (૬) [૧. હું :-] * ચેતન્યમાત્ર જ જ્યોતિરૂપ હું આતમા એવો અહો!
મારા જ અનુભવથી મને પ્રત્યક્ષરૂપે જાણતો.
- (૭) [૨. એક :-] * ચિન્માત્ર હોવાથી પ્રવર્તન ક્રમ-અક્રમ છે જેહનું.
(એવા સહુ) વ્યવહારભાવોથી નહીં ભેદાઉં તેથી એક છું.
- (૮) [૩. શુદ્ધ :-] * નર-નારકાદિ જીવવિશેષો, તત્ત્વ નવ વ્યવહારના,
તેનાથી જ્ઞાયકભાવ જુદો તેથી શુદ્ધ હું છું અહા!
- (૯) [૪. દર્શનજ્ઞાનમય :] * ચિન્માત્ર હોવાથી દ્વિવિધ ઉપયોગને ન ઉલ્લંઘતો,
[વિશેષ ને સામાન્યરૂપ] હું, જ્ઞાનદર્શનમય અહો!
- (૧૦) [૫. સદા અરૂપી] * સ્પર્શાદિના નિમિત્તથી હો પરિણમન મુજમાં ભલે,
સ્પર્શાદિરૂપ ન પરિણમું તેથી અરૂપી સદા ખરે.
- (૧૧) * આ રીત સર્વથી ભિન્ન એવું સ્વરૂપ અનુભવતો થકો,
[સંચેતતો મુજ આત્મને] પ્રતાપવંત હું આ રહ્યો.
- (૧૨) * પ્રતાપમંડિત વર્તતા એવા અહો મુજને હવે,
મારી બહાર અનેકરૂપે સ્વરૂપસમૃદ્ધિ વડે
* સમસ્ત પરદ્રવ્યો અહો સ્ફુરાયમાન દીસે ભલે,
નથી કોઈપણ પરમાણુમાત્ર જ ભાસતું મારાપણે;

- [કે] * જે જ્ઞેય કે ભાવકપણે ફરી મોહ ઉપજાવે મને,
[કારણ કે] નિજરસ થકી ઉખેડીને મૂળથી જ એવા મોહને;
[કે] * અંકુર પણ નહીં ઉપજે તે મોહનો ફરીને હવે,
એવો મહાન પ્રકાશ જ્ઞાન તણો મને પ્રગટેલ છે.
- (૧૩) [ઉપસંહાર :] * અત્યંત અપ્રતિબુદ્ધ છું હું મોહરૂપ અજ્ઞાનથી,
પામ્યો હવે હું દેશના ગુરુદેવની મહાભાગ્યથી;
* ગુરુદેવના ઉપદેશથી સાવધ થઈ હું આજથી,
ભૂલી અને ફરી પ્રાપ્ત એવા સ્વર્ણના દ્રષ્ટાંતથી;
* હું છું અહો પરમાતમા એમ જ હવે નિર્ણય કરી,
જાણીશ ને શ્રદ્ધીશ હું મુજ આત્મને ગુરુગમ થકી.

ટીકા :-

- (૧) * જે, અનાદિ મોહરૂપ અજ્ઞાનથી ઉન્મત્તપણાને લીધે
* અત્યંત અપ્રતિબુદ્ધ હતો અને
- (૨) * વિરક્ત ગુરુથી નિરંતર સમજાવવામાં આવતાં જે કોઈ પ્રકારે (મહાભાગ્યથી)
* સમજી, સાવધાન થઈ,
- (૩) * જેમ કોઈ મુઠીમાં રાખેલું સુવર્ણ
* ભૂલી ગયો હોય તે ફરી યાદ કરીને તે સુવર્ણને દેખે તે ન્યાયે,
- (૪) * પોતાના પરમેશ્વર (સર્વ સામર્થ્યના ધરનાર) આત્માને ભૂલી ગયો હતો
* તેને જાણીને, તેનું શ્રદ્ધાન કરીને તથા તેનું આચરણ કરીને (-તેમાં તન્મય થઈને)
- (૫) * જે સમ્યક્ પ્રકારે એક આત્મારામ થયો, તે હું
* એવો અનુભવ કરું છું કે
- (૬) * હું ચૈતન્યમાત્ર જ્યોતિરૂપ આત્મા છું કે
* જે મારા જ અનુભવથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે;
- (૭) * ચિન્માત્ર આકારને લીધે હું સમસ્ત ક્રમરૂપ તથા અક્રમરૂપ પ્રવર્તતા
* વ્યાવહારિક ભાવોથી ભેદરૂપ થતો નથી માટે હું એક છું;
- (૮) * નર, નારકાદિ જીવના વિશેષો; અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને
મોક્ષસ્વરૂપ જે વ્યાવહારિક નવ તત્ત્વો તેમનાથી,
* ટંકોત્કીર્ણ એક જ્ઞાયકસ્વભાવરૂપ ભાવ વડે, અત્યંત જુદો છું માટે હું શુદ્ધ છું;
- (૯) * ચિન્માત્ર હોવાથી સામાન્ય-વિશેષ ઉપયોગાત્મકપણાને ઉલ્લંઘતો નથી
* માટે હું દર્શનજ્ઞાનમય છું;

- (૧૦) * સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ જેનું નિમિત્ત છે એવા સંવેદનરૂપે પરિણામ્યો હોવા છતાં પણ
* સ્પર્શાદિરૂપે પોતે પરિણામ્યો નથી માટે પરમાર્થે હું સદાય અરૂપી છું.
- (૧૧)* આમ સર્વથી જુદા એવા સ્વરૂપને અનુભવતો
* આ હું પ્રતાપવંત રહ્યો.
- (૧૨) * એમ પ્રતાપવંત વર્તતા એવા મને,
* જો કે (મારી) બહાર અનેક પ્રકારની સ્વરૂપની સંપદા વડે
* સમસ્ત પરદ્રવ્યો સ્ફુરાયમાન છે તોપણ
* કોઈપણ પરદ્રવ્ય પરમાણુમાત્ર પણ મારાપણે ભાસતું નથી કે
* જે મને ભાવકપણે તથા જ્ઞેયપણે મારી સાથે એક થઈને ફરી મોહ ઉત્પન્ન કરે; કારણ કે
* નિજરસથી જ મોહને મૂળથી ઉખેડીને-
* ફરી અંકુર ન ઉપજે એવો નાશ કરીને,
* મહાન જ્ઞાનપ્રકાશ મને પ્રગટ થયો છે.

કળશ-૩૨ (મજ્જનતુ)

ઉત્થાનિકા :-હવે, એવો આત્માનો અનુભવ થયો તેનો મહિમા કહી પ્રેરણારૂપ કાવ્ય આચાર્યશ્રી કહે છે
કે આવા જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં સમસ્ત લોક નિમજ્ન થાયો :-

શ્લોકાર્થ :- (Slightly rearranged)

- (૧) * વિભ્રમરૂપ આડી યાદરને સમૂળગી ડૂબાડી દઈને (દૂર કરીને)
* આ જ્ઞાનસમુદ્ર ભગવાન આત્મા પોતે સર્વાંગ પ્રગટ થયો છે;
- (૨) * તેથી હવે આ સમસ્ત લોક તેના શાંતરસમાં
* એકી સાથે જ અત્યંત મજ્ન થાયો. (મજ્જનતુ)
- (૩) * કેવો છે શાંત રસ?
* સમસ્ત લોકપર્યંત [ઉત્કૃષ્ટપણે] ઊછળી રહ્યો છે.

કળશામૃત :-

- (૧) * દૂરે કરી વિભ્રમરૂપી જે આડી યાદરને અહા!
આ જ્ઞાનસિંધુ આત્મા સર્વાંગ પ્રગટ્યો છે [મહા];
- (૨) * તેથી તેના શાંતરસમાં જગતના જીવો હવે,
અત્યંત થાયો મજ્ન એક જ સાથ ભવ્યજનો તમે.
- (૩) * [આચાર્યશ્રી દર્શાવતા] છે શાંતરસ કેવો અહો!
[ઉત્કૃષ્ટરૂપે] સર્વલોકે તે અહો ઊછળી રહ્યો.

આ પ્રમાણે (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત) શ્રી સમયસાર શાસ્ત્રની (શ્રીમદ્
અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવિરચિત) આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં પૂર્વરંગ સમાપ્ત થયો.